

ZORICA JOKSIMOVIĆ

**UZ(LET)
RIJEČI**

JU NARODNA
BIBLIOTEKA
BUDVE

2.51 Kic 92

ZORICA JOKSIMOVIĆ

UZ(LET) RIJEČI

JU NARODNA
BIBLIOTEKA
BUDVE

2022.

Izdavač: JU Narodna Biblioteka Budve,
Žrtava fašizma 56, Budva; NVO Talas, Budva

Za izdavača: Mila Baljević

Glavni i odgovorni urednik: Mila Baljević

Urednik izdanja i lektura: Stanka Stanojević

Pogovor: dr Sofija Kalezić

Rješenje korica: Ilija Šoškić, *Ptičji let*, crtež

Priprema za štampu: Darko Đurović

Štampa: Obodsko slovo, Podgorica

Tiraž: 300 primjeraka

Godina izdanja: 2022.

UVODNIK

RIJEČ - VIDLJIVI TRAG U DJELU LJUDSKIH RUKU

Šta je to čovjek bez traga svojih djela? Kao sjemenka koju crv pojede, il' mlada stabljika bez ploda, istorija bez epoha, Homera i Šekspira. Od onih što su mogli biti, a nijesu; kao brojke na tabeli bezvremena...

Istinom glasnorječe svi oni koji u svom vremenu gledaju kroz pukotine istorije i stvaraju Riječi posebnog svjedočenja, o životu i o njegovim vrijednostima, oni sa najtananijim skepticizmom svoje vjere. Oni koji su ogledala i putokazi na putu brojnih mjesečevih mijena.

Pronaći smislenost u vremenu svog stvaralaštva je imati komunikaciju sa čovjekom, vremenom življenja i sa samim sobom. To je ono svetroјstvo, koje u nama potiče biće na stvaralački čin. Onaj izraz koji nadživjeće svog stvaraoca.

Šta je dječaku, Ivu Andriću, u vrijeme rane mladosti, pokazivalo život? Verujem da je to bio onaj put kojim je hodio, nekad lakim, nekad tromim korakom, bez ambicije da na njemu traži potvrdu neke određene vrijednosti, ali je sigurno radoznalo i gladno bitisao u njegovoj raznovrsnosti, sa strastvenim interesovanjem za čoveka i njegovo postojanje, usmjeren u traženju mostova komunikacije, kao „spasonosnog izlaza“ u svom vremenu.

Ako znamo da za Andrića „vreme je najveće čudo“ i da, kako spominje, „u svako doba dana i noći, u snu i na javi“, osjeća „vreme kao elemenat, blag i koristan, ili štetan i razoran, kao što čovek oseća vazduh, vatru, vodu“, ukrštajući Riječ i istoriju, stvara novo vrijeme, poetsko i pripovijedno koje ima svoj zaseban život, gdje Riječ nije samo pripovijedno, nego, magični je simbol, il' muzika, gdje čitaoci potpuno preuzimaju njen glas. Stvarati zasebne, velike i male svjetove, sa svojim zakonitostima života - to je onaj put, osvijetljen i dug, a putovanje izvjesno?

Da li je to, i zbog toga, što je Andrić o životu i čovjeku napisao Riječi u čast tog života, i tog čovjeka, njegovih slabosti i visosti, znajući da će njegov stvaralački „mlečni put“ predstavljati svjetionik na životnim morima mnogih, koji literaturu uzimaju kao što uzima bolesnik lijek, redovno, sa sviješću da mu daje sigurnost i da ga održava u životu?

Sokrat bi rekao: „Govori da mogu da te vidim“. I zaista, Riječi su se i vidjele i čule, u različitim civilizacijskim tokovima, gdje su dugo živjele pod ljudskim krovovima, oko ognjišta, na pokliču, u boju... Tamo gdje se Riječ odvojila od dvije stvarnosti: izrečenog i napisanog, u Logos - onaj koji kao razum pulsira. Kao znamenje! Kao metafizički pojmovi ili svetinje, bogovi, idoli, barjaci ili parole uz koje se i jurišalo, i ginulo.

„Imade riječi što podižu čitave plamene krugove zvjezdanih spirala, čitave nebeske lopte sa sunčanim ekvatorima i modrim tišinama morskim. Imade riječi dubokih, kao starinska ogledala, riječi što sjaju kao žute kružnice svjetiljaka nad otvorenim knjigama, kada je noć i sat otkucava, a tapete su zelenosive kao boja umornog svitanja. Od tih dubokih, i tih riječi treba satkati zastavu, i pustiti je da zaleprša visoko iznad naših

glava kao signal. Kao barjak na vjetru neka se zavijori riječ o konačnoj pobjedi nad svim nemogućnostima, nad svim protuslovljima! Kao barjak na vjetru neka se zavijori ta naša tiha riječ u noći, u provincijalnoj, gluhoj i kišnoj noći, punoj dima i pasjeg laveža.“

Ovaj grandiozni spomenik Riječi sa *barjakom na vjetru* sagradi Miroslav Krleža.

Gradili su *mostove od riječi*: Ivo Andrić, i Miroslav Krleža, i Zogović i Lalić... i mnogi Riječjuzboritelji. I svi gorostasi pisane riječi. Gradili i postavili - da im Riječi visoko, na vrhovima najvećim, planinskim, vijore i govore.

Zašto? Pa, da možemo da ih vidimo!

**O RIJEČIMA ONIH
ŠTO RIJEČI TVORE**

POHVALA NJOJ

- Iz recenzije za knjigu *Sveska od maslinina lišća*,
Miraša Martinovića

Kad jednom na zemlji ne bude nas – svijet će biti svijet.

Kad nam se izgubi trag i glas – svijet će biti svijet.

I prije nego smo bili mi – svijet je bio svijet

I kad nam kucne zadnji čas - svijet će biti svijet.

Omar Hajam (110 Rubajja)

U maglama mutnih i uznemirenih postojanja, u krvavoj utakmici istorije, onog što je bilo i onog što je trebalo biti, izdvoji se Ona.

Ona, čija sjenka, dostojna poštovanja, promiče ulicama drevnih gradova, kupu se u moru pohvalne pjesme, enkomije, koja isprva bijaše himna bogova, a kasnije gozbeno oda sveukupnom ljudskom životu. Ona što riječju integriše svjetlosti naših kandila, što razmeđi vrijeme i pomjeri granice.

Ona što „treptajem“ spoji svjetove, a bogatstvom simbolike maslinina lišća ispisuje: mir, snagu, plodnost, očišćenje, nagradu.

Ona što živi Ljepotu, Dobrotu, Mudrost i Vječnost svojim izolovanim životom, što blista kao zlatnouokvirene ikone u slabom svijetlu manastirske tišine.

Ona što bilježi pjesnikov treptaj, jer „pjesnikov treptaj najduže traje“. Što naslijedi riječi iz kojih teče vrijeme kao što se nasljeđuje boja očiju.

„Biti u riječima, šta to znači? Može li se od njih živjeti? Koliko predaka sa mnom završava? Koliko njih se u meni produžilo. Živjelo, pjevalo, govorilo. Nosio sam njihove nade, snove, neostvarene želje.“ /Zagrljaj iz kojeg se ne može izaći/.

Riječ je jedna od odrednica čovjekovog izraza, neodvojiva od govora, njegova generička specifika, izraz estetičnosti odnosa prema mitskom i antičkom svijetu, prema nestalim gradovima.

Kairos pjesničke zbirke *Sveska od maslinina lišća* (u odnosu na hronos), je drugo ime za njenu umjetničku auru. To je fantastična igra snova i zbilje u kojoj pojam trajanja ljepote Martinović uzvisi do Svetinjeg. Njoj se ne klanja pokorno, već zna da, kao takva, postaje „oslonac, oružje, svjetlost, hrana, bog“, ili kako ih oslovi, „riječi su moja djeca“... „Eto, koliko je ljubav moćna kad dođe. A koliko čovjeka učini nemoćnim kada ga ostavi. Ona ne dolazi često, ako je dozivaš, neće se odazvati, sama će doći, naći će te. Ali će i otići kao što je došla“... Ona je suština. Javlja se „s osmijehom koji može: probuditi usnuću zoru, začarati sunce, učiniti da rijeka ljepše žubori. Da se izvori pojave u bezvodnoj zemlji.“ Ona može izvore da izmami, „tamo gdje ih nema“. „I kamen da progovori. Prošlost da vrati.“

Martinovićevom riječju će se sagraditi Prapratna, grad „koji srušise varvari“, a on nanovo, biće „sagrađen od riječi koje će ga održati“, jer „varvari su nemoćni pred slovima“. „Riječi odjekuju vasionom... Od mene će ostati riječi...“ poručuju One.

To trojstvo: riječ, žena i pjesma – imenice ženskog roda, kao lajtmotivi kruže Miraševim pjesničkim univerzumom. Onako kako je Heraklit tvrdio da u harmoniji „luka i lire“ nastaje sklad iz antagonizama, kao rezultat premošćavanja suprotnih težnji drveta i žice: kad se luk odapinje on baca strijelu, a kad se žica na liri zateže i pušta, nastaje glas.

Poetski zvuci Miraša Martinovića govore takođe da je jednota riječi neka vrsta ukrštanja, neka rezultanta ili posrednica koja uvijek dolazi od snaga koje suprotno djeluju: ovodanašnje i davno prošlo. Ova dva kretanja koja su suprotna jedno drugom, ne potiru se međusobno, tako da sve ostaje onako kako je bilo i prije. Nastaje izravnavanje suprotnosti u „tami vjekova“ gdje riječ u Njenim rukama svijetli kao putokaz, a Ona biva ljubav, vodič i saputnik. Njenim dolaskom „biće se raskrililo“, probudili se odavno nestali gradovi Doklee: Gradac, Novigrad, Lontodokla, traga za Prapratnom, gradovima „kijih nema“. S Odisejom nasamo on zbori o bremenu Troje koje nosi na savjesti.

I sve postoji sa Njom. Neuništiva esencija prošlih bivanja.

On polazi od smisla postojanja kao privilegije, razumijevanja bitka kao „konstitutivne oznake čovjeka“. Riječju zborište *Sveske od maslinina lišća* je hajdegerovski izkazan bitak u vremenu Njenog postojanja.

Riječ kao vasseljena, opet na potezu. Ostala u finoj harmoniji kosmičkih snaga, tom neprekinutom ritmu privlačenja i odbijanja, nalaženja i traženja, rađanja iz umiranja. Kosmička snaga Njenih riječi komunicira izazivajući harmoničnu plodovitost. Nekad, kao kakav spomenik obrušen od brijega, zvoni silinom udarca, nekad je znak divljenja poput obeliska, nekada

„lišće masline“, jasni san, ponekad, ostane „sama nasred svo-
da, nema sa kim da se igra“, nekad, „pretvara se u leptira“. Ona što nije mogla „ostati nerođena, morala se roditi, makar u riječima“.

Lično me raduje spoznaja – putovati kroz poetski svijet Martinovićevih poetikokaza, komunicirati sa jezikom koji je posredan, pjesnički aluzivan a koji artikuliše po zakonima i diskurzivnog, i intuitivnog. Ovdje se bit pjesničke riječi vraća onom što svojom nesupstancionalnošću tvori njihov temelj i onu paučinastu auru koja ovozemaljskom biću, pjesniku, daje korijen, da bi iz njega izrasla snaga obnavljanja i rasta, a svijetlo energije prošlih milenijuma transponovalo se u hlorofilom ocrtanoj mreži poput stabla stare masline.

Martinovićevi pjesnički zapisi *Sveska od maslinina lišća* nijesu samo ulje iscijeđene masline pjesništva, već i oni plodovi što svoju umjetničku vrijednost života žive i nakon života. U njima nije najvažnija misaona poenta besmrtnosti, već put do nje, umjetnička izvedba različitosti istorijskih epoha i vladavina One, zbog koje se ratovi vodiše, glave se gubiše, nestajашe gradovi i civilizacije.

Lirski tanano, kao na pozornici, u *Svesci od maslinina lišća*, pomenuta izvedba se mijenja od zapisa do zapisa: *Prepoznavanje – neobični znaci*, *Kroz gradove kojih nema*, *S Odisiejom nasamo* i *Dženet u raju* u skali od iskaza distiha, pjesme nevezanog stiha, dijaloški fabulativne pjesme u prozi, do lirskih iskaza bogatih retorikom naracije.

Tako se mijenjaju dvije strane svijeta sa naglaskom na onu uzvišene duhovnosti u kojoj pjesnik bivstvuje kao dvojnik univerzalne duhovne korespondencije, neprolazne i vječne energije riječi.

P.S. Toga dana, kada sam dobila rukopis lirskih zapisa *Sveska od maslinina lišća* Miraša Martinovića, još pod utiskom priče kako je nastala knjiga, posvećena „lijepoj ženi sa juga koja, gle čuda, nosi isto ime kao Hajamova velika ljubav“, prilazi mi Dženet, moja učenica devetog razreda, koja lijepo piše, čiji se pismeni zadaci čitaju pred čitavim razredom, među najboljima, koja dobija nagrade na literarnim konkursima. Predaje mi priču na temu „Moje zamišljeno putovanje“, kojom će konkurisati na Festivalu književnosti za djecu „Male morske pjesme i priče“. Pisala je o preminulom ocu kojeg oživljava u snu. *Snovi su često mjesta koja nas ispunjuju. Mjesta koja nas čine srećnim, u kojima pronalazimo sebe i uspijevamo da dostignemo ono nemoguće, ono za čime toliko žudimo*, počinje svoje pisanje Dženet a lirski subjekat Martinovića dodaje „bio sam u njima, hodao po onostranom. Otkrivao snove onih koji su davno sanjali. Snove koje nijesu dosanjali. Nastavljao da živim u njima.“

Ovoj koja dobi ime po onoj koja „dolazi iz Raja“ pročitah posljednji ciklus knjige „Dženet u raju“. Ode sa rajskim izrazom.

„Ništa čudno, sudbine se ponavljaju“, rekao bi naš pjesnik.

Posebna čast i zadovoljstvo mi je što je Stijepo Mijović Kočan, hrvatski književnik, novinar i prosvjetni radnik, pri kontaktu sa knjigom poetsko-lirskih zapisa Miraša Martinovića *Sveska od maslinina lišća*, dao svojevrstan prikaz mojim riječima o Njoj (Riječi, Ženi ili Poeziji Miraša Martinovića) na Riječ pjesnikovu.

Stijepo Mijović Kočan je književnik, profesionalni filmski reditelj, novinar. Snimio na desetine dokumentarnih, obrazovnih, igranih i feljtonističkih filmova za Hrvatsku radioteleviziju. Smatra se pionikom hrvatskog TV novinarstva. Suosnivač je fonda za spas Dubrovnika i član Upravnog odbora Matice Hrvatske.

Knjige koje je napisao su: „Ispovjedaonica”, „Ja odozdo”, „Ta riječ”, „Izravno u stroj”, „Sedmoglasnik”, „Vijenac sonata”, „Ono nešto”, „Tryptih u glavi”, „Konavoski vez”, „Kronike kritike jezik”, „E da mi je”, „Skupljena baština”, „Iznove starih majstora”, „Prevlaka, ćaćina tamburica”, „Josip Pupačić u književnosti i novinarstvu”, „Sonet vijencu... i Kati naravno”. Autor je i monografije „Konavle, društvo za znanstvene i kulturne djelatnosti”. Osim o Konavlima, pisao je putopise o Kini, Albaniji, Norveškoj i Francuskoj.

Uz sve navedeno, Kočan se bavio obrazovanjem, te predavao u osnovnom, srednjem ali i visokom školstvu.

POHVALA DVJEMA DIVNIM DAMAMA: ZORICI I DŽENET

*Ili kratak osvrt na pogovor knjiži Sveska od
maslinina lišća Miraša Martinovića*

Piše: Stijepo Mijović Kočan

Zamoljen sam bio napisati prikaz ili kritiku knjige lirskih zapisa i pjesama naslovljenih *Sveska od maslinina lišća* Miraša Martinovića. Pročitavši je, shvatio sam da u rukama imam jednu posebnu i doista jedinstvenu zbirku poetskih izkaza, izvornu i originalnu. Miraš, kojemu se u zrelim godinama iznenada (kako to već biva!) dogodila ljubav, napisao je o njoj nadahnutu „povijest ljubavi“, ali ne napuštajući svoju trajnu zaljubljenost i svoju opsesivnu predanost svojoj Domovini Duklji, njezinoj tragičnoj prošlosti i njezinim „gradovima kojih nema“ jer su poharani, spaljeni i razoreni u najezdi Nemanjića potkraj 12. stoljeća.

No, pjesnika ne zanima tko su bili okupatori i barbari, ne spominje gotovo nigdje neko ime ili historijski podatak, a vrlo rijetko neki dokument o stradanjima. Miraš „gradove kojih nema“ gradi iznova, riječima, da budu trajni te da im barbari ne mogu nauditi jer su „nemoćni pred slovima“, a riječi su od mašte i ljubavi. On svoju „lijepu ženu s juga, koja, gle čuda, nosi isto ime kao i Hajamova velika ljubav“ Džahan, odvodi na vjenčanje u „crkvu svete Marije gdje su se krunisali dukljanski kraljevi“, u davno porušeno Prapratno, dukljansku prijestolnicu.

Dakle, draga i Domovina, tako glasi najkraća odredba romantika. Miraš Martinović i jest neoromantik svojom vokacijom i odlukom da „crta ruže“ na paljevinama razorenih gradova u nadi da će one procvjetati, ali istovremeno je i promišljen, racionalno shvaćajući da je takvo njegovo književno djelo važno za njegovu zemlju i narod kojemu pripada te da, ne tek u njegovoj mašti, sličí djelu nekih velikana, a ovdje je to Omar Hajam, perzijski mudrac i pjesnik upravo iz 12. stoljeća. „Zbog osjećaja da nosim djelić njegove sudbine“ te „zbog pjesnikinje iz Buhare, prelijepe Džahan, za kojom su se okretali gradovi, koja mu je dala krila i snagu, razum i maštu da napiše Rubaije.“

„I zbog ove koju sam ja srio“, kaže Miraš, a koja je njemu dala „snagu i krila, razum i maštu“ da napiše *Svesku od maslinina lišća*.

U *Svesci*... Miraš okupatorima suprotstavlja blagost i gandizam, rušiteljima gradova njihovu novu gradnju, a mrziteljima i vjerskim šovinistima ljubav. (Mi u Konavlima u svakomu smo stoljeću po jednom, prosječno, nalaze historici, iznova zidali porušeno i ponovo stjecali opljačkano!)

I napisao ja tako što sam nakanio. Obično ne zavirujem u predgovore i pogovore, da napišem ono što ja doživim i mislim bez obzira na nečije mišljenje i pisanje. No, ovdje sam ipak pogledao pogovor, koji me zaokupio, te autoričin *post scriptum*, nakon teksta; on me zaokupio još i više! Naime, i ja sam, osim pisanja osvrta, kritika, prikaza, recenzija ili pogovora, dio života bio učitelj, na sve tri razine obrazovanja (osnovno, srednje i visoko) te kao pedagog znam koja je to radost i koja odgovornost imati među učenicima književno nadareno dijete. „... prilazi mi Dženet, moja učenica devetog razreda koja lijepo piše (...) njezini se radovi čitaju pred razredom (...)

dobiva nagrade...“. Zorica Joksimović, spisateljica pogovora Martinovićevoj knjizi, svojoj učenici, „koja dobi ime po onoj koja *dolazi iz Raja*“ pročitala je tada iz Miraševe knjige ciklus „Nerođena“. „Ode sa rajskim izrazom. Ništa čudno, sudbine se ponavljaju, rekao bi naš pjesnik“. Ne tek zbog toga, nisam propustio pohvaliti pročitano *poslije napisanog*.

Međutim, kada sam i ja htio pročitati svoje napisano prije slanja na objavljivanje u nekom časopisu, vidjeh da mi je sokoćalo progutalo veći dio teksta, nestalo ga!

Sokoćalo!? Ona dva brata Tarabića, nepismeni srbijanski vidovnjaci, vidjeli su da će se u budućnosti pojaviti strahote koje će nam u konačnici doći glave. Ne znajući ni što je to što vide ni kako se zove, ali pojavilo se u njihovu viđenju, kazahu: „sokoćalo“! Govori, a nije čovjek! U kući ti je, gleda te, a ne znaš ni tko je ni odkuda je. Čudo neviđeno. Strašljivo. Strahotno. Jezovito. (Tada bilo, ali ljudi na sve sviknu, kao i magare na batine!)

Viđenja davne braće Tarabića pokazala su se istinitima kada se pojavio prvi zaslon ili ekran, filmski, pa televizijski pa računalni ili kompjutorski. Taj zadnji će i meni doći glave, ne tek zračenjem, a već mi je toliko puta naštetio, uništava mi život. Međutim, moderni svijet ne može bez sokoćala, tako ni ja.

Tu sam riječ, dakle, prisvojio iz srpskoga jezika, prenio je u svoj književni jezik, uglavnom nerazumljivu i nepojmljivu čitateljima, ali tko uopće može pojmiti sva ta sokoćala, osim tehnološki, što je samo znanje, ne i poimanje.

Morao sam napisati iznova, prema sjećanju, ono što mi je sokoćalo proždrla, podmuklo i iznenada, kaznivši drastično neki moj nenamjerni pokret prsta. No, u obnovljenom tekstu

sjećanje se pojavilo na svoj način, misli su krenule drugačije od prethodnih; nenamjerno, ali ipak: pohvala Zorici i Dženet izostala je. Nije se više mogla ni uklopiti, a da to ne djeluje „nategnuto“.

S osjećajem krivnje što sam tima dvjema krasnim damama oduzeo njihovu zasluženu pohvalu, pišem je, evo, kao zasebnu.

A, što je tu „divno“ ili „krasno“, koje su im zapravo zasluge?!

Zorica Joksimović nije rukopisu Miraša Martinovića pristupila kao kritičarka ili kao bahati prosuditelj, nego kao prijateljica i suspisateljica, s razumijevanjem i s naklonosti, s duhom i s dušom te s golemim svojim znanjem i poimanjem utkanima u riječi o knjizi. Pišući o Njoj (onoj iz rukopisa!) iznalazi i naglašava da „treptajem“ „spoji svjetove, a bogatstvom simbolike maslinova lišća ispisuje: mir, snagu, plodnost, očišćenje... Ljepotu, Dobrotu, Mudrost i Vječnost.“

Iztražuje što sve može ljubav koju nalazi u knjizi, što Kairos, što Kronos, pa navodi Miraševe riječi, može „probuditi usnulu zoru, začarati sunce (...)“, navesti „kamen da progovori. Prošlost da se vrati!“

Tumači Heraklitove riječi o harmoniji, pa posebno o tomu zašto su se probudili „odavno nestali gradovi...“, imenuje „neuništivu esenciju prošlih bivanja“. Piše potom i o „hajdegerovskom shvaćanju bitka...“ u odnosu na pročitano. Slikovito ocrtava Martinovićevo štivo, „nesupstancionalnost“ pjesničke zbilje... Bavi se i načinom Miraševa pisanja, „neprolazne i vječne energije riječi.“ Ukratko: znalački, stručno, utemeljeno. Kad pročitah, zaključih: bolju pogovaračicu od Zorice Joksimović pisac nije mogao ni zamisliti. Ovu su knjigu zapravo napisali njih dvoje zajedno, svatko na svoj način, kao da su je

četveroručno odsvirali na klaviru. Iako je to njeno tek pogovor, on je i te kako važan sastojak ovoga djela.

A „učenica devetog razreda“? Dženet, Janet, u mojemu i okolnim narodima Jane (moja baba), Janica, Ivana, Jovana, Giovanna... i ine inačice tog imena, završila je, svakako, deveti razred i sada je već mlada dama. Ona je pisala o preminulom ocu kojega oživljava u snu: *Snovi su često mjesta koja nas ispunjuju. Mjesta koja nas čine srećnim, u kojima pronalazimo sebe i uspijevamo da dostignemo ono nemoguće, ono za čime toliko žudimo.*

To je „učenica devetog razreda“ napisala neovisno o Mirašu Martinoviću koji je, ističe u svojem pogovoru Zorica Joksimović „...hodao po onostranom. Otkrivao snove onih koji su davno sanjali...“

Znale „lijepo pisati“ ili znale samo valjano čitati i shvatiti napisano neko umjetničko djelo (jer mnogi to ili ne znaju ili ne mogu!), dok je na svijetu takvih divnih dama kao što su Zorica i Dženet, istinsko pjesništvo će imati budućnost. Ostvarivat će se jer će ga imati tko čitati. A One, nadarene, poput Zorice i Dženet, kao i davne Sibile, predkršćanske književnice i glasnogovornice, navjestiteljice „spasitelja Svijeta“, koje naslikane, svaku uza svojega proroka, možete vidjeti samo na jednom mjestu na tom Svijetu, u Gospi od Škrpjela pred Perastom – zaslužuju ne tek pohvalu, nego i pamćenje.

(Branka Bogavac: SUSRET JE NAJVEĆI DAR, Narodna knjiga – Miba books, 2019.)

U SUSRET RIJEČIMA

Ovaj susret je poput onih kada se sjedjelo pokraj ognjišta ili besjedilo na gumnu, kad su zborile i žuborile riječi - mudrice, prkosnice, inatnice, upornice i zavjetnice, one što hrane i brane, fale i kore, glasnozbore. Riječi, rođene iz jezika Branke Bogavac, na njenoj životnoj pozornici.

I susrele se Riječi: one iz sjećanja, i ove napisane. Tu pred nama, djetinje ogoljene i čiste. Na bjeličastoj hartiji trajanja. I živi dijalog. Sukobi kao na pozornici. U žustroj diskusiji govori jedna drugoj: „Da bi se egzistiralo, mora se zasnovati odnos prema Drugome“, tome, što ljudsko bitisanje riječju tvori.

Bijaše Riječ u zametku priče Brankine: Riječ očeva, njoj zaoštavština i zavještavanje, Riječi njenoj ostavljena.

Riječi su branik od nestajanja – i zato Branka kaže: *Pišem da ne zaboravim odakle sam.*

Riječi izgovorene od onih koji je počastiše velikošću:

„Pisanje je veliki razlog za postojanje i najveća je vrijednost knjiga. Čitanje je jedan oblik života, jer kad čitamo i pišemo, onda živimo intenzivnijim i bogatijim životom“ ističe Borges,

a Branka Bogavac u Susretu piše: *Pisanje je način da odužim dug mojoj zemlji koju sam napustila i da izrazim divljenje prema francuskoj kulturi.*

Riječi njene su susreti i komunikacija, metafore izraza.... *Moj prvi velegrad. U njemu zagrljaj Save i Dunava – dvije velike rijeke, jedna potpuno naša, druga, i naša i evropska, spajaju se baš u prijestonici! Sava, ljepotica vitkog stasa, pristigla s naših Alpa, baca se u široko i moćno naručje zavodnika Dunava, pristiglog sa Crne planine iz daleke Evrope.* Branka Bogavac, ova *ljepotica vitkog stasa* je i *evropska i naša*, i poput opisanih rijeka, svoje vode upućuje da se razgovore i žubore Veljem moru susreta i viđenja. Od izvorišta Brankinih sagovornika, do ušća sopstvenog svijeta pisane riječi kojom kuša svoju radoznalost, protok je jasnog izbora koji se ne postiže ničim drugim, sem ljubavlju prema književnom stvaralaštvu, koja isključuje sve druge puteve, osim onog kojemu je izvjestan ishod. Za Branku, ti susreti su, *bili velika privilegija, doživljaji veoma važni u mom životu, jedan oblik sreće. Sigurna sam da su veliki stvaraoci uspjeli samo zato što ih je vodila velika strast. Sam Česlav Miloš kaže da se i on „na koljenima divio drugima“ a veliki Alen Boske davno mi je rekao: „Važno je za intelektualca da zna da se divi.“*

Riječi divljenja upućene Njoj:

„Na predstavljanju knjige „Crna Gora u Parizu“ u Crnoj Gori, rečeno je da je Branka Bogavac poslednja renesansna Crnogorka. Ja ću reći da je Branka poslednji renesansni posrednik između stvaralaštva i ove olabavljene potrebe za komunikacijom sa knjigom. Ona je ambasador naše kulture i most između svetske misli i naše margine u kojoj smo živeli. U potrebi da ne živimo tako, ove knjige su nam i te kako potrebne“ - istakao je Ratko Božović na promociji u Beogradu, oktobra 2007.

Riječi poruka:

„Poruka Brankine knjige jeste upravo da je autentičnost ljudske individualnosti u njenom stvaralaštvu i neponovljivosti. Ideje o umjetnosti, politici, životu do kojih dolazimo kroz Brankina pitanja predstavljaju zaokruženu mudrost velikih autora, pročišćena iskustva, ovjerena kroz stvaralački rad i umjetnost“. (Sonja Tomović Šundić)

Ponikla je Branka Bogavac od onog naroda, koji u svim vremenima svoj kvalitet određuje moralnim zakonom, iz one porodice u kojoj je ideal pravde već u djetinjstvu zametnut, ili još stariji, od predaka naslijeđen. U osnovi imena Branka, stoji glagol „braniti“. Od malena predodređena da bude braniteljka, rječoborna i rječju zorna žena, pravdoljubiva i otmena. Od onih je koji štite i daju objeručke, obilato, od najboljih ono najbolje.

- Moralni postupak je neprikosnoveni stav njenog bića:

Polazeći od etimološke odrednice imena, nesumnjivo da se svojim životom i radom rukovodila i onom Miljanovom - da je „najveće junaštvo čojstvo i da je to ona pobjeda kada od sebe sačuvaš druge“. Zapravo, to je životni stav Branke Bogavac koji se iz ove knjige iščitava.

U bogatoj memoarskoj građi „Susret je najveći dar“, autorka zaranja kroz uspomene i sjećanja te nam tako predstavlja: društvena, politička i kulturna zbivanja u Jugoslaviji i Francuskoj, o kojima je svjedočila i koje je živjela. Od rijetkih je koji mogu istovremeno odano pripadati dvjema zemljama i njihovim kulturama: jedna je Crna Gora, njena domovina, koja joj *grije*

dušu i u čije krilo sasipa sve svoje plodove; a druga je Francuska, u kojoj se odvija njen radni, porodični i racionalni život, njen poticaj i smiraj. *Pripadam zemlji zavisno od jezika kojim se služim* - navodi Branka, pozivajući se na riječi izraelskog pisca Amosa Oza koji kaže „zemlja je moj jezik“. I zaista, jezik i riječi su Brankino *bogatstvo*, da ne kažem napor, već ljubav da ga sačuva. *Napuštanje ili gušenje svog jezika tišti iznutra, dok onaj strani napada spolja i sili i mozak i tijelo. Boljelo je i duhovno i fizički – poput cijepanja na dvoje, i ne znam još na koliko. Nijesam ista osoba kad govorim moj i kada govorim tui jezik. Nikada strani jezik ne može da postane kao svoj, ma koliko ga poznavali* - piše nam Branka.

Maternji je u stranoj zemlji sačuvala prevodeći razgovore iz njenih svekolikih intervju sa nobelovcima, najznačajnijim i najrazličitijim umjetnicima dvadesetog i dvadeset prvog vijeka, da svom narodu pošalje ono najbolje od evropske kulture.

„Susret je najveći dar“ je djelo koje je inspirativno u više pravaca: kulturološkom, etnološkom, sociološkom, filozofskom, posebno lingvističkom. Pisala ga je autorka koja posjeduje vještinu finog *tkanja* bogate životne priče jedne bogate epohe. Ona svoj *ručni rad* kiti (posebno u prvom dijelu životopisa), riječima i izrazima koje današnje generacije i nemaju priliku da čuju, a zavređuju spomene. U želji da oživi djetinjstvo, Branka spominje: gumno, razboj, luč, lampu ćoru, džakljicu, pljevu, mrs, vareniku... I još mnoštvo riječi i sintagmi koje će veoma živo i metaforično iskazati život minulih vremena. Čudesno je predstavila ritual i vršidbe žita, opisujući ga slikovito, sa obiljem vizuelnih i akustičkih slika, da se lako može ući u čaroliju na putu od žita do rađanja hljeba. A uz hljeb ide sir i kajmak, „zanat“ koji je kao planinka „savladala od malih nogu“.

„Život na planini bi mi bio mnogo lakši od onoga na selu. *Ispaša* blizu, a *torovi* pored samog *stana* i *smok* koji se kupi na licu mjesta, a ja pošteđena poljskih radova. Glavna prerada mlijeka, ili *varenike* je sir koji se pravi na dva načina – masni ili meki i tvrdi... Život nam se ljeti odvijao između stoke i poljskih radova“...

Ova knjiga je bogato jezičko vrelo, puno figurativnih izraza, starih i gotovo zaboravljenih riječi i izraza, pa stoga ima i obrazovni cilj - ostaviti oporuku - da ne pođe u zaborav i ne potone taj bogati tovar crnogorske etnološke kulturne baštine. *Neka ovo bude moje svjedočenje kako i od čega se živjelo, za buduće generacije...* - kaže Bogavac.

U drugom pravcu, hodajući kroz vrijeme, tankom granicom između ljepote i muke, ljubavi prema knjizi i tegobnog života, privatnih i javnih odbrana onoga što se braniti može, Branka Bogavac slikovito oblikuje golemu građu iz sjećanja. Ona tako suočava čitaoca sa vremenom svoga bivanja, ističući da tekst gleda iz pozicije ličnog sa opštevažećim životnim principima koji su nastajali u sukobima sa istorijskom i društvenom politikom. To su vremena koja autorka predstavlja, a ne osuđuje, već iz svih situacija izlazi mudro, hrabro i stoički.

Polazeći od činjenice da je kultura Brankina *dubovna domovina*, ona tim magistralama evropskih kulturno-umjetničkih prostranstava putuje slobodno, bez pasoša i granica, ona je građanka svijeta.

Svakoga ljeta, za 33 godine koliko živi festival Grad teatar u Budvi, Branka Bogavac je redovan pratilac svih njegovih programskih sadržaja, te su nam njeni komentari, diskusije i

impresije dragocjeni. Kada bi postojala Nagrada za najredovnijeg posjetioca festivala Grad teatar, Branka Bogavac bi sigurno bila među prvim kandidatima.

Ona posjeduje „tu neuobičajenu strast van norme koja nas upoznaje s pravim vrijednostima našeg vijeka, naše civilizacije i naše kulture“, istakao je Vladimir Veličković na uručanju prestižnog franciskog priznanja - Viteza umjetnosti i književnosti, koje su, osim nje, od crnogorskih umjetnika dobili, slikar Miodrag Dado Đurić i književnik Danilo Kiš. „Visoko priznanje koje čini čast Crnoj Gori i ukupnoj crnogorskoj kulturi“ – riječi su akademika i pjesnika Sretena Perovića u telegramu čestitke za Orden viteza umjetnosti i književnosti. Da naglasim, gorda Crnogorka je za tu priliku dostojno nosila košulju sa ošvicama. Ima li ljepše počasti?

U ime stvaralaštva koje daje, riječi moje i „pjesmu poje“ u slavu Čovjeka, njegova djela i čovječnosti. „Jer“, po riječima Iva Andrića, „pripovjedač i njegovo djelo ne služe ničemu, ako na jedan i na drugi način ne služe čovjeku i čovječnosti“.

SVJETLONOŠA

(Branki Bogavac)

Rođenjem,
ko sunce zasijala.
Stala i postala
Zvijezda.
U Gradu svijetla
riječju osunčana.
Ona što razgrće tminu
a svjetlozračje drži
na dlanovima,
što mišlju spaja
dva nestvarna kraja,
vidi tri sunca
na nebu zavičaja.
U sudaru s zavišću
dobrotu porađa,
vrijeme u svijetlo preobraća
da plamti
zrakom svjetioničara.
Ona, što u osvit,
ostaće tamo gdje jeste -
u svjetlorječju.
Da odgoni
priziv nestajanja.
Svjetlonoša – da nas spaja.

POETSKA RIJEČ ŽIVOTA SMRTI
GREBENI OD KOSTIJU,
Boris Jovanović Kastel

(iz recenzije knjige „Grebeni od kostiju”
Borisa Jovanovića Kastela)

*Luk se zateže u rukama starim
I čvrsta žica napinje se smjesta.
Gasi se zvuk. A čovjek nije svjestan
da činilo je već te iste stvari*

J.L. Borges

Pjesnika je odvajkada poticala, a i čudila izvorna dvosmislenost njegove pozicije: poeziju on izabira kao svoje bitno i samobitno određenje, a govor o poeziji pretpostavlja modifikaciju samog pitanja o smislu i biti tog stvaralačkog.

Gaston Bašlar je pisao posebno o pjesnicima vatre, drveta, vode, vazduha... Imenovao je tu „zlatnu rudu“ njihovog poetsko-značenjskog „rasipništva“. Iz tog konteksta se o Borisu Jovanoviću Kastelu može govoriti kao pjesniku vode, onom koji iscrpno tretira motive vode i putovanja vodenim svijetovima, opsesivno „rasipljući“ ovu temu kao svoju - životnu.

Kastel pripada onim pjesnicima koji svojim poetskim smislom idu daljinama u pohode, čiji stihovi predstavljaju onaj duh neposrednosti kojim govori čudo iznenadne asocijacije - što sporedno učini bitnim, i tako od finih metafora stilske figurativne potke, stvori poetsku matricu i naslovi je sintagmom „Grebeni od kostiju“.

Morski greben Kastelov predstavlja poetsko mjesto života smrti, ili je to budna memorija života?! Uistinu, upućuje i na to da pjesnik smrt potvrđuje životom autentičnog djela ljudskog čina, onog čina stvaralačkog, kojim bije bilo poziva na dijalog.

*Čuh li to
Da ćeš mi produžiti život
Od mojih kostiju isklesati grebene...*

(iz pjesme *Obećanje*).

To je onaj osjećaj slobode što Jovanovićevo Ja, kao eho vremena, komunicira: sa dusima mozaika iz antičkih vila, sa *Euripidom u predvečerje*, sa onim koji na vrata može pokucati kao *Rafael Alberti*, španski pjesnik Generacije 27, ili pri šetnji sa *prostitutkom iz Pompeje* razgrnuti vulkansku prašinu života *pred dvadeset hiljada duhova*, prizvati *Dionisija i Apolona, Sokrata i Platona* ili *Antigonu* da potvrdi „za ljubav, ne za mržnju“ da smo rođeni.

Čini se, pritom, da pjesma Kastelova, u nekim momentima zaroni ispod površine i nastavlja da živi kao individualna arheologija pamćenja, ili kao dugo suđen, a onda iznenadno otkriven svijet.

Njena struktura ide rafiniranim procesom „komponovanja“ neobičnih slika i dijaloga lirskog subjekta sa onim, naizgled neobičnim licima koja su uljuljkana u vlastitom postojanju i „izuzeta od prolaznosti“. Tako se u ovoj zbirci ocrta višeglasje kao na pozornici poetskog događaja gdje vlada snaga neprolaza.

Boris Jovanović, na ovoj dugoj poetskoj plovidbi, rukom Posejdona vođen, umije reći volju, moć i cilj svoje mediteranske

određenosti. U težnji da svijet pjesništva misli unutar istorijskog, davnašnjeg, u ovoj poetskoj zbirci možemo uočiti onu višeslojnost izražajnosti gdje se ispisuje „topologija” svih onih životnih stanja u kojima životno postaje granično. Kastelovi stihovi imaju onaj značenjski omjer u čijem sazvučju je dat spektar stanja i dešavanja, igre i ljepote života, i tamo gdje ga više nije.

*Iz praskozorja
izvukao sam tminu
da me podsjeti na Evropu
razvedenu od legendi.
Rošav i zgađen nad populizmom
tražio sam praskozorje
u gradovima crvenih plaža,
sarkofaga Rima sa ključem od munje
i mauzoleja Berbera....*

(Iz pjesme *Kako da se stignem*).

Mnogostruke su dijagonale vremena Kastelove poezije. One se pružaju širinom „potopljene Atlantide“, put *univerzuma* koji nastoji da preduhitri svoj autentični smisao mišljenja. Zapaža se jasno da, u pjesničkoj „arhitekturi“ Jovanovića, slojevita je poetska „gradnja“. Ređaju se nivoi funkcionalnog i umjetničko-estetskog, sa nosivim stubom neprolaznih vrijednosti života, paralelnog sa življenjem smrti i činom vlastitosti.

Motiv smrti kao životni čin u Kastelovoj pjesmi *Šetnja sa prostitutkom iz Pompeje* pisan je u formi smjene direktnog i indirektnog obraćanja svijetu kao otjelotvorenom smislu. Tu se ističu „velike i lijepe smrti“ kao manifestacije života, prosuđujući sa

stanovišta pjesničkog izraza onog koji od samog života traži smisao u trajanju.

*... Pompeja, vidljivija od stvarnosti,
Naših kataklizmi pošteđena
Strpljivo čeka da se spasimo
Jer joj šminku pepela
Rumenilo opekotine
U zoru baklji dugujem
Da što ljepša pred kamerama turista
Pozira i zaradi...*

Ovdje se život i smrt smjenjuju, al' ne kao nastanak i nestanak, već ono kada život slavi smrt u svojoj velikosti, kada mu podaruje izgublenu mjeru onog ljudskog čina bezglasnog trajanja, univerzuma, morskog prostranstva. Onog što se zove Mediteran. Onog kod koga „srce je Sredozemlje, jetra pješćani žal, bubrezi arhipelazi, nokti školjke, a žuč odbačen kompas..." Ta pjesnikova otadžbina je putovanje i spoznaja da

*vječnost nije mondensko stoljeće
bez završetka
već okretanje kormila
bez vremena...*

(iz pjesme *Kako sam spoznao univerzum*).

Po tonu i tematici, poetskoj izražajnosti ova zbirka prožima smisaono i ritmičko višeglasje. Boris Jovanović Kastel ostao je i ovdje, kao i u svojim prethodnim djelima vjeran svojoj mediteranskoj orijentaciji, gradeći još jednom poetski suživot, vodama Mediterana.

RIJEČI SA DLANOVA SONJE TOMOVIĆ ŠUNDIĆ

Čitati poeziju iz *Dlanova* Sonje Tomović Šundić, čini se, kao dodirivati riječi što bi obljetale oko mene, a onda se nepoplašene spuštale na tlo vlastite percepcije - poput golubova na dubrovačkom trgu. Ove riječi, što reflektuju određenu količinu vizuelnih detalja, boja, poetičnosti, modeliraju raspoloženja, razlivaju se kao savršene objektivizacije utisaka. One koje rađaju zadovoljstvo i kao sjenke prate izrečenu riječ stiha, pjesme, one što govori dobrodošlim glasom novorođenčeta. One što poruči da:

*ne ubi mene prejaka riječ,
ne polomi me svjetina luda...*

(*Ubijstvo*, str.143).

Riječi na *Dlanovima* Sonje Tomović Šundić dramski otvaraju mogućnosti percepcije tajne dalekih svjetova *istoka i zapada*, boja i mirisa vezanih za egzistenciju životne bijede i jednolične dosade „životnog negativaa“: /ubistvo moje/ djelo je tvoje/. Djelo koje vri ovdje je, kao vrelo radosti davanja i čarobne snage onog potencijala, pjesničko-filozofskog, koje Sonja ne koristi rasipnički, već bude realizatorica onih pitanja koja tretira kao umjetničku postavku duhovno-poetskih kodeksa svoga, i fikcijom projektovanog polja vremena u kojima spretno prolazi kroz lavirinte prošlosti. Njen put vodi prema biću unutra, onom bunaru pjesničkog bića uvijek čiste i okrepljujuće vode.

Poetika oživljavanja motiva „lijepe Sapfo iz Mitilene”, „mudrog Anakreonta“, „meduzine glave”, boga Erosa, Tetide boginje, Ahileja dičnog, Hektora, Sokrata, Siziifa i Heraklita, Borhesa, Bulgakova, Ujevića, Njegoša... ispruženi su dlanovi bezgraničnog prostora vremena koji pozivaju autoritete, dodiruju i život, i smrt. Njena Riječ gleda sa metafizičke distance ugao transcendencije i uspješno servira jedinstvo poetske sinteze i poente života i smrti. U ovim poetsko-filozofskim iskazima smrt nije završnica niti azil vječnosti, već putovanje i spajanje - dodir. Jer, zasigurno, život se ne bi živio ako smrt ne bi bila još živa kroz stvaralačko biće. Između „ništa i nešto je bog“, a sve što je bilo, „biće opet u vremenu budućih stoljeća“, kaže Riječ iz Sonjine percepcije.

„Izabeta je čekala Sonjine ispružene Dlanove da bi se iz davnih vremena prvih štampanih slova u nas, koja je Izabetin muž, Đurađ, uz Izabetinu svesrdnu podršku, nama donio, premjestila u ovo naše vrijeme i podsjetila nas na Ljepotu govorenja, pjevanja, pričanja, slikanja riječima i mišljenja riječima“. Riječju izdavača, mr Natalija Đaletić, rafinirano, kao apotekarskom vagom da mjerena joj je riječ, ukazuje na to da „prvi glas kojim Izabeta progovara i prvi poetski svijet koji Ti daruje, jeste glas čudesne pjesnikinje Sonje Tomović Šundić“. Ona, čini se, time ukazuje i na značaj „doma za pečatanje knjiga“, na „prvo slovo“ i nad njim „pticu raširenih krila“... „Tu gdje slovo i sloboda isto znače, gdje slovo joj Crnogorci u olovo za fiške pretopiše. Da brane slobodu. Tako se slovom branila sloboda“ po riječima književnika Boška Pušonjića u eseju „Na Obodu“.

Sonja Tomović Šundić, kao „tražilac smisla“ u filozofskom djelanju, slovom i riječju u „Dlanovima“, svoju medonosnu

snagu filozofsko-osjetilnog, svoje iskustvo veze sa svijetom u odnosu na mjeru cjelokupnog bića, daje nam sa Dlanova, kao plodove prosijane vrijednosti pretočene u poetski polen.

Njena metafizička snaga i pjesničko nadahnuće se nalaze u punoj harmoniji. Ona povezuje svijest i govor na onaj način da prevodi misao u Riječ, rađajući ono misaono Biće oslobođeno zagrljaja sa stvarima i objektima različitih društvenih epoha, pružajući nam tako, bezuslovno, mogućnost, da ih oslobođene, majčinski zagrlimo.

*Janusovo lice se ogleda u vodi,
I Narcis sluti a će pasti
Nemezida kada ga osudi.
Vječno lijep i vječno mlad.
Venera je u mjesecu tvom
Nepokretna sila ljubavi*

(*Mladost*, str. 163).

U ovom obilju slikovitosti, buja lirika sa dosta slika, koje se prelivaju i preko svojih okvira, kao blistava mjesečina što uđe preko kućnog praga. I osvjetljava tako i unutrašnjost pjesničkog bića gledajući u dubine skrivenih odnosa lirskih prasnje-tova, dodirujući mnoge još nedirnute slike, spuštajući ih do mirnih pjesničkih voda, da se u njima ogledaju.

Teško je prići tajni pjesničke riječi grubim govorom književnog prikaza sa bojazni da bi mogle, onako pahuljaste, izgubiti svoju punoću i sjaj, nekom suvišnom kretnjom riječi i jezika. Kada Sonja opisuje Filermosu ona daje sliku neprolaznu: „kako se plava svjetlost upali“, „vidim crte prekrasne dive“, „čujem otkucaje srca“ - upravo do one punoće koja je potrebna da postane sugestivnom. Zato, poezija Sonje Tomović

Šundić je puna unutrašnjeg pulsa koji imenuje teme svog poimanja iskustva, osvjetljavajući time poetsko-dijalektičku strukturu razmjene: čovjeka i prirode, čovjekovog bića i čovjeka stvaraoca, sa bićem čitaoca, tako da se ni jedna riječ ne odvaja od svoje *poluge*, ostavljajući, „njima njihovo“, a dajući „vama vaše“ u jednoj univerzalnoj humanističkoj poruci:

Ne mijenjajte svijet, promijenite sebe.

Ne ulagajte se svijetini, već savjesti.

Pronađite arhimedovsku tačku u sopstvu,

Laskajte umu.

(Istina se sjeća mene, str.39).

PJESNIČKI JAV I GLAS VELIMIRA RALEVIĆA

(recenzija knjige „Javke iz samoće“ Velimira Ralevića,
Berane 2020.)

Šta ostaje od jezika kad ga nadiđe rječitost, jav i glas, kada ga preteknu neke riječi glasne; što čeka iza te lozinke, kao znaka raspoznavanja? Ono suočavanje *sopstva* u kojem je jezik sve.

*Pred samim sobom ostasmo bez sebe.
Bez samih sebe – lakše je sa sobom.
Sebe smo dali samo zbog sebe,
pa sebe nemamo zbog sebe samih.*

(*Sopstvo*).

Jezik je Raleviću njegova domovina, široko polje puno stvaralačke i duhovne ljepote, stihovlje modrih i žutih rijeka, one mašte puštene s lanaca konvencionalnog, razigrane i raspjevane.

Čitati „Javke iz samoće“ znači putovati kroz svijet poetsko-meditativne proze. To je jedna žanrovska šarolikost koja ima elemenata bajki, basne, crtice, sentencije, refleksivnih paragrafa realizovanih u par rečenca i sl. Ovako koncipiran sadržaj vodi do toga da se radi o fragmentima ozbiljnog promišljanja pjesnika kod kojeg sve vri i teče u igri formi, motiva, izraza...

Raznolikost ove Ralevićeve lirike u prozi tretira antropološki okvir u kojem je vremenska dimenzija sagledana u kontekstu trajanja i obnavljanja izmaštanog i posvjedočenog, kao što je

„stari Čuvar panjeva, sa očima blijedim od stalnog traganja za stihom, kao što to često činjaše, skitao ogoljenim pejzažom“. (*Čuvar panjeva*).

Između ovih riječi i izrečenog, osjeća biće koje ima *Dobro drvo*, sazdano od bespovratnog davanja i trajanja, izvan svakodnevnih htjenja.

Vremenska kategorija Ralevićevih Javljanja je u uskoj vezi sa onom dimenzijom gdje je lirski subjekat preobučen u ruho pripovjedača, što ukazuje na književno-umjetničku osobenost, koji, u odnosu na čitaoca, stvara jedan poseban univerzum integracija, a istovremeno i otuđenja: čovjeka i njegovog sopstva i bića njegovog bivstvovanja.

Kroz bogatu semantičku ravan, Ralević pripovijeda o mnoštvu toga što bi moglo biti. Pripovijeda o drumu koji je želio postati „višeći most između sunca i mjeseca, nebeska pista za ptice“, opticama „kojima je dato da lete, ali je izabrala da bude ptica koja voli da korača“, stihu koji u rijeci „želi pronaći dubinu“, o Pravim pjesmama... Pjesma i jeste nešto samotno u odnosu na onog koji joj se obraća, naglašavajući odnos duhovne i egzistencijalne prisnosti, da bi tako otuđena, individualno egzistirala, i ne znajući da je krunisana kao najsvećaniji trenutak pjesnika stvoritelja.

„Zanemarene od ljudskog čopora, osamoćene i od onih koji pjesme pišu, Prave pjesme su krenule ka brdima u planine – da nađu vučije jazbine, da nađu kurjačka ljeta, da nađu vukove koji će ih krvlju ispisivati“ (*Priča o pravim pjesmama*), jer je čovjek čovjeku vuk (*Homo homini lupus est*), a pjesma pjesnika se otuđuje od tvorca stvoritelja, kao čovjek što se otuđuje od Prirode.

Zato Ralević pokušava da nađe dubinu iskaza svoje riječi, te tako pravi poetske i poetičke strukture „od nedostataka poezije“ kao paradigmu autentičnog stvaralačkog bića u cilju poimanja mentalnog filtera, kroz koji, igrom riječi propušta mnoge pjesničke slike nastale iz komunikacije poput onog između Stiha i Rijeke.

Stih joj, bez opiranja reče:

- *Ja nemam boju. Moja slova su prazna. Ne budim nadu. Ne nosim poruku. Ne ukazujem na bilo kakvu tajnu. Kad već nijesam kakav trebam biti, bar ću u tebi pronaći dubinu.*

Gledajući ga svojim krupnim vodenim očima, rijeka reče:

- *Osim mulja, pokoje ribe, žaba i zmija, dubinu ovdje nećeš naći. Nema je ni u morima. Onaj koji te je stvorio trebao je naći dubinu u sebi. Da ju je imao ti bi bio drugačiji. Ovak, samo ti je udahnio život pustivši te nespremnog u svijet, kao travku bez čvrstog korijena. Sa umirućim stihom, a da toga ne bješe ni svjestan, tonuo je i njegov tvorac koji je baš tada, negdje daleko, primao važnu nagradu.*

Ovakva korespondencija, predstavljena bogatom hronikom književnih tokova, implicira vlastitu negaciju, na što Ralević eksplicitno ukazuje kao svojevrsni paradoks.

„Javke iz samoće“ su znakovlje „pored puta“ kojim nam pjesnik daruje dječije čistu igru asocijativnog povezivanja semantičkih zračaka i ostavlja znakove zvonkog poetikoglasja.

Ovaj jav samotni je jedan tok fikcijske konstrukcije, treptaj stvarnosti u linearnom čitanju teksta. Drugi način posmatranja teksta je fikcijski konstruisan kao mozaik sklopljen od

isječaka fantastike koja nije samo u naraciji već i njenoj zapi-
tanosti, onako kako se nađoše na istoj ravni *Papir koji je čeznuo*
za ispisanim umljem i Kap koja je sanjala velike talase. (*Papir i Kap*).

Tako se pjesnički nalazi smisao u besmislu. Kao što si se *spu-*
stio i zavirio u moju dušu, probaj da se spustiš u svoju dubinu. Bez
obzira na sve nevolje, probaj da budeš Put koji vodi ka samom sebi...
(iz *Priče o Putu i Suvoj planini*).

Taj put je popločan riječima gdje „Sve postaje riječ“, kao u
pjesmi Stefana Mitrovića (1909-1985):

I sunce je riječ, kada glas izgovori
njegovo ime. I svijetli iz riječi,
kao što svijetli sa plavog neba,
da srce moje ima jutro za plodenje.
I zemlja je riječ, kada je glas moj izreče
kad je izgovori visinama svemira,
kad je dodaje vijeku do vijeka,
do vječnosti čovjekove zvijezde.

Zahvaljujući ovoj Riječi i *predaji svojoj samoći* – u srcu krije i
izvor, i ptice i svíce... Ona mu je pomogla da nađe smisao, da
riječju bude – *a to osjećam i znam – posebna, i mjesecu i zvijezdama,*
a i onom suncu što me nemilosrdno prži. Samoća poetskog izraza
je *unutrašnja vatra* svih riječi Velimirovih, koje nađoše stanište
u ovoj knjizi, i kako pjesnik iskaza *Divno je na njenom ognju i*
izgorjeti...

IGRA FANTAZIJE I ZBILJE VELIMIRA RALEVIĆA

(Iz recenzije knjige „Zubatorepati stvor”)

Kakvu nam samo dobrobit donose nove knjige.

Volio bih da mi svakog dana s neba padaju pune košare knjiga koje iskazuju mladost slika. Jer, zar gore, na nebu, nije raj u obliku ogromne biblioteke?

Ali nije dovoljno primiti, treba prihvatati. Zato nam savjetuju da ne čitamo suviše brzo, i da se čuvamo gutanja suviše krupnih komada. Kažu nam, nasladujte se pjesmama stih po stih. Ali jedan princip njima upravlja. Treba, prije svega, imati želju za jelom, pićem i čitanjem. Treba željeti čitati mnogo, čitati još, čitati uvijek. Tako, od samog jutra, pred knjigama nagomilanim na mom stolu, ja bogu čitanja upućujem svoju molbu proždrljivog čitaoca: Podarite nam danas našu svakodnevnu glad. (Gaston Bašlar, Poetika sanjarije).

Dobrobit je očigledna. Pred nama su pjesme poetske zbirke Velimira Ralevića izrazite lirske suptilnosti i melodičnosti, staroga, a novoga iskaza, pjesnika koji, u stilu modernog, vraća klasične vrijednosti. Pred nama su stihovi pjesnika koji orvelovski pjeva: *pjesmu o volu Mekrogu, tri srne, o jednom biku, zubatorepatom stvoru pa papkastošapkastim* što bivaju u *šumi gdje vlada muke*, zaljubljenom jarcu *bez para...* i mnoštvu drugih poetskih izraza, sa često, humorom protkanim porukama upućenim, koliko djeci, još više odraslima koji su, čini se, umnogome pogubili kopču sa prirodom. To je pjesnik koji, kao na „mirnom ogledalu vremena“ vidi odraz puta između dječastva i zrelosti.

Ovaj odrastao čovjek ne prestaje da bude dijete. A kako može? On je izabrao da „raste“ od zemlje prema nebu, izabrao da pjesmom govori, znajući dobro da smo bez fantazije ništa.

Pisati o prirodi i razigranoj ljepoti, a dječije maštati o „nebu“, to je raspon „od svijeta i vijeka“ do literature kao takve. U toj rasponskoj horizontali korača Ralevićevo poetsko biće. Njegova poezija postavlja pred čovjeka kulise, na kojima je, s jedne strane konvencionalna igra, a sa druge, jednostavna igra fantazije i zbilje. Iza tih kulisa čuju se zvuk pjesama koje progovaraju kao pjesničke privilegije na spomen davnih vremena, i zov generacijama asfalta i višespratnica.

Čini se da je iskustvo modernog čovjeka potpuno progutalo prirodu i prirodno lijepo. „Homo homini lupus est“ je latinska izreka značenja: čovjek je čovjeku vuk. U Ralevićevoj pjesmi *Zubatorepati stvor*, po kojoj i cijela zbirka nosi naslov, čovjek je vuku čovjek. Emotivno, tanano, majčinski toplo.

*Iz misli me cijuk trže.
Mladunče mi pride vučije
Krenuh-ono bolje-brže
Baci mi se u naručje.*

U izboru ove poetske zbirke za djecu i odrasle predstavljen je pjesnički iskaz, poseban u čistoti doživljaja, sajedinstvu sa prirodom životinjskih i biljnih vrsta, svjetlošću danjoj što jasno pred očima zatreperi.

Pjesničkim morem Velimira Ralevića lagano i bez bure putuju pejzaži, slike uže i šire zavičajne, dječije razigrane. Sadržana je tu poetičnost zemlje i neba i onog između, stihoglasja, što maštarijom se zove. Ne kako je, već kako bi moglo biti. To je ona nepresušna veza čovjekova sa djetinjstvom. Ono što pitanje je

ljudske volje, stava i morala pred otvorenim izrazom na relaciji odnosa dobra i zla, bajkovito-nestvarnog, a opet sveprisutnog.

U poetskom stvaranju ovog čudesnog pjesnika posebno je važna uloga detalja, jer kod poezije, jedan sasvim sporedan detalj može da oživi čitave predjele zaboravljenih krajolika, i to Ralević čini. U ovoj pjesničkoj zbirci iskazano je majstorstvo ritmičnosti, melodije, muzike, vibracije jezika tako da se pjesme mogu i muzički obraditi.

*Na potoku gdje dan svrne
Da zagaži gdje je dublje
Tri su srne, tri su srne
Prale rublje, prale rublje...*

(iz pjesme *Tri srne*).

Naviknuti mnogim primjerima bajki da mislimo po modelu, tzv. pojmovnih parova (stvarno - nestvarno, dobro - zlo, lijepo – ružno...) skloni smo da ovakve suprotnosti proglašavamo „ideološkom opredijeljenošću“, iako počesto svjesni da je snaga tog mišljenja istovremeno i njegova slabost.

U okviru sadržajne cjeline poetske zbirke *Zubatorepati stvor* dat je i odličan primjer savremene bajke *Iva i ruk*. U ovoj priči osjećamo neposrednu demonstraciju svoje vlastitosti i prihvatanja različitosti kao samodostatost. Ona nas uči da vrijednost jednog čina nije u činu samom, već u svijesti i neminovnosti toga činjenja. Voljeti jedno biće znači vidjeti ga kao izraz nečeg što nije ono samo, što je i ono nesvjesno, i njegova savjest i bivstvo, *jer ti si ono što si, a ja sam ono što jesam*, što se izdvojilo kao jasna Ralevićeva poruka, poput onih što je Antoan de Sent Egziperi ostavio u *Malom princu*.

Zato, *Iva i vuk*, napisana u formi savremene bajke, u veoma jasnoj perspektivi otkriva onu psihološko-estetičku refleksiju koja stoji u istoj ravni kao književnost i umjetnost, pjevanje i mišljenje.

„DAN I NOĆ U BUTUI“ Miraša Martinovića
Poetikoriječje kao koprena kroz koju se odslikava život i
nakon života

(Pogovor knjige Dan i noć u Butui Miraša Martinovića)

Obraćam se Vama, „putokazima i suncokazima“... Riječima davno izgovorenim, neiskazanim u svojoj samobitnosti, skrivenim u kamenu drevnom; onima što danonoćno čuvaju duh nastajanja i nestajanja, čuvaju „mitologiju grada“, njegovih legendi, kapija, ulica... Obraćam se i Vama napisanim, u vatri izgorjelim, u kamenu neuklesanim, u pjesmu zavještanim da „pjevaju himnu gradu“... Vama tek rođenim iz pera tvorca, pera pjesnikova. Vama što živite jezikom nesvakodnevnice govorne komunikacije.

Besmrtnice, tu ste, gdje se čuje kako živo pulsira bilo Grada!

Slušam riječi govornika i zadivljujući izraz pjesnika, te čiste tvorevine postojanja. One što, kao slike iskazuju dosta, a kao muzika ili riječ, još više - iskazuju sve. Gledam ovo poetikoriječje kao koprenu kroz koju se vidno odslikava život i nakon života, gdje neimar riječi *zida grad* od slova, i verse; da priča i traje.

Silazim
Do jezika
Naroda koga nema
Njega oživjeti
Njime govoriti...

(*Silazak*, str.13).

Pjesnici žive vlastite snove, okopavaju zemlju svoga trajanja, sade riječi kao zrna, koja, ako posiju „na plodno mjesto, daće ploda“. Oživljavaju u temeljima grada „zazidani duh“ i kad grada nije.

„Dan i noć u Butui“ Miraša Martinovića je djelo koje na naj-neposredniji način svjedoči o poimanju riječi kao poruke „u kamen uklesane“, besjede o životu Riječi, rođene da živi. One što priča kad bogovi začute, a pjesnici njihovo ime zbore. Ovo pjesnikovo hodočašće je nadosjetilno i prekosvjetno putovanje kroz vrijeme od prije dvije i po hiljade godina, kako bi se ostvarila komunikaciju sa duhom Budve. To je onaj put spoznaje od fizičkog ka metafizičkom, ono što ostane kad sve prođe, kada se čuje govor kamena i glas iz dubina njegovih...

U temelju je

Uzdigao sebe

I kada ne bude grada

Moj duh će biti tu...

(Kraljev duh, str.8).

To je ono putovanje milenijumima unazad, iskazano pjesnikovom potrebom da riječju stvori „imaginarnu biografiju“ grada Budve. Pritom se iz laboratorije njegovog stvaralačkog bića rađa umjetnička transmisija i u tom smislu ove lirske iskaze uzimamo kao palimpsest. Iščitavajući zapise sa pergamenta jednog vremena, Martinović, sloj arhetipskog, naslijeđenog, prekriva drugim, poetskim, iz kojeg prosijava prethodni. Sazidavši Grad nanovo „od sna i imaginacije“, on oblikuje „svoje, i lice grada“, vjerujući u njegovu postojanost; jer, što je čvršće i postojanije od riječi?!

Čini se da su sagovornici ovog razgovora, namjerno preuzeli funkciju i pažljivih slušalaca, afirmatora duha jednog vremena zatočenog u kamenu koji snagu čuva u svojoj pravoj značenjskoj suštini „metafizike grada“.

Utoliko nam se čini da su voditelji razgovore koncipirali na osnovi pitanja: „Gdje je vrijeme? Gdje dani? Godine? Memorija grada?“

Ova pitanja, iako se do njih dolazi zaobilaznim putem, i autoru i čitaocima, služi kao fundamentalno pjesničko-filosofsko pitanje bitka i svijesti o njemu u odnosu na vrijeme.

*Što napisah uzeh
iz memorije Butue
ona se sjeća svega
ona se sjeća sebe*

(Memorija).

Martinovićevu misaonu odiseju prati stručno poznavanje duhovnog konteksta artefakata koji su nekada bili dio Grada (kao što su to ostaci glavne gradske kapije iz VIII – VII vijeka prije nove ere ili žrtvenik na kojem piše VINCIA PAVLINA), a sada su udomljeni u Muzeju ili nespretno „nastanjeni“ u ambijentu Starog grada. „Dan i noć u Butui“ je, kako pjesnik o njoj kaže, „silazak u prabiće mitskog Grada, gdje sve stoji, i gdje ništa ne prolazi“, a opet sve živi: i kneževi, ratnici, patriције, trgovci, glasovi i odjeci, imena i obličja..., u čijoj metafizici su riječi i snovi njegovih stanovnika.

To što dobrim dijelom njegov pjesnički glas čini još glasnijim

i jeste upravo ta svijest da se duša pjesme uzdigla, da se sunce i život, kao dva pjesnička arhetipa apstraktno razvijaju i traju kao govor i negovor na istoj crti razdvajanja.

Ovo djelo će pružiti još jedan dokaz o putovanju pjesničke riječi koja otvara kapije davno prošlih vremena i razvezuje čvorišta, ne potirući pritom svoj autentični život. Sagrađiće od riječi duh Grada, „ono što ostaje, kada sve prođe“:

*... ovaj od sna i riječi
ili onaj od kamena,
a to
potvrdiće san
i kamen*

(Klesari, str. 49).

Shvativši kamen kao „prirodnu mjeru čovjekove bitke sa životom“, Martinović ispisuje svojevrsnu antropologiju umjetničkog čina vremena ispoljenu govorom „duša onih što su živjeli u gradu“, kao najrječitiji govor šutnje kamena.

*Ako se iz nje izade
može postati pepeo
Legenda podmlađuje
Trajanje
Ako se iz nje izade
Grada neće biti
Moćni vajar
Vrijeme
Pepeo
Legenda podmlađuje
Trajanje*

*Ako se iz nje izade
Grada neće biti
Moćni vajar
Vrijeme
Učiniće svoje.*

(Vrijeme str. 53).

Da Martinović nije toliko vjerovao u Riječ, njegova poezija ne bi mogla imati ovu „sažimajuću vatru“ kojom je prožeta. Ne bi u svom božanskom obliku pomirila iskonsko razdvajane epoha. Zato, „Dan i noć u Butui“ čitamo kao tekst u tekstu koji će nužno živjeti - kao tekst iznad teksta, kao onaj rukavac što se u njega uliva ili što Martinović pjesmom kaže:

*Riječ ne može nestati
riječ ne može propasti
život je u njoj.*

„DESET NOBELOVACA“ BRANKE BOGAVAC U NAŠIM RUKAMA

Biti u direktnom kontaktu sa nobelovcima, tim besmrtnicima najelitnijeg kruga književnog stvaralaštva, koji su zauvijek ušli i istoriju, velika je privilegija. Ne uzimajući u obzir to da kroz sadržaj određenog djela, kao u utvrđenju umjetnosti gdje se duh često može sakriti, komuniciramo i sa njegovim autorom. No onda, kad velike pisane riječi, obavijene veličinom stvaralačke slave, gledamo oči u oči, gradeći to fino tkanje „most od riječi“, to je bitnost trenutka i veličina iskazanog, koju, kao na dlanu, prinosiš čitaocima.

U mojim je rukama knjiga Branke Bogavac „Deset nobelovaca“ u kojoj su zastupljeni razgovori sa dobitnicima Nobelove nagrade za književnost i za mir - prva iz edicije *U sazriježdu velikana* (Nova knjiga i Miba-books, 2018).

Nobelovci: Gao Singđijan, Klod Simon, Česlav Miloš, Nadin Gordimer, Mario Vargas Ljosa, Toni Morison, Imre Kertes, Orhan Pamuk, Eli Vizel, Mihail Gorbačov i Jevgenij Borisovič Pasternak, po riječima autorke, potiču sa pet kontinenata, iz deset zemalja.

Od izvorišta Brankinih sagovornika, do ušća sopstvenog svijeta pisane riječi, kojom kuša svoju radoznalost, protok je jasnog izbora koji se ne postiže ničim drugim sem ljubavlju prema književnom stvaralaštvu koja isključuje sve druge puteve, sem ovog kojemu je izvjestan ishod.

Kada je prevodila poeziju Alena Boskea, francuskog pjesnika, o kome je Branko Miljković pisao („Orfejsko zavještanje“, esej objavljen u časopisu „Delo“ 1960. a Boske mu posvetio svoj prvi roman „Potreba za nesrećom“), u znak zahvalnosti za prevod njegove poezije, ovaj veliki francuski pjesnik je Branki Bogavac posvetio pjesmu u svojoj zbirci Pjesme, („Pjesme“, Alen Boske, Podgorica 1989.) naslovljenu „Mladiću“ – imenicom muškog roda u vokativu.

*Mladiću,
Ostavljam ti u nasljedstvo ove stranice:
U njima ćeš otkriti
Stabla pomorandži koja će ti biti prijatelji,
Horizont koji nosimo među očima,
Plavetnilo nježno kao djevojačke grudi,
Nekoliko tajni,
Nekoliko sumnji ponekad
Neophodnijih od hljeba.
Mladiću,
Zavještvam ti riječi svoje pjesme
Da bi ti od njih napravio ljepšu pjesmu.*

Ko dobije takav zavjet kao blagoslov, on treba mladički juriti na riječi najrječitijih, satkati zastave njihovih slika i vijoriti njima visoko, da riječi prave nove, ljepše tvorevine.

Alen Boske se obraća Branki Bogavac riječju „mladiću“ koja može da bude sinonim riječi „sine“, a kojom se obraćaju mnogi crnogorski očevi svojim kćerima. Branka Bogavac je nesumnjivo šćer Crne Gore, koja iz Grada svjetlosti, zna da svojoj otadžbini treba ulaznica u kulturni makrokosmos i daje joj ono što izvištkri kao najbolje, kao što vladika Rade u Napulju „sanja katuništa“ a razmišlja „dušom bonom, šta Crnoj Gori treba“.

Branka Bogavac, kao najplodnija ambasadorica Crne Gore, na razmeđu evropskih i svjetskih kultura, u ovakvim sadržajima spaja različite civilizacijske i kulturne svjetove. Ona riječima, kao strelicama odapetog luka, sa svojim sagovornicima pravi interakciju povjerenja, koje je, kako u uvodniku ove knjige navodi Branka, „neophodno da se pokrene mnoštvo ideja, dosegne do stvaralačkog čina i tako saopšti nešto novo. To je stalna misao o ljepoti života, o značaju riječi, o sudbonosnoj važnosti svjedočenja i ostavljanja traga iz koga se budućnost iznova rađa“. A za to je nužno: i znanje i upornost, otvorenost i poštenje – nepresušna energija. Tako možemo odriješiti čvorove zapetljanih mreža ljudskih sudbina, otkrivati kako su oni najkvalitetniji – često i najskromniji, što je vidljivo u izjavi Singđijana u vezi sa Nobelovom nagradom koju je dobio.

„Život ponekad liči na čudo. I čovjek se čudi što je još živ. Čini mi se da je sve plod slučaja i da to nije san, nego java. Da, može se reći da je moja Nobelova nagrada bila pravo čudo“... „Ljudski život je mreža koju bih htio da razvežem, čvor po čvor, ali sam dobio samo splet zamršenih konaca“.

Na tvrdnju Česlava Miloša da je „toliko ljudi propalo bez pisanog traga, i da treba što više svjedočiti o svom vremenu“, Branka Bogavac, odgovara obimnim korpusom razgovora sa najeminentnijim predstavnicima umjetničkog svijeta koji su postavljeni na pijedestal najvećih epohe, smještenih u više od deset naslova njenih knjiga. Vješto, kao na antičkom mozaiku, slaže Branka, sliku po sliku – gradeći životopise velikana, kao što je činio Plutarh u *Usporednim životopisima*. On tu imperativno ističe: „sve je lomno, sve prolazno, zato, uhvati čas koji izmiče, ovjekovječi ljepotu mladosti, trenutak, prije nego što zauvijek nestane; okameni gestu, riječ, onaj sudbonosni tren kad se sav život sabire u jedan nezaboravni bljesak“.

I, kao da upravo bljesnu ispred očiju čitaoca snop lijepih riječi kao slika vanjskog utiska. Ona što doputova kao predstava, čini se, nedodirljivih, zbog veličine djela kojim se iskazaše i zakitiše ih lovorikom Nobela. Zahvaljujući autorkinoj mudrosti, neposrednosti i vzdizanju s mjerom, ovi razgovori postaju bliski, bez distance, kao priče sa dugih putovanja, ili one iz zindana - „da bude manje pusto”, a toplo i svoje, jer „pisci su savjest jedne zemlje“(O. Pamuk), a „pisati znači činiti. Samo se kroz pisanje i preko pisanja proizvode događaji, predmeti i smisao“ – Klod Simon.

„Pisac je svjedok čovječanstva. Literatura je istorija njegove duše“ – G. Sindžijan.

Sadržaj je ovo koji kvalitetno potiče na stvaralaštvo.

Jedno čitanje zbirke poezije Velimira Ralevića
„Pišem joj verse ljuvene“

„DA L' VALJA TOLIKO VOLJETI“

Čarobnjak riječi i poeta za Velike i Male, Velimir Ralević, zbirkom poezije „Pišem joj verse ljuvene“, iskazuje slobodu koju pjesnik daje riječima, ljepotu koja egzistira čulima, krasotu koja šuti.

Od onih je koji se zna podvući pod kožu osjetilnog bića kao ispod jorgana, pa tako čisto i spretno kuca stihovima, baš onako kako to srce otkucava život.

Zbirka poezije „Pišem joj verse ljuvene“ u svom poetskom biću koncipirana je kao spoj tradicionalno-epskog i savremenog, spoj gdje pjesnik, kao mjerac ljubavi, ređa pjesničke slike vješto biranim riječima i gotovo zaboravljenim sintagmama koje, kao putokazice, stoje na drumu čitaoca.

Pjesnik je ovom zbirkom sebe stavio pred komplikovane zahvate pjesničkih obrazaca kakvi su soneti krunisani sonetnim vijencem.

Crnogorski Petrarka pjeva svojoj usnuloj dragoj verse ljubavne sa porukom iskazanom u majstorskom stihu da „poleti bulkama“. Ne slučajno, uzet je cvijet bulke kao simbol svih onih ljubavi: ostalih, nedosanzanih, neljubljenih i dalekih, ali i onih uzdignutih visoko iznad savremenog bitisanja u neprolaznost.

Drevni Grci su darivali vijence makova cvijeta kako bi osigurali lijepe snove (vjerovatno radi opijuma koji se iz njega ekstrahuje). Žarkocrveni cvjetovi simbol su ljubavne vatre i prolivene krvi, pa Ralevićev stvaralački „opijum“, tananom lirskom naracijom i uzvišenom porukom, metaforično upućuje na neke daleke svjetove poetike gdje se bolje sanja ili ljepše živi.

*... Neka si pjesma i nek si meta
Pogledu vučijem u mimohodu
Čezne te mrvica s početka svijeta
I ždral što sanja duboku vodu...*

Žena, pjesma i bulka, kao stvarnost, mašta i san - poput sve-tog trojstva, čine nosive motive građe literarnog krsta Ralevićeve zbirke „Pišem joj verse ljuvene“ na kojem je raspet sam lirski subjekt. Tu gdje je „nijem u ćutnji“, pa „lista godine“ i opet „stihom te zlati“ a poručuje glasno:

*i žanji – ja ću kositi,
stihom ćeš prkositi...*

Sve imenice pomenutih motiva su ženskog roda: pjesma je ljubav, i žena je ljubav, a bulka, i ona je daleka sanjana ljubav. To je apsolutno biće ljubavi o kojoj su Sokrat i Fedar besjedili: „On ljubi, ali koga, to ne zna. A ne razumije ni svoje stanje, niti ga može opisati, jer kao da se od drugog zarazimo očnom bolešću – tada u ljubljenom, kao u ogledalu, gleda samo sebe“ (Platon - *Fedar*).

U često spominjanom motivu pjesme kao žene, onom intertekstualnom kazivanju, Velimir Ralević ljubav ispisuje uzvišeno, antički, a opet pripada pjesnicima sa kojima čitalac na prvu uspostavlja kontakt i zavoli se kao što volimo Miku Antića ili

Jesenjina. Njegovi stihovi komuniciraju između sebe sa posebno prisutnom autorefleksijom, a prisutna je i ona autocitatološka veza sa autorom koju nalazimo i u poeziji Vita Nikolića.

*... Žalosni moj Velimire
Aprilom stihuj primire
Lovim ti bol po žgarištu...*

U sonetnom vijencu ređaju se pjesničke slike metaforom bulke ovaploćene u motivu ljubavi koji se često transformiše i zbori sveprisutnu ljubav. Velimir Ralević ovdje pjeva ljubav ženi-pjesmi darozanosno iskazanu, tako da se u njegovom pjesničkom izrazu vidljivo i jasno prepoznaje osobenost lirskog bića.

Jeziku je u Ralevićevoj poeziji stanište i otadžbina; njegove livade pune pjesničke i duhovne slobode, nabujale rijeke mašte radosno razigrane stvaralačkim (Ciklusi „Vodi me nekud“ i „Između dvije rijeke“). To je poezija koja se osjeća u plućima, a diše dušom. Njegova jednostavnost i dosljednost kojom pjeva više od dvije decenije, govori u prilog tome da se riječ Poezija Velimira Rajovića piše velikim slovom, bez dvoumljenja.

PISATI - KAO DISATI

Poetikoriječje Stanke Rađenović Stanojević

Žan Pol Sartr je iskazao da su Riječi pepeo svih njegovih knjiga, epitaf na grobu ne samo njegove, nego cjelokupne književnosti. „Na urni sa prahom moderne književnosti od Flobera na ovamo“, kaže Sartr, „treba da stoji upravo taj natpis - knjige ipak nečemu služe“. One što su i „poezija ok(l)opa“, ili „logor u tijelu zazidan u požaru“, kako pjesnikinja Stanka Rađenović Stanojević pjeva, to Riječi njezine, čestice tog praha su što odjek stvaraju i trag ostave.

Stanka Rađenović Stanojević se od malena odlučila za literaturu, za jednu humanističku akciju priključka svijetu ideja osmisivši tako svoje postojanje i svoju vokaciju, potrebu. Pisati je – kao i disati. Čovjek bi se ugušio kad ne bi disao punim plućima. Tako, spisatelj i pjesnici, i oni što su od glasnoriječi sazdani, brane se od životne grozote i hrane životnom ljepotom, baš Riječju, kako ih stvara pjesnikinja Rađenović.

*I pisanje je nužda.
Kockanje sa nuždom.
I nužno zlo.*

Vidimo, i kod nje – Pisanje je nužno, kao disanje.

U zbirkama *Pjesme* i *Tajna polomljenih sitnica*, kao i pjesmama koje su objavljivane u časopisima za kulturu i umjetnost, i u onima neobjavljenim koje iščitah noć prije ove, (imalo bi ih dovoljno za još jednu zbirku) jasno je da je to neko ko dobro

zna važnost i ulogu Riječi, onih što kao rafinirane tvorevine već imaju svoje osjetilno trajanje i svoju istoriju.

Marina Cvetajeva dijeli pjesnike na one – sa i bez istorije, upoređujući prve sa strelicom, a druge sa krugom. Strelica je misao, krug osjećanje. Stanka Rađenović Stanojević je u svojem poetskom davanju i jedno i drugo - i strelica koja udara u centar životnog licemjerja dosadne svejednoće, i odapeta jako, da poleti put literature, prostoru nesvjesnog i imaginarnog. Njen krug i njeno osjetilno, postaju pulsacija bez povoda i predvidivosti. Zato čista lirika živi u krugu, kao okeanu čije su pritoke: mora, rijeke i planinski potoci, kao „polomljene sitnice“ krštene u vodi sa novim obličjem. Zato se, s pravom može reći, da spisateljski izvor darovite Stanke Stanojević nije voda ponornica, već ona što bistro gleda put neba, kako bi brzica, kao „sebedarje“, potekla put nas.

Stanka prustovski traga za „odbjeglim prostorima“, „u potrazi za oblikom“ moli se „Ne bi li zidovi i vrata / otključali smisao“, žudi „da bude pjesnik/ u tvojoj pjesmi (ne)ostvaren“, sanja „u tijelu rije/ sa krljuštima pod žrvnjem Sunca“...

U prvoj pjesmi zbirke za koju je dobila nagradu „Spasoje Pajo Blagojević“ uočavamo potrebu za isticanjem savršenosti - one što potire riječi, briše slike, a izoštrava emocije.

*Oduzmi vremenu trajanje
Dosadu i bol
Porok i glad za običnim
Oduzmi sjećanju
Trunke nostalgije
Sjenci postojanje
Riječima glas.*

Prisutni motivi: vode, ribe, sna, kiše u pjesmama naše pjesnikinje imaju simboličko značenje uticaja neba na zemlju, to jest uticaja duhovnog na materijalno u smislu stvaralačke plodnosti koja preko realnih slika („kiše potiru tragove u pijesku“) zalazi u irealno traganje preko motiva ogledala. Ogledalo ovdje nije simbol čovjekovog narcizma, niti njegov korektiv, već nepristrasni sudija, da se sve vraća na prapočetak, sažima vremena proticanje u privremenu refleksiju.

U Stankinim pjesmama izbija „traganje za odbjeglih prostorima“, kao za vlastitim identitetom. Tu se osjeća ono Kišovo čulno vraćanje u djetinjstvo „pješčanim plažama“, „jakim kišama“, „crvenim trešnjama“, „krvavim jutrima“, tamo gdje smo najosjetljiviji i najslabiji, gdje boli, a bol je uslov postojanja i uzrok stvaranja, bol je opažaj i odlazak. A Gdje? U Pjesmu!

*Na nekom bi jeziku drugom
sve ljepše mogla da kažem.*

Da kaže onim Riječima što su mimezis polifonijskog iskstva svijeta, riječima koje tvore to što jest, što je njegova bit; što vidimo da je trajno oslobođeno od nekadašnje kao i sadašnje slučajnosti na području umjetničke slobode. Tako njene pjesničke Riječi su opnozaštitnički amnion, ono apriori iskustvo koje nas određuje, pamćenje vremena, zaštitna opna koja nas, pa i na kratko štiti.

Stanka Rađenović Stanojević je upravo na promociji svoje knjige poezije „Karneval u Amnionu“, na Trgu pjesnika avgusta 2021. izrekla da će „prestati da piše“, jer, po riječima pjesnikinje, „pisanje jeste prokletstvo“. Ono prokletstvo, vjerujem, ne kao anatema, već proročka nedaća, da je recimo,

neki stih nakon vremena ne podsjeti: „E, to se sada dešava”. Ono što neki misle „da je blagodat”, za pjesnikinju je „prokletstvo”, jer poezija je počesto vizionarska. Ona otkriva da u ovom dezintegrisanom svijetu nema integrisanja. A da li je dovoljno naći jedino vlastiti integritet u okviru njenog? Šta možemo još s njom da učinimo? Da prestanemo da pišemo! Kada? Pa kad prestanemo da dišemo!!!

U eseju „Za koga se piše” Žan Pol Sartr navodi da se pisac i društvo razilaze. „Društvo ne traži od pisca da ga prikaže kakvo jest, nego kakvo bi htjelo biti”. Zato su pisac i čitalac „samo dvije samoće”. Sudim da je i to jedan od razloga stava Stankina da je pisanje prokletstvo i da treba prestati da piše - ona duboka spoznaja da je pisanje, kao disanje, zapravo, ona „samoća” nužna njima koji riječ koriste kao odapetu strelicu ili oštar mač.

BOLNICA, je li liječilište UZ KAFU BALKANSKU?

(Djela autora Miša Gaćinovića)

*Pjesme ne padaju s neba,
One se rađaju
Kao čovjek
Kao bijelo jagnje
Pjesme su kao kapi rosne
Para života na listu zelene masline...*

Don Branko Sbutega

Mišo Gaćinović, profesor i književnik, više od tri decenije se bavi vaspitno-obrazovnim i književno-umjetničkim radom. Piše: eseje, kratke priče, romane i pjesme. Bogat i raznovrstan je njegov književni opus. Objavio je zbirku priča *Plać nad slobodom*, romane: *Tajna*, *Dolazimo... i odlazimo*, *Bolnica i Spasenje*, knjigu eseja *Tragovima ljepote* kao i zbirke poezije: *Oaza*, *Pjesme*, *Čudesni svijet*, *Knjiga o potopu*, *Na bijelome hljebu*, *Čitanka šahovska*, *Iz nade rosa* i *Uz kafu balkansku*.

Zbirka poezije *Uz kafu balkansku*, sadržajno je koncipirana kroz dvije tematske cjeline. Prva - pod nazivom *Tjeskoba duše*, a druga – *Žudnja za svjetlom*. Tjeskoba kao repulzijski čin, ide ka onom - tražiti Misao, i saznavati Bitno, a pri spoznaji pronalaziti Put oslobođene Duše. Na putu naizmjeničnog svjetla i mraka Žudnja grabi naprijed, ka svjetlu koje se lijeno pruža tragom ljepote.

Čini se da se poetsko pričanje *Už kafu balkansku* motivski naslanya na sadržaj njegovog trećeg romana pod nazivom *Bolnica*, napisanog u formi kratkog romana. Iz tog ugla se može posmatrati balkanska bolest. U „bolnici“ balkanskoj boluju i pobjednici, i gubitnici, monarhisti i komunisti, oni što ne izlaze iz Drugog svjetskog rata, znaju sve priče o SFRJ, SSSR-u i Crvenim, a medalje svojih ratova kače o trnje. Onih tema koje raznježe dušu i još škripe u glavama Balkanaca.

Bez obzira na različite forme pisanja, motivi u pjesmama zbirke *Už kafu balkansku*, kao i u romanu *Bolnica* svjetlucaju na istom nebu. Tematski i jedan i drugi sadržaj je obavljen maglom, iz koje se „iz zavijutka svijesti prolomi krik Slobode, ljubavi koje svaki dan gazi rulja raspaljena balkanska koju predvode vođe paranoične“.

Iz bolnice Gaćinovićevih bolnih i umobolnih, izlaze i oni čisti, ozdravljeni da piju „kafu jutarnju“, da još gledaju pučinu koja „leluja talasima beznadnim, onim koji pjene nadu... koji plutaju na slamci Spasiteljevoj kroz bure i oluje, pučinom nedoglednom i nesaznatom“.

Mišo Gaćinović u ovom iskazu uzima pjesmu slobodnog stiha kao i pjesmu u prozi kao književni oblik koji objedinjuje osobine poezije i proze. Njena se poetičnost ili liričnost prepoznaje kroz neuobičajenu prisutnost lirske tematike, ritma, slikovitosti i figura govora u proznom obliku. Tako se očituje ona pripovjedna dimenzija misaone refleksije Gaćinovićeve poezije.

Bolnica Miša Gaćinovića je književni iskaz pisan u formi kratkog romana. Autor je sadržajno jasno izdvojio i omeđio dva dijela koja su u nepresušnoj korelaciji. Jednim je predstavljen

period bivše Jugoslavije opisujući pritom stanje čovjeka starosne dobi od 70-tak godina, ne starog za umiranje, ali odveć starog za život, koji nepomično leži u bolnici, prikazujući takođe i dešavanja u toj zdravstvenoj ustanovi sa datim karakterizacijama likova, iz ugla naratora. Drugim dijelom je obuhvaćeno vrijeme nakon raspada SFRJ, kao recidiv komunističkog režima i njegove refleksije na postkomunističko doba kada se osjeća tupa jugoprznina, a dešava i raspad porodice.

U odnosu pripovijedača prema priči, jasno se uočava prstenasta struktura sa više slojeva kazivanja.

U prvom sloju, to jest u sami okvir pripovijedanja autor stavlja bezimenog starca – glavnog naratora. I ne slučajno, Mišo Gaćinović ne imenuje svoje likove, vjerovatno iz razloga što je postavio na pozornicu ono vrijeme socijalizma u kojem su se stavovi iznosili u trećem, a ne u prvom licu (ne Ja, nego Mi pokrivši Ja paravanom kolektivne svijesti), upravo od strane onih koji su slijepo slijedili komunističku ideologiju, fenomen jednoumlja, idolopoklonstva i kulta ličnosti, gdje su bivali, samo bezimene figure na tabli, upravo onako kako riječju pripovjedača govori Gaćinović... *Čovjek se sumanut i grešan nikada ne može doživjeti pameti i pomahnita, pa čini svašta i sebi i drugima. Tako je htio Tvorac. Dade čovjeku Slobodu sa kojom on često ne zna šta će, pa se olako vezuje za misli diktatora koji mu je ukradu iz duše da bi rulja slijedila put ovozemaljskih vladara do provalije jer je božanstvena sloboda veliki teret za većinu ljudi, pa je masa podari vodama i likovima Lenjina, Staljina, Hitlera, Kastr...*

U Gaćinovićevoj *Bolnici* likovi su bezimeni, kao u bajkama, ali i bez tračka svjetlosti, sa nekim „depresivnim optimizmom“ i naznakom da mogu da se razbole oni emotivno labilni, koji nijesu bili svjedoci vremena.

U površinskom sloju romana data je bolnički sterilna i surova slika života i bitisanja bolesnika na postelji, kao i tu zaposlenog osoblja. Svojski i tmurno realistički su portretisani likovi od bolničkog vratara, kuvarice, higijeničarke, doktora, medicinske sestre, do mrtvozornika, jasno slikajući tako vrijeme profesionalne i ljudske degradacije. Oni imaju svoje boljke i lične mučnine, svi ponaosob su bolesnici svojih sudbina.

Ta degradacija se posebno očituje kada Gaćinović otvara porodični album glavnog junaka. Prisutne su slike njegove djece: sina i kćerke; njihovih života i odnosa prema ocu. Oboje uspješni i profesionalno ostvareni ljudi: sin – slavni dirigent, kćerka – muzičarka, manekenka i glumica, oboje stanovnici svjetskih metropola. A otac sam na bolesničkoj postelji, na smrti, koji će ispustiti glas očajnika u odnosu na svoje stanje i bivanje, glas iz sebe, i samo prema sebi i svojoj starosti.

Koliko smo truda uložili da napravimo ličnosti od njih, a sada ne dolaze da me posjete, poslovno zauzeti. Ja sam za njih stara drtina, matoro zakeralo, svakome na smetnji. Navrati ponekad osoblje bolnice koje se ponaša prema meni kao da sam stvar u njihovoj instituciji koje se treba što prije otresti, jer smeta. Nemoj nikada da ostariš, čovče!

Ovaj starac, iako porodično ostvaren, sam će umrijeti kao Balzakov Čiča Gorio koji, na smrtnom času, dozivajući svoje kćeri bolno jauče govoreći: „Dovedite mi kćeri, policiju pošaljite po njih. Domovina će propasti ako se očevi budu prezirali“. I umro bezimni starac, junak iz romana Miša Gaćinovića sam kao i Čiča Gorio. Gorio su sahranila dva studenta o svom trošku, a starca iz *Bolnice* dvojica radnika održavanja groblja o državnom trošku.

No, poentu ove priče pripovijedač iznosi optimistički: *Možda je sudbina svakog čovjeka samoća od koje bježi na razne načine, umjesto da je prihvati kao najbolji dio ljudskog bivanja i kroz nju spozna sebe.*

Drugi sloj romana *Bolnica* je onaj kojeg čitalac apsorbuje retrospektivnim kazivanjem starca naratora. Unutrašnjim monologom oživljene su slike iz ranog djetinjstva, mladosti, gimnazijskih dana, studentskog života, prvih ljubavnih iskustava... Starac živi dok se sjeća, kao Andrićeva Aska što je živjela dok je igrala.

Između dva svijeta - umjetnost je ta koja brani i štiti život od smrti, spasava dobro od zlog.

Književnost, muzika, balet, to jest umjetnost uopšte, je onaj treći, najdublji, a ujedno i najtananiji sloj Gaćinovićevog romana *Bolnica*. To je onaj krug koji dodiruje ostale krugove priča, a svi se opet međusobno prožimaju i integrišu.

Književnost je lajtmotiv ovog romana. U prilog tvrdnji su činjenice da je autor romana, sveznajući pripovjedač, profesor književnosti, glavni lik upisuje studij srpskohrvatskog jezika i književnosti i piše pjesme i eseje. Doktor koji liječi starca poštuje knjgu, ima bogatu kućnu biblioteku, piše pjesme, roman koji ne završava. Medicinska sestra vanredno studira književnost i rado sa doktorom raspravlja o poeziji i umjetnosti. Sin i kćerka glavnog junaka su vrsni umjetnici. Umjetnost je vezivno tkivo organizma ovog književno-umjetničkog štiva i tu se jasno iskazuje taj vaspitno-obrazovni segment profesije autora.

Ako je život bolnica u kojoj neki umiru, neko obavlja redovne pretrage, neko se liječi, neko izliječi, onda je ono umjetničko - lijek. I to bi bila ona zakačka za koju se hvata bolesnik, ili ona optimistična nit za koju će se uhvatiti čitalac da isplete svoju životnu putanju.

*Slatka je rumena jabuka ona na grani visokoj,
Najvišoj, na vrh vrške:
Zaboravili je ubrati ljudi
Ne, ne zaboraviše je ubrati divnu –
Doseći nisu je mogli.*

*Sapfa, grčka pjesnikinja
VII vijek p.n.e.*

Što glasno odjekuje i glasno zbori? Nije li to Riječ pjesnikova?!
Da li će je čuti Zevs, vođa bogova i ljudi? Ili Posejdon, bog
mora i morske širine?

NA RAZMEĐU SVJETOVA, U SPOJU SUPROTNOSTI NASTAJE PJESMA I PRIČA O PJESMI

(Boris Jovanović Kastel: *ZEVS U BUDVANSKOM
KAZINU*, JU Narodna biblioteka Budve, Budva 2017.)

Onaj koji za duhovni zavičaj i poetski kosmos ima Mediteran, koji nudi „filologiju“ morskih svjetova i metafiziku filozofije Sredozemlja, čija poezija gradi mostove koji povezuju ono realno – bivstveno i magično metafizičko, koji je brat (po mediteranskoj opsesiji) Predraga Matvejevića, Boris Jovanović Kastel, „najznačajniji crnogorski pjesnik mediteranske orijentacije“, kako ga mnogi književni kritičari iz Zemlje i regiona nazivaju, daruje nam novu zbirku poezije „Zevs u budvanskom kazinu“, a Narodna biblioteka Budve time kvalitativno bogati svoju izdavačku djelatnost.

Jovanović, ovom zbirkom poezije, nastale u periodu između 2009. i 2016. godine pjesništvu daruje stvaralačke hodove pjesnika-putnika koji jezičkom lakoćom spretno roni: do antičkih kipova, stare aleksandrijske biblioteke, rukuje se sa venecijanskim palatama, razumije rituale Egipćana i Sumera, Helena i Romana, ispija kafu sa Kavafisom, što je u djedovom vinogradu *srio Eshila, pjesnika i dvojnika antičkih tragedija*, pa Platona, Vergilija... Iz tog plutanja i poniranja do antičke Budve, one koju Čedo Vuković opjeva „prije sebe rođene u mitu Helena starih“, a koju Sofokle spominjaše prije dva i po milenijuma u jednoj od svojih tragedija – nastaju pjesničke forme Borisa Jovanovića Kastela u mreži simbola i asocijacija koje stilskom izražajnošću glasnogovore - da odjek njihov možemo produžiti u sebi.

Pjevajući o moru, Jovanović gradi novi svijet poetskog iskaza kršten u čistini mediteranske različitosti. Riječi njegovih pjesama puno više su od pukog znaka, pa često pjesma postaje esej, ne zato što je iscrpila svoju bitnu pjesničku moć, već zato što, kao književno umjetnička forma, egzistira bez omeđenih graničnika. Ona time predstavlja konstantno značenjsko podmlađivanje. Ima za cilj da iskaže smisao čovjekovog bitisanja – onog stvaralačkog, koje ga primiće božanskim vodama, da bude svjetionik dolazećim kormilarima i porodi plod poetskog zametka, okupan i u pjesmi dat, kao životni postulat:

*Ako zadočniš,
Jedan život zaludni imaćeš
Prazniji od potpisa nepismenog dana...*

Motiv vode u Jovanovićevoj poeziji, nevin u veličanstvenoj neprolaznosti svoga iskona u stalnom je aktu i mjeri: prolaznosti i vječnosti, spokoja i nespokoja, punoće i smisla - na

razmeđu dvaju svjetova koji brode vodama Mediterana, o kojem pjesnik očinski brižno opaža.

*Misli na sebe, more!
Ko bi ti krikom mjerio dubine,
Očinski vječne i divlje
Jer su nebesa raja
Za njih samo djetinjarija
A slana voda,
Mit stariji od istorije...*

Pjesnik je:

*Morska prostranstva, luke, konobe i arhive
Sakrio u akvatorij poezije
Sat od pijeska jadranskih žala
A on će pulsirati damarima Mediterana...*

Kastel pripada onim autorima koji svojom kosmopolitskom kulturom i intelektualnom širinom brani lični patriotizam a pritom ne odbacuje univerzalnost dodvoravajući se tronu Danas, već kreće ka mjestu Sjevremenskog. On riječ gradi na plavetnilu jezičkog ćutanja, toj tihoj igri kroz istoriju i vjekove koja svemu napisanom nanovo ubrizgava posebnu strast imenovanja neimenljivog. Zato, iz Borisovih pjevanija, kao da čujemo glasove pripovijesti i legendi minulih vremena, a kroz njih da govore riječi: Gilgameša, Cicerona, Arhimeda, Grčkog teatra, Dionizijeve špilje... Čini se da ovakvom raznolikošću poetskih motiva možemo regenerisati vrijeme onako kako je jedan šaman rekao Karlosu Kastanedi u Borisovoj pjesmi:

...Poslije svega ostaće samo poezija...

No, ipak, naš pjesnik strepi nad pjesničkim logosom, boji se njegove sudbine te u komunikaciji sa onim koji *govori promuklim glasom*, po pjesničkoj orijentaciji bliskog mu Kavafisa, dobija narativni diskurs, to jest priču za sebe.

*Još malo, kad ti protraćiš život,
Pitanje je, hoćeš li kome imati diktirati
Jer će vatre poezije
Krokodilskim suzama ugasiti...*

Jovanovićeva pjesma budi uspavane Riječi bez obzira koliko one spavale u kolektivnom govoru, koliko dugo da je trajao njihov predegzistencijalni život. One, dovedene u suštinski drugačiji odnos, nastaju uporedo sa njihovim buđenjem i rađaju se kao *demisticirani mit* poezije i pjesničkog glasa.

Promišljeno, ovu zbirku Jovanović naslovljava u jednom značenjski kontrastnom rebusu „Zeus u budvanskom kazinu“. Reklo bi se, da ono mitološko biće Mediterana korespondira sa mitologijom naše svakidašnjice. I tako, u eri globalizacije i otuđenja ovovremenog čovjeka, preko glave pokrivenog informatičkom zbiljom u odbrani vlastite samobitnosti, Riječ treba da bude ta britka oštrica što u hladnoj noći, ispod pokrivača današnjice kliče duhovno poetsko prosvjećenje.

*Kako da nas odbraniš, prijatelju,
Kad smo štitove pretočili
U maske za skrivanje od opomena?*

Izjavio je jednom prilikom austrijski književnik Herman Broh: „Imam nešto zajedničko sa Kafkom – ni jedan od nas dvojice nema pravu biografiju. Živjeli smo i pisali, i to je sve.”

Tako i Boris Jovanović u pjesmi „Moreuzi i metro“ piše:

Prije rođenja

Moreuzi mi ukradoše biografiju.

Ovaj navod činim iz razloga što se jasno uviđa, čitajući književno stvaralaštvo Borisa Jovanovića Kastela, da njegovo poetsko biće živi zaseban život i čini odvojen organizam satkan od obilja slika različitih svjetova, kultura i civilizacija; čija riječ kipti rječitošću, da o samoj sebi može smisleno da sudi. Onaj što sigurno brodi vodama Mediterana, pa tako kršten i poetski pročišćen krstari Našim morem - MARE NOSTRUM, kako ga Rimljani nazvaše, stvarajući svoje, Unutrašnje more stihovnih kaplji – MARE INTERNUM. A kad se stvaralaštvo ovakvog umjetnika punoljetno odvoji da može samostalno da egzistira, to je dovoljan zalog da se postavi, poput karijatide, za jednog od nosećih stubova Hrama besmrtnih.

NA ČASU ČOVJEČNOSTI BIHORCI – ĆAMIL SIJARIĆ I BRANKA BOGAVAC

Danas sam sa učenicima u okviru analize školske lektire, razgovarala o priči Ćamila Sijarića *Stajanje starca pod prozorom* (jednoj iz zbirke *Francuski pamuk*, 1980). Proletje mi mislima fotografija Branke Bogavac u muslimanskoj narodnoj nošnji i njena *Priča o malom zavičaju i velikom svijetu*. Napisana o svom bihorskom zavičaju. Dvije priče - kao značajna tačka spajanja dva pripovijedanja.

Znajući da je zavičaj najčešći okvir Sijarićevih pričanja, a kako je i sam pisac izjavio: „U Bihoru, ako prevrneš kamen, eto priče. Začete u detinjstvu, one žive do kraja života. Ono što se upije, zatim se razmotava, u najčudnije klupko sudbine. Svoje i tuđe, kroz život likova, na matrici sudbine.”

Spominje se tako u ovoj njegovoj priči, priča o novom vezi-ru po imenu Topal Osman-paša, koji u Sarajevo dolazi pred sam kraj turske uprave u Bosni. Ne bijaše kao predašnji, da sprovodi zulum nad narodom, već od onih koji je znao da zastane pred lijepim i da mu se divi. Da poštuje zemlju na koju je nogom kročio, narod sa kojim će da živi, njihovu kulturu, znamenitosti, ljepote... Divio se sarajevskim prozorima u jesen i Kozjoj ćupriji koja je po legendi nastala tako što je jedan siromašak, čobanin, dok je čuvao ovce, tuđe, jer svojih nije imao, uz desnu obalu rijeke, našao kazan od bakra pun zlatnika što ga je voda izbacila, a oko kojeg su se koze sjatile da

ga ližu. Tako je čobanin novac utrošio u gradnju ćuprije i dao joj ime Kozja ćuprija. Vezir je, čuvši priču o nastanku Kozje ćuprije, digao ruke put neba i pomolio se Bogu za dušu onog čobanina, pozdravivši ljepotu zdanja. Narod je prepoznao u njemu - ne porobljivača, već Čovjeka koji poštuje i cijeni Čovjeka, njegovu zemlju i kulturu.

Nakon analize teksta pročitala sam učenicima pričanje Branke Bogavac o njenom zavičaju i fotografiji nje, srednjoškolke, u muslimanskoj nošnji kako je tada predstavljala svoj zavičaj, bihorski kraj, „u estetskom i kulturnom segmentu”. Ta fotografija krasi stranice njene knjige *Susret je najveći dar*. Ukazah im primjer simbolike, koju Branka navodi, o tome „kako se knjigama (svojim djelima) *vraćamo zavičaju*”. I kako treba poštovati i diviti se ljepoti bezuslovno, tražeći u tome univerzalne vrijednosti i značaj. Branka izjavljuje da je raduje što je ta fotografija tako lijepa, „jer je ona neka vrsta autoporteta u svom sjaju toga kraja”, što joj je posebno važno. „Ona me je podstakla da se vratim u prošlost i prisjetim zašto sam je snimila i zbog čega ona predstavlja tako duboke veze sa mojim zavičajem? Pored te fotografije nalazi se i jedna u crnogorskoj nošnji. Obje te nošnje su prekrasne, ona muslimanska predstavlja moj zavičaj - Bihor u kojem sam odrasla, a crnogorska – cijelu zemlju“, navodi Branka Bogavac.

Upravo onako kako je Sijarićev vezir to učinio pri samom ulazu u Sarajevo, ili kako je Branka iz Pariza napisala u pismu svojim komšijama i kumovima Mehovićima – prisutno je poštovanje i divljenje. Jedno od pisama kuma Misina objavljeno je (u odnosu na bitnost i mjesto u njenom životu) u II tomu knjige „Branka, vitez umjetnosti i književnosti”, Petnjica - Podgorica, 2020. To pismo je, kako Branka kaže, „bolno i za onog ko ga je pisao, i za onog ko ga je čitao, prava drama ljudi

koje je život razdvojio, ali ne i udaljio. Toliko su bila snažna osjećanja i izliv velike ljubavi, da ga je bilo nemoguće čitati bez suza”, naglašava Branka.

A oni „kumu” Branku oslovljavaju sa Vi, ne kurtoazno i s distancom, nego, iz dubokog i iskrenog poštovanja – uzdigli kao Viktoriju, il’ olimpijsku vatru - uzdigli visoko, i s velikom ljubavlju uzvratili najtoplije. „Kumo Branka, sada ću Vam napisati par riječi o nama ovamo na Boru. Kao prvo, čuli ste za našeg oca da je umro, što ste nam pisali u Vašem pismu da Vam se puno zahvaljujemo na ljudskom osjećaju...”“(iz pisma objavljenog u II tomu knjige „Branka – vitez umjetnosti i književnosti” - priredila Jovana Došljak).

Učenici su s pažnjom slušali posredno, čitano od strane nastavnice, to iskreno i ljubavlju napisano pismo. Bila je to lijepa lekcija.

Ni slutila nije Branka da će se Bihorci, Branka i Čamil, naći na istom prostoru djelovanja i danas učenicima IX razreda osnovne škole u Budvi, održati istorijski čas.

U Crnoj Gori, u ovom vremenu podijeljenosti, pucanja šavova i kopanja jazova po pitanjima nacionalnog, rodnog, vjerskog i drugog bića, treba nam, ko hljeba primjera *Priča o malom zavičaju i velikom svijetu*, o tome kako se poštuju različitosti, kako se uvažavaju komšije, kako se zavičaj nosi u sebi, a on uzvraća titulom *Prve počasne građanke Petnjice*. Zvanje koje Branka Bogavac ponosno ističe, podjednako važnim kao i *orden Viteza umjetnosti i književnosti Francuske*, koji samo najznačajniji u Francuskoj mogu dobiti. Stavljena je u istu ravan Njenoga srca, Petnjica i Francuska, srca širokog koliko obje države kojima pripada.

Priča o malom zavičaju i velikom svijetu, napisana u formi eseja, za koji smatram da treba da bude objavljen u mnogim javnim glasilima i među vaspitno-obrazovnim sadržajima kod nas, trebalo bi da bude svjetionik svima koji brode, da ne budu nasukani na grebene, oštre, počesto smrtonosne. Posebno je potreban pojedinim i iz mlađih generacija, čijih postupaka se, nerijetko, danas uplašimo. Onih pojedinaca koji otvoreno iskazuju vjersku, rasnu i nacionalnu mržnju, kao i fašisoidne ideje koje siju svud oko sebe. Onim, nekim mladim ljudima koji iskazuju imaginarne mržnje, onima koji nijesu ni rata vidjeli, a o ratovima pričaju, koji ne znaju ko su bili Ustaše, ko Četnici, a ko Balije, a svrstavaju se, ili druge svrstavaju na neku od tih strana. Razvijamo li svijest o bitnosti isticanja ljubavi prema čovjeku, dobroti i ljepoti, edukaciji primjerima poput Brankina?

Moji učenici su naučili danas važnu lekciju čovječnosti.

Hvala Branki Bogavac što nam održa istorijski čas.

MINERVINIM TRAGOM NAS VODI DR SOFIJA KALEZIĆ

*Majka nas je pojila iz otvorene vene Lirike, kao što smo
i mi kasnije, nemilosrdno otvorivši svoju, nastojale da po-
jimo svoju djecu krvlju sopstvene čežnje. Njihova sreća
– što nije uspjelo, naša – što je uspjelo.*

*Baš kao da je majka još za života sabranila sebe u nama
– za večni život.*

Marina Cvetajeva
(Autobiografska proza)

Vidim Riječi (imenice ženskog roda: Žena – autorka, Riječ – stvoriteljka, Knjiga – prenositeljka) kako su u saglasju, jedna do druge, pod vođstvom Minerve, rimske boginje umjetnika. One, što zaštitnica bijaše ljudi kreativnih profesija i simbol mudrosti među mnogim narodima. Poštovana na Kapitolu, zbog svog strogog temperamenta i ljubavi prema ljepoti, Minervin kult je bio raširen ne samo po Italiji, već i cijelom svijetu. Zaštitnica je sestrinstva Delta (Sigma Theta), najveće organizacije crnkinja u svijetu. Ugradni kamen glavnog ulaza bostonske biblioteke, s njenim je likom i porukom – „slobodno svima“. Prikazana je kao simbol na pečatima i logotipu mnogih ustanova visokog obrazovanja, naslikana na štitovima i oklopu ratnika kao straža protiv zla.

Ne slučajno, Sofija Kalezić uzima naslov „Minervinim tragom“ za prvu knjigu na crnogorskom literarnom podijumu koja afirmiše prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica. Zbirka je ovo odabranih, prema estetskim mjerilima priređivača. Ne znam samo da li ih je vidjela sa kopljem i štitom u rukama kao kod Zaštitnice? Koplje je simbol za riječ kojom su književnice ispisale svoje stvaralačke izraze, a štit, njihovo djelo koje ih brani. „Ratnice“ riječima sa opusom mnoštva raznorodnih motiva i radnji u ovim i drugim „smutnim vremenima“, kada ni istorija nije „istinita“ i „vjerna“ kao stvarnost, ispisuju svoje slovo. Autorka monografije tako, prateći Minervin trag, utiče na slobodu i zrelost poimanja jedne kulture, na to da pojedine činjenice književno-umjetničke samobitnosti žena spisateljica ne „gledamo“ kroz naočare sa zatamnjenim staklima ili istoriografskom dioptrijom kratkovidosti, već da „možda dolazi vrijeme kada će žene pisci spašavati književnost“, kako je istakao pjesnik, esejista i književni kritičar Borislav Jovanović, u predgovoru knjige Minervinim tragom.

Ni za naslovnicu ove monografske studije Sofija Kalezić nije slučajno odabrala ilustraciju slike „Poljubac“, slavnog austrijskog slikara Gustava Klimta, najznačajnijeg predstavnika novog umjetničkog izražavanja. Poljubac je spajanje dvaju svijetova, dvojnosti u simboličkom i umjetničkom. Za njega, slikar i književnik Dimitrije Popović u svojoj knjizi „Eros, krv i svetost“ navodi da je „udio erosa i tanatosa u Klimtovom stvaralaštvu dominantan“. Upravo kroz preplitanje ova dva principa i Sofija Kalezić, u srazmjeri odnosa erosa i tanatosa postavlja, u odnosu na neispisani (*tabula rasa*) ovaj ispisani *list* hartije.

Naslovom i sadržajem ove monografske građe naznačava se težnja autorke da se neposrednije razmotri sam „književno-umjetnički prostor“ proznog stvaralaštva crnogorskih

književnica sa aspekta literarnog bratstva tj. sestrinstva, ne apriori izdvojenog u odnosu na odrednicu žena, već po kriterijumima sveopšteg književno-umjetničkog kvaliteta, o čemu upravo i svjedoči knjiga.

Tako se, kao prvi umjetnički projekat ovoga tipa u Crnoj Gori, prozno stvaralaštvo crnogorskih spisateljica sa književno-teorijskog i naučno-kritičkog stanovišta predstavlja i kao takav ima značaj u širem društveno kulturološkom kontekstu.

Književnu recepciju literature koju pišu žene, Kalezić daje, polazeći od njihove forme do značenja koje je izvan te forme, to jest, kao takva, cilj je po sebi. Ona ističe „raznovrsnost pojave različitih narativnih podvrsta u okvirima savremenog stvaralaštva naših književnica, od romana i zbirki pripovijedaka realističkog i neorealističkog prosedea, preko formi društvenog, istorijskog, porodičnog romana“. Onih poput Vide Ognjenović čije je stvaralaštvo odavno oplovilo mora savremene crnogorske i evropske književnosti, do ovih čija je djela autorka analitički predstavila i za koje smatra da su „nedovoljno osvijetljena“ široj čitalačkoj publici.

Ovako napisano monografsko kritičko-esejističko štivo ima pretenziju na osobitost u kulturno-umjetničkom životu, čvrsto je konceptijski zasnovano i strogo definisano u svojoj osnovnoj teorijskoj poziciji. Zato će književno-analitički sadržaj Minervinim tragom dr Sofije Kalezić, vrjednovan sa aspekta vitalnosti „unutrašnjeg života“ i opravdanosti postojanja koje je iskazuje, imati moći da razmiče vremenska ograničenja i „predstavlja važan korak ka ukupnom tretiranju kreativnog bića savremene crnogorske žene“.

Analitička „okrenutost“ autorkinog diskursa ovoj temi potiče svakako i od zaokupljenosti izvorima ženskog stvaralaštva „iz razloga dosadašnjeg nebavljenja ovom temom i nedostatka kritike, osim rijetkih pogovora i novinskih prikaza“ što naglašava Kalezićeva.

Knjige dolaze kao kad se djeca rađaju, goluždrava i nejaka, ali sa snažnim vriskom koji označava objavu života. Ovakve knjige su svojevrsna korespondencija književnih tokova stvaralaštva crnogorskih književnica. Ona korespondencija između predstavljenog književno-umjetničkog i književnih tokova vremena u kojem se kao u ogledalu ocrtava stvaralački odraz. Usljed „pomanjkanja društvene podrške“, Sofija Kalezić okreće ogledalo i postavlja ga vidljivim put društvene kulturne scene.

U mozaiku slike Minervinim tragom Kalezićeva je oprezno birala svaki kamičak, analizirala ga kao poseban organizam, vodeći računa o ulozi književno-umjetničkog u njemu. Rangirala svaki u horizontalnoj ravni riječi koje svijetle i pred kojima je nemoćna tama. Ponosna sam što je i moja „riječ“ taj kamičak u mozaiku „Minervinim tragom“, utisnut na figuri koja tvori jedinstvo izraza kritičke recepcije dr Sofije Kalezić.

RIJEČIMA

Kad
Zazvone
One,
Nek' ljepota zbori
Od slovlja
Istkana,
Zavičajna,
Tanana,
Pjesmom opjevana,
Od one,
Čiji dječiji let
Lovi,
I onaj,
I ovaj svijet,
I praznine,
I daljine
Preobrazi u blizine,
Svega što je duboko
U njoj.
Izuzetak – ne pravilo,
Nazvaće ljepotom!

SANTA MARIA, DUHOVNO I UMJETNIČKO

Santa Maria in Punta, crkvice nastala prije raskola hrišćanstva, u Starom gradu Budve, jedno je od mjesta kulture grada. Po svojoj funkciji, prvobitno je predstavljala utočište za svakog čovjeka željna riječi. Bila stanište obrazovanja. Njena arhitektonska monumentalnost i prostorna vertikalna doprinose tom osjećaju. Danas, za savremenog čovjeka, ona sadrži tu duhovnu i istorijsku težinu o kojoj svjedoči materijalitet - kamen i prelomljeni svod koji se ukršta nad proporcionalno centralnim prostorom - naosom. Svod, nastao ukrštanjem dva zida, čini kontinuirano zatvaranje prostora, onog ukrštanja sakralnog i profanog, što je u službi umjetnosti i kulture.

Ljeti, srdačni je domaćin umjetničkog izraza, i u periodu od 30 i više godina unazad, koliko festival „Grad teatar“ egzistira, to je mjesto u kojem stoluje drevna misao da su obrazovanje i kultura stožer civilizacijskog progresu i ono svjedočenje da je čovjekov kulturno-umjetnički svijet – postojanje neprolaznih vrijednosti. Čini se, da su sami čin igre stvaralačke: slikara, glumaca, muzičara i svih umjetnika koji u tom prostoru *dišu* umjetničko, u sprezi sa energijom minulih vjekova, i kao takvi, uzidani su u ovu građevinu.

Ovaj prostor čuva tišinu izrazite duhovnosti koja se prožima sa *religijom* stvaralačkog bića čovjekovog kao sveto ostrvo usred uzburkanog mora. A, ima li ljepšeg mjesta i uzvišenije naseobine umjetnosti od prostora crkve Santa Maria in Punta, smještene na rtu Starog budvanskog grada. One, koja, kako govore istoričari i hroničari, spada u red najstarijih

preromaničkih crkava na Primorju. Danas, to mjesto, prostor je lijepe korespondencije sa onom i ovom imaginacijom vremena. Benediktinci, kao predstavnici najstarijeg monaškog reda u katoličkoj crkvi i promoteri učenosti, prosvećenosti i obrazovanja, značajni ne samo za duhovnu, već i opštu istoriju drevne Evrope, kao da su u amanet ostavili, i čini se, u to ime, zavještali ovaj prostor, da služi duhovno-umjetničkom biću čovjekovom i njenoj uzvišenosti, *dok svijeta je i vijeka*.

U zapisima budvanskih hroničara – Krsta Ivanovića i Antuna Kojovića spominje se, sa posebnim osvrtom, legenda o nastanku crkve Santa Maria. Pominje se da je nekad davno plovila čudna galija morskim prostorima i doplovila do obale Budve, iz koje su ljudi *duge kose i brade* iznijeli ikonu *Madona in Punta* i postavili je na kopno uz dvije upaljene svijeće. Htjeli su da provjere „da li u gradu ima hrišćana, jer ako ih bude, prihvatiće ikonu“. Tako i bi. Tu, gdje su ostavili ikonu, na rtu *in punta* u jugozapadnom dijelu Starog grada sagrađena je 840. godine crkva Santa Maria in Punta – nekada mjesto prosvećenja i obrazovanja mnogih Budvana, a danas, u okviru muzičkih, pozorišnih i likovnih programskih sadržaja festivala „Grad teatar“ izazov je i inspiracija umjetnicima da izlažu baš tu, gdje diše i govori umjetničko biće.

Autor i priređivač dviju publikacija *Santa Marija – izazov umjetnika I i II dio*, Stanko Papović, imao je potrebu da ostavi vidljivi trag predstavivši slikom i riječju više od stotinu umjetnika koji su izlagali u galeriji Santa Maria od 1990. do 2000. godine i od 2000. do 2013. u okviru programskih sadržaja festivala „Grad teatar“.

Zanimljivim sadržajima publikacija, kao na indigo papiru, preslikava djelićak atmosfere bogatih likovnih sadržaja koji su se

dešavali u prostoru Santa Marie, pa „ukradeni“ segmenti kao da poručuju – da se ne zaboravi, kako su godinama, stvaralačke velikosti, svojim predstavljanjima bogatili ovaj, ionako bogati hram.

Oživljavam vrijeme kada su u tom prostoru izlagali nadaleko priznati stvaraoci: Miodrag Dado Đurić, Vojo Stanić, Ilija Šoškić, Anka Burić, Branko Filipović Filo, Miloš Šobajić, Cile Marinković, Milić od Mačve, Cvetko Lainović, Stevan Luketić, Dušan Otašević, Anka Burić, Nikola Gvozdenović, Vojo Tatar, Dragan Karadžić, Luka Lagator, Raša Todosijević, Milorad Bata Mihailović koji je takođe pomogao da se 1991. god. realizuje izložba pod nazivom *Pariz Budvi* ili *Pariski zapisi* gdje su 30 velikih umjetnika iz raznih zemalja svijeta koji žive i stvaraju u Parizu, predstavili svoje stvaralaštvo u prostoru Santa Marie. Zabilježena je i selekcija svjetski poznate i priznate Marine Abramović koja je projektom *U živo, uživo u Budvi* dovela devet umjetnika savremene umjetnosti iz sedam zemalja da predstave svoje neobično multimedijalno stvaralaštvo. Akcentujem i na čudesni performans Ilije Šoškića, poznatog evropskog avangardiste, prezentovan u avgustu 2000. god. o kojem dvadesetogodišnja maslina, zasađena u srcu Starog grada tim povodom, i danas svjedoči plodnost i dugovječnost ovog avangardiste.

Poseban trenutak uzvišenosti imali su i oni koji žive, rade i stvaraju na prostoru Budve: Jovan Ivanović, Slobodan Slović, Stanko Zečević, Aljo Smailagić, Marica Kuznjecov Boljević, Đorđije Bato Boljević, Jelena Papović, Vaso Nikčević..., kao dobri reprezenti svog umjetničkog bića. I još dosta osobenih likovnih stvaralaca koji su u prostoru Santa Marie prezentovali svoje djelo a zastupljeni su u publikaciji Papovića

Santa Maria izazov umjetnika. Knjige su nijemi svjedoci i one pamte ono što vrijeme tlači. Ako se ne zapiše, kao da nije ni bilo.

Unutrašnji prostor Santa Marie je mjesto ispisanog puta svjetlosti, koja ovdje kroz svaki uzidani kamen zbori, poručuje i inspiriše - upravo one koji stvaraju i žive umjetničko, te kojima je Santa Maria mogla da kaže, kao Sikstinska kapela Mikelandelu. „Mikelandelo“, po riječima Miroslava Krleže, „nije na sikstinskim zidovima ostavio drugo do ljudske tragove, kao i onaj gorilo u altamirskoj pećini koji ostavi trag kao svjedočanstvo postojanja“.

Santa Maria je ostavljeni trag, budvanski Akropolj i svetište umjetnosti. A kako i ne bila, kad čuva viševjekovni duhovni kapital, koji sa kapitalom koji nosi umjetnički čin sadašnjeg susreta, čini bogatstvo trenutka i uzvišeni ritual doživljenog.

Istina, kvalitet nekog sadržaja vrijedi koliko traje. A knjige i iskra stvalačka traju i ostaju dovijeka.

GUMNA, MJESTA SASTAJALIŠTA I ODLUKA

U kontaktu sa prošlošću, na ovom mjestu prosine neka nje-
žnost što pri zimskoj studeni grije i veže korijene.

*Čije ih ruke klesale
Čije oči gledale
Ko su bili klesari
Odakle došli
Za koju platu radili
Šta mislili
Dok su ruke klesale
Oči gledale...*

pjesmom govori Miraš Martinović o kamenu.

I ovaj kamen koji se birao, glačao i slagao u kružnom obliku,
što gumnom ga nazvaše; to čovjek zna, i sunce što ga obasja, i
kiše oprашe, bose noge izmjeriše i pjesme opjevaše.

„U Crnoj Gori i onuda po primorju gumna su postavljena i
okolomaćena kamenom“ - napisao je Vuk Karadžić u Rječniku.

Po predanju, kamenu pripada posebno mjesto. Simbol je traj-
nosti i vječnosti. Između duše i kamena postoji tanana veza,
kao između prolaza i neprolaza.

Gumno je bilo „zaravan kružna, rjeđe polukružna oblika“
na otvorenom prostoru. Tamo gdje pogled puca, pun divote,
gdje se bistro gleda i daleko vidi. Iz kamena isklesan, kame-
nim pločama odjeven, i obično, kamenim zidićem okružen.

Taj kružni oblik ima svoju simboliku, simbol je vremena u cjelosti. „Krug je simbol zaštite koju jamči unutar svojih granica. Otuda i upotreba kružnih bedema, oko hramova pa i oko gradova koji sprečavaju neprijatelje, lutajuće duše ili demone da prodru unutra. Borci su, prije nego pođu u boj crtali krug oko svojih tijela iz istog razloga“. (*Rječnik simbola*, J. Chevalier – A. Gheerbrant).

Osnovna funkcija gumna je da služi za vršidbu žita. Kroz istoriju je figuriralo kao složeni antropološki simbol.

Čudesno je predstavila ritual vršidbe na putu od žita do *radanja* hljeba, publicistkinja i spisateljica Branka Bogavac u svojoj memoarskoj publikaciji „Susret je najveći dar“:

„Na guvno (ravan, tvrd, okrugao prostor sa drvenim stožerom u centru) postavi se tridesetak snopova žita, za stožer se zaveže konopac na čijem je kraju zavezan konj da trči, a koji se tjera čas na jednu, čas na drugu stranu, da bi gazeći snopove oslobodio zrno iz klasa. Obično su ga tjerala djeca. I pošto konj sve dobro razgazi, žito kao teže pada na zemlju, a slama se s njega uklanja *vilama* (dugačka držalica s dva savijena kraka na vrhu). Zatim se gušći sloj, onaj skoro papirnati i providni omotač oko zrna - *pljeva*, skida lagano dugačkom brezovom metlom. Dio nje se toliko usitni i smrvi da tu smjesu treba *vi-jati*, odnosno, posebnom drvenom lopatom bacati žito visoko uvis da bi vjetar odvojio zrno od pljeve“.

A iz zrna – hljeb će nastati, „rođen pod pepelom“ na kamenu, kao i gumno, hljeb stariji od pisma je, prisutan u stvarnosti i mitu, metafora je života i opstanka.

Na gumnu su se sastajali starješine, bratstvenici i plemenići, kako bi donosili važne odluke za zajednicu.

„Mitropolit i vladar Crnogorski Petar I Petrović, umro je na Lučindan 18. oktobra 1830. Neposredno poslije smrti Petra I, pred okupljenim glavarima i narodom, na guvnu, ispred Cetinjskog manastira pročitao je njegov testament po kome je njegov sinovac Radivoje – Rade Petrović postao zakoniti nasljednik na vladarskom tronu Petra I. Njegoš je „izabran“ na guvnu Ivana Crnojevića“.

(Slobodan Tomović u predgovoru knjige „Petrovići-pisci-duhovnici-vladari“, Podgorica, 1997).

U „Gorskom vijencu“ Njegoš spominje gumno kao mjesto okupljanja naroda i glavara gdje se na *Veljem guvnu* više od tri puta, metaforom kola čuje glas naroda, gdje vatre rasplamsavaju slobodarske i pjesme i ideje.

„Noć je mjesečina; sjede oko ognjevah u kolo, na Veljem guvnu poje

čašu meda još niko ne popi
što je čašom žuči ne zagrci
čaša žuči ište čašu meda
smiješane najlakše se piju“.

Onog života koji na gumnu ispija te „smiješane“ od žuči i meda, pokliče i leleka.

U selima Paštrovića, Grblja, Pobora, Brajića i drugih krajeva Primorja, ima ih bezbroj, što u travi zarasli, u šiblju i rasti-nju skriveni, što gordi poput najljepše nevjestice, sačuvani, kao ogledala, da služe za pokazivanje i pripovijesti. U prošlosti, to bijaše mjesto: hljeba i života, društvenih okupljanja, narodnih zborova i zabave, sastajališta i svratišta, zaštite porodice, plemen, države; početak i kraj života.

„Svako selo, zaseok i iole imućniji plemenik, imali su svoje gumno. Kao što kuća ima krov. Obilježje i zaštitu. Kako je nedjelja bio dan za odmor i svetkovanje, na gumnu bi se okupljali mještani. Sjedjeli bi u krugu na kamenom zidiću uticajne *glave* bratstva, vijećali i donosili važne odluke, dočekivali prijatelje iz drugih sela, tu bilo je odmorište putnika namjernika. Osim hljeba, bješe i zabave od momaka i od đevojaka. Što kršnih, što viđenijih. Na gumnu je dolazila mladež pošto bi se stariji napričali. Igara bi na pretek: bacanje kamena s ramena, trke, prstena, klisa... Mladići se dokazivali đevojkama. Naveče, na vidnoj mjesecini, pa i pomrčini pri sjaju žiška fenjera, žene bi plele ili prele, a momci, uz čašicu vina il dobre loze, zapjevali koju uz gusle grlato. Gumno bi tokom noći postajalo sastajalište, mjesto za *baniti i gledati se* od strane momaka i đevojaka, đe se „davala riječ“ đe bi zaplamtala ljubav“, oživio je sjećanje pričom o gumnu osamdeset sedmogodišnji Paštrović.

Davno bilo. Slabo se i spominje. Godine i godine protekle od kad se žito više ne vrše na gumnu, mjestu koje je crnogorski patrijarhat stvorio. U krugu gumna, geometrijskog arhetipa duše, u kombinaciji sa četvorouglo, arhetipom tijela, objašnjava se odnos materijalnog i spiritualnog u znaku sjedinjenja.

Gumno, puno tišine nataloženog vremena, zaraslo u šumi, okruženo brdima, u svakom godišnjem dobu podjednako tihuje. I bljesne tako ljepotom i širinom, okrenuto put neba. Da se ogledne u njemu vrijeme, da omiriše poljskoga cvijeća, oslušne govor vjetra, a noću, na mjesecini posmatra kamena kućišta, što uspomene paze. U kontaktu sa prošlošću, na ovom mjestu prosine neka nježnost što pri zimskoj studeni grije i veže korijene. Pulsira i izražava se istinski život naš, naših predaka i onih koji će doći poslije nas.

Ne čuje se više kas konja, ni glas momački, niti devojački.
No, ime gumna ostade. Ostade i kamen, taj nijemi svjedok, da
čuva i opominje. Da priča o životu, a više od života je.

TREN NEPROLAZNI – ZAPISI IZ PERASTA I BOKE

Zovu Bokom onaj čarobni zaljev u koji se spuštaju i tonu kršovita i skoro nepristupna brda južne Hercegovine i Crne Gore. Kažu ljudi, koji svjetobađu, da je taj jedan od najljepših položaja zemlje, i zbilja bi rekao da se je ovdje priroda igrala kad je svoje čudesno djelo na mahove stvarala.

Stefan Mitrov Ljubiša

Znaš li, putniče, da si na pragu grada drevnih Pirusta, što vjekovima besjedi kamenu i vodi, grada kapetana i moreplovaca – na pragu si Mediterana. Onog što zbori „mirom iskonskim“ i nekako, svečarski. Ova svečanost, izbija kao ona iz stoljetnih mramornih feničkih planetarija gdje kamena utvrđenja čuvaju legende kad se ratovalo i lomile se kosti junačke, zavijali psi za gospodarima a udovice jaukale nad nedočekanim; kad su se gradili mramorni slavluci i donosila kultura sa putovanja iz dalekih svijetova.

Naizgled napušten i zaboravljen je to grad, u zimskim mjesecima posebno usnio. Sa zvukom talasa i hukom galeba, mir gospodari, praznično. Ali, glasnogovore legende i istorija njegova trajanja, palate: Bujovića, Viskovića, Martinovića, Balovića, Zmajevića, Bronze, pa ostrva pod Perastom, „dva oka bokeljska“ - Gospa od Škrpjela i Sveti Đorđe.

Grad koji se sljubio uz more i danas tihuje sa svojim daljinama kao ukotvljeni brod. Ovdje je rođen i tu je stvoren da traje – ne više kao ona dama gizdava što čuva tajne starih naroda, kultura i civilizacija, već je to bogati legendarij – vječan i gospodstven. Onaj što prkosi. Inspiriše umjetnike i osobenjake, putnike namjernike; one koji na hridi istoriju čitaju, koji kame- ne zidove stvaralački kite.

Svaki kamen palate Balović šapuće i o tome kako se vladika i vladar Crne Gore, Petar II Petrović Njegoš, ljeta 1844. zagledao u krasnu vilu, „divotnicu“ mladu iz susjedstva, dok se odmarao u Perastu kao gost porodice Balovića. Njene poglede „ne preziraše“ jer znao je da ne bješe to „plašljiva jarebica“ već je bila „sivi soko“, njemu nalik. U toj palati, kažu, nastala je Njegoševa ljubavna pjesma *Noć skuplja vijeka*, u noći, vjerujem, vrjednijoj od života. Kao što je vladika i pjesnik skrivao ispod svešteničke odore, na lijevoj strani pokraj srca, divotne stihove „čuvstva tajna“, tako, mnoge palate Perasta skrivaju legende ljudskog trajanja i neprolaza. Danas slikari, pjesnici i mnogi umjetnici kao što je Ekaterina Burakova Šćekić, stvaraju od srca, inspirisani tolikom divotom.

Fokus i predmet interesovanja i njenog divljenja su ostaci davno napuštenih zidina palata kapetana, koje samo još ptice nadlijeću, a umjetnica spretno hvata njihov let na razmeđu svjetova. Tu je i mletački lav koji, poput onog venecijanskog sa otvorenom knjigom, na kojoj piše: Mir tebi Marko, evanđelista moj, vjerno i stameno čuva ispred sebe palatu sa zatvorenim škurama, i pritom ostavlja poruku: *Mir tebi, Boko, divoto naša!* Ona se vijori po maestralu do pontaa, kolonada i zvonika... da sačuva vrijeme neprolaza.

Na njenim fotografijama je uhvaćen trenutak gdje je tanana granica između neba i zemlje, kao i između mora i neba, te horizontom beskonačnog, u refleksiji ogledala, iskri duša Mediterana. Na marginama pejzaža drhti spajanje na ivici između sna i jave - kao između realnosti i fantazije.

Vrata i prozori su česti motivi Ekaterinine foto poetike, što simboliše mjesta prelaza između dvaju stanja i dvaju svjetova: između poznatog i nepoznatog, bliskog i dalekog, prolaznog i neprolaznog. To je ona unutrašnja potreba umjetnice da percipira slobodu i širinu vidikom prozorskog rama kao objektivom fotoaparata. Baš onako kako ovi predjeli inspirišu i pjesnike.

*...Toliko gledah ljepotu
da se moja vizija izjednači s njom -*

stihovi su Konstantina Kavafisa, grčkog pjesnika iz Aleksandrije, a koji je inspirativno napojio pjesnika Borisa Jovanovića Kastela kojeg kritika smatra „najznačajnijim crnogorskim pjesnikom mediteranske orijentacije“. On je darovao Perastu poeziju mora među kojima i pjesmu *Kava sa Kavafisom* koju na umjetničko-inspirativnoj ravni možemo usporedno tretirati.

*Pokriven kukuljom boje magle
u konobi Armonia na peraškoj ponti
otpivši espresso bez šećera,
Diktirao je promuklim glasom –
Tvoje knjige nijesam ni prelistao
Ali, tako dobro, znam da me pominješ.*

(odlomak).

Ekaterina Ščekić, igrom svijetla i emocijom trenutka predstavlja objekte divljenja, Kavafis i Kastel poetikoriječjem plove nemirnim vodama mediteranskim - onim brodovima čija jedra su ispisana stihovima, obojena slikama i Ekatarininim foto-zapisima nad kojima galebovi poju. Riječ i slika združeni!

Ima li „ljepše svjetkovine“?!

RIJEČ I SLIKA - ZDRUŽENI

ILIJA ŠOŠKIĆ U GODINI NOVOG MILENUJUMA

U crkvi Santa Maria in Punta zvuk tišine. One tišine koja je je prostorna granica osamljene i tihe egzistencije datosti. Posve lišena posredništva, u čistoj misaonosti glasovne refleksije gospodari svom svojom punoćom. To je čini toliko rječitom upravo onda kada svi glasovi zaniĳeme. Tišina ovog prostora je baza koja moĳe prihvatiti sve zvukove i znakove, pokrete i riječi, težnju duha da proizvodi ideje koje su nad kamenim svodom konačne. Umjetnost! Šta ona prenosi? Šta čuva? Šta ostaje?

Umjetnost što znači samo zvuk, i sliku, pokret ili izraz. Taj što se osvjetljava slikom magneta za koji se drĳi cijeli lanac kruĳnih prstenova. Ako su Riječi zvukovi, jesu li one likovni, pozorišni, muzički izraz, ili refleksije tih zvukova ostali u slici, utisku, punoći osjećaja, memoriji ličnog?

Godina novog milenujuma - 18.08.2000, u okviru likovnog programa Grada teatra u prostoru crkve Santa Maria in Punta – Budvni su imali tu čast da svjedoče prikazu instalacije i performansa *Sub licem* koji je Ilija Šoškić darovao Budvi. Od onih je predstavnika avangarde koja je pronosila umjetnost i kulturu na najviši nivo, koji svojom umjetnošću egzistira u prostoru, koji promišlja artizam na metafizički naćin. Ilija Šoškić je perfomativnim izvođenjem čuvenog pucnja u rimskoj galeriji „Atiko“, 1975. god. došao u sam vrh svjetske avangarde. Ako je Šoškić svoj rad na Venecijanskom bijenalu

posvetio crnogorskoj energiji, Rijeci Crnojevića i durmitorskim sokolima, onda još jedan dio sebe poklanja ovom budvanskom kamenu, upravo u onom metafizičkom smislu koji omogućava da se traže novi prostori. Umjetnost, kako o njoj govori umjetnik, je „drugačijost“ jer „savremena umjetnost je savremena zato što sa svojim „trećim okom“ stoji uvijek u događajima i uvijek mu se pita.“

Profesionalno postavljeno, lako i prirodno - kao svoj svome (tako je darovao i crtež „Ptičiji let“ mome domu za prijateljstvo u onim ratnim, *gladnim* devedesetim, kada je iz Dubrovnika *prebjegao* u Budvu).

U kamenom, skladnom akustičnom prostoru je postavka 50 mermernih elemenata koji čine čarobni kvadrat, (čest motiv je umjetnikovih izraza) a u dubini izložbenog prostora, u gornjem uglu od ulaza je postavljen klavir i autor u ulozu pijaniste, glave i ruku omotanih crnim krpama platna. U pozadini su zvučne kompozicije muzike Džona Kejdža i Stiva Rajha - ambijentalna muzika koja sjedinjuje elemente različitih muzičkih stilova (džez, elektronska muzika, nju ejdž, rok, rege, modernu i klasičnu muziku), onu koja se može aktivno i sa pažnjom slušati, a da ne umanjuje doživljaj viđenog i sklad doživljenog.

Ilija Šoškić pripada umjetnicima koji neprestano ispituju fundamentalnu prirodu realnosti na relaciji: stvaralačko djelanje uma i materije. Tako je u prostoru crkve Santa Maria, Ilija Šoškić, povezao odnos između mogućnosti i stvarnosti, bića i bitka. U „prasku“ energija.

Na prostoru između crkava, na zemljištu okruženim kamenim zidicem, u njegovom centru, kao dio performansa je i svježe zasađena maslina.

Od kruga sve počinje i u njemu se sve završava. Okrenut je ka nebu, poput ogledala. Osnova neba je vedrina. Osnova vedrine je sunce koje će dati život ovoj maslini. Osnova života je vitalnost i produkcija – umjetnička i stvaralačka, ono što ostaje i poslije života. Osnova vitalnosti je zdravlje duha, njegov stvaralački humus. Osnova humusa je Zemlja koja tjera maslinu put Neba.

Neka to bude i jedna od poruka umjetnika koji je dobio priliku da postavi pitanje na koje danas, poslije dvadeset i kusur godina, daje odgovore. Vjerujem, tako će i maslina poslije 2000 godina, svojim životom kao ishodištem odgovarati.

Nije li to umjetnost života kao sveprisutnost?!

Drugačije poimanje umjetničkog ide u korak s drugačijim poimanjem slobode.

IZ OGLEDALA RIJEČI MARINE ABRAMOVIĆ

Svojevrsan „performans”, desio se na platou između crkava u Starom gradu 28. jula 2017. Bijaše veliko interesovanje publike, gužva i neobično veče iz više razloga: nije bilo one julske sparine kad se ne može disati, već je svježina sa mora hladila, izazivajući prijatnost. Za prijatnost više bio je i još jedan važan povod – pričanje sa divom perfomansa, Marinom Abramović. Od strane organizatora Dukley European Art Community, zamišljen kao razgovor između Petra Čukovića, istoričara umjetnosti i umjetnice, povodom objavljivanja njene knjige „Hod kroz zidove”. Nijesu dopirali u to vrijeme ni zvuci muzike iz obližnjih lokala, a u više navrata, publiku na platou između crkava nadlijetalo je jato ptica izazivajući horski cvrkut – u prilog večeri, kao performans dobrih energija.

Knjigu memoara „Walk through Walls”, autorka je, kaže, posvetila prijateljima i neprijateljima, iz razloga „što često ne znamo ko su nam prijatelji, a ko neprijatelji”.

Činilo se da je Marina uistinu htjela drugačiji koncept večeri - živu komunikaciju s publikom, gledajući ih u oči, sa potrebom dodira različitih energija. Stoga je u više navrata insistirala na pitanjima iz publike. Njen položaj je bio - gotovo kao u Mona Lize, sa prekrštenim rukama, prije nego je uzela mikrofon i počela pričati na svom maternjem jeziku, za koji kaže da ga nije aktivno koristila 42 godine.

Pričala o svom djetinjstvu, roditeljima Voju i Danici, njenom spartanskom vaspitanju, o tome kako ju je otac učio da pliva, a kako je ona „iz inata” naučila. Kako je dobila prvu lekciju iz slikanja od očevog prijatelja, vrsnog umjetnika apstraktnog ekspresionizma, Crnogorca, Fila Filipovića. Kaže da je to bilo kada je za svoj 14-ti rođendan poželjela da od oca dobije uljane boje. „To je trebalo da bude znak jednog velikog ozbiljnog slikarstva. On nije ništa znao o uljanim bojama i pitao je svog prijatelja Fila Filipovića koji je živio u Parizu, a bio tu na odmoru, da mi održi prvu lekciju slikarstva. Filo je došao, uzeo platno, i tada ga nije zategao u ram već ga je položio na pod, uzeo limenku tutkala, prosuo po njemu, nanio na to crvene, žute, plave, malo crne boje, preko toga terpentini, pa uzeo šibicu i sve to zapalio. To je eksplodiralo ispred mojih očiju. On je pogledao i rekao: „To je zalazak sunca” – I otišao. Ja sam, nakon sušenja, uzela četiri eksera i to stavila na zid, prije nego što sam sa roditeljima pošla na ljetovanje. Kada sam se vratila, krajem avgusta, kako se sunce grijalo taj zid, od slike je ostao samo prah. Tada sam shvatile da je performans nešto što se dešava u procesu, ne u rezultatu. Sa 14 godina dobila sam prvu lekciju koju nikad neću zaboraviti i koja me je ozbiljno opredijelila performansu”, ispričala je Marina.

Mnoge djevojčice njenog uzrsta bi se slatko nasmijale i ispričale to kao doživljaj eksperimenta jednog praska. Za Marinu je to bio prasak rađanja performansa, revolucionarnog pravca u umjetnosti koji ona ne samo što predstavlja i interpretira, već živi. Umjetnost je njena porodica, svoje djelanje tijela dijeli sa publikom, a to su kako je spomenula, njena djeca. Vjerovatno iz tog razloga i nema djece, jer djecu ne možemo dijeliti. Ovako, potpuno je slobodna, djeluje globalno i daje. Takvo davanje je čini mladom i iznutra i spolja.

Priča kako joj je baka živjela 103 godine i kako ima još toliko toga da svojoj umjetnosti, da hoda kroz mnoge zidove, bez obzira koliko bili visoki i čvrsti. Snaga volje, samodisciplina i koncentracija su potporni zidovi njene ličnosti koju je dobila upravo iz porodice. Zato je Marina Abramović čvrsta kao brdo i lijepa kao Afrodita i Venera. Crna duga kosa i gordost u držanju čine je još moćnijom i jačom. Građanka svijeta koju „mjesto ne drži”, svjesna da je tako kratak čovječiji život za puno ljepota koje priroda nudi, a koja je i njen punjač kao ona pustinja, i nomadska plemena, Aboridžini, predjeli Brazila, Argentine, Kine, Japana, Indije... Marina Abramović nosi energiju tihe komunikacije, one koja zbori: „da postoji brod koji vodi u drugu galaksiju – odmah bi krenula”. Vjerovatno pod uslovom da tamo postoje oni sa kojima ima duhovnu energiju, jer unutra nahranjen čovjek posjeduje umijeće davanja.

Jedno od pitanja iz publike odnosilo se na suštinu njenog stvaralaštva u odnosu na unutrašnje biće umjetničkog davanja u vrijeme izvedbe performansa „Umjetnik je prisutan” u njujorškoj galeriji MOMA. Marina je objasnila ulogu svog performansa, komunikacije gledanja u oči, kao gledanja u dušu čovjeka. „Kada gledate u oči čovjeka, otvara se cijela duša. Oči su vrata duše. Moja energija se tu promijenila. Bilo je užasno naporno. Mogu da padnem u nesvjest, ali neću da ustanem! U mojoj glavi prolazili su ljudi koji sjede preko puta, pokušavala sam da ‘uđem’ u njih. Trenirala sam godinu dana za taj performans! U očima ljudi vidjela sam tugu, samoću, bol, nesreću. Tamo sam sjedjela ranjiva i kada sam sa te stolice konačno ustala, bila sam drugi čovjek! Tu se dešavala neka posebna duhovnost, kao da je čista energija izlazila i povezivala mene i posjetioce. Kada sam konačno ustala, vrlo mi je bilo važno da

znam koja je moja dužnost, ovdje? Nisam došla da se zezam. Željala sam da znam koja je moja misija. Kada sam ustala, shvatila sam da moram ljudima da pokažem put kako svijest može da se podigne”, ispričala je Marina, rekavši pritom da nikad ovoliko nije pričala na maternjem jeziku. A bilo je lijepo slušati.

Privilegija. Tu je ispred nas, otvorena i neposredna. Među zidovima Budve, stare dva i po milenijuma, stamena i gorda, Marina nije htjela akademsku raspravu, već komunikaciju s publikom. Na neka pitanja svoga sagovornika, nije odgovorila. Neko je ko, kako kaže, nije imao sretno djetinjstvo, a isto je utemeljilo njenu ličnost, čija domovina je cijeli svijet, čija energija je nahranila na stotine hiljada ljudi, onih koji su danima čekali u redu da je vide. Da uoče onu isprepletenu mrežu različitih energija, pristupa i saosjećaja, mrežu ispletenu umjetnošću koja nije fiksirana u jednom pravcu već oslobođena kao živo, aktivno i slobodno čvorište.

Ona je uputila neobičnu oporuku: da njena sahrana bude vesela, bez prisustva crnine i plača. Da to bude povod razmjene lijepe energije i radosti. Ostavila je u amanet da sahrana bude po scenariju: sa tri kovčega, bez naglašavanja u kojem je tijelo sa posmrtnim ostacima, da budu veselo ispraćena u tri grada: Beograd, Amsterdam i Njujork.

Za izuzetno sadržajan život, neobična sahrana.

U slavu umjetnosti.

Kad neko za života sagradi takvu zaostavštinu, onda ga smrt uzdiže do nivoa besmrtnoga.

TRAGOVIMA LJEPOTE CVETKA LAINOVIĆA

Udruživanje čovjeka sa ženom, razdvojilo nebo od zemlje.

Žena liči na život.

Ženin izgled tvore tuđi pogledi... Svaki ženin pogled jeste pojam više... Ženina radost liči na ćutanje... Žene je nemoguće prebrojati čak i ako ih je samo nekoliko...

(Cvetko Lainović, O *ženi*)

Ljeto je period kad se obilato uzima: more, i sunce, noćni život i ludovanja sa malo sna, to je opravdan i majčin strah. Čeka sina da se vrati s posla. Previdjela da joj je dan prije naglasio da mu je gazda obećao, poslije posla, vožnju skuterom. Zna da je u 21 čas otvaranje izložbe slika i crteža Cvetka Lainovića u Modernoj galeriji u Starom gradu. Ne bi da kasni. Obradovala se najavi izložbe još s početka ljeta, jer, posebno voli tu djetinju jednostavnost Cvetkovog slikarstva...

Žurno izlazi iz kuće jer je svega petnaestak minuta ostalo do otvaranja. Trči, probija se teško kroz masu s kraja grada, kao Peta proleterska na Sutjesci... Bjelina, sjećanje na jul 1991. Tada je bila zapažena izložba Cvetka Lainovića u prostoru crkve Santa Maria u budvanskom Starom gradu, u okviru likovnog programa festivala „Grad Teatar”. Zagušljivi prostor

crkvice ne mogaše da primi toliko ljubitelja njegove umjetnosti. Među njima, mlada majka, tek se porodila. Nošena zadovoljstvom prvog izlaska poslije porođaja (na tri sata od podoja) ona upija to djelo koje predstavlja „neizrecivu dubinu u emociji njegovih „sinopsisa”, ženska lica, „ikonu” jedne nostalgije i plemenite majke na mukama”. Te linije Cvetkovih crteža, kao vidljivi i nevidljivi tragovi, postaje za nju veza na relaciji: rađanje života kao rađanje umjetničkog djela. Momo Kapor otvara izložbu, onako lako, rječito i jednostavno, kao ove linije na Cvetkovoј bjelini. „Bela boja u Kini označava duboku tugu. To je tuga od saznanja da smo se iz beline rodili i da se u belinu vraćamo, ne ostavivši na njoj nikakav trag”, ističe književnik i slikar. „Vrativši sliku na sam početak, na belinu iz koje se sve rađa, Lainović se našao pred zidom. Zid koji u sumraku svetli gore, u sivoj planini. Bedem detinjstva. Simbol nevinosti. Belina u slojevima...” govori Momo Kapor.

Ona, posebno ushićena, valjda zbog ljepote mjesta i trenutka percepcije, brzo osjeti da joj mlijeko, kao ovaj trag na slikama umjetnika, nadolazi i da treba poći sinu na podoj, nošena umjetničkim doživljajem kao mlijekom majčinskim, koje u čovjeku stvara imunitet za cijeli život.

... Brzo hoda, ne damski, reklo bi se, kad se ispred nje motorist zaustavi. Upita, kao dobacivši: „Treba li prevoz?” Spremna da mu grubo odbrusi, ugleda lice svog dragog prijatelja, slikara, koji je našao rješenje. Pošto živi dalje, izvan Starog grada, spašava se nesnosne budvanske gužve po trotoarima i ulicama - vespicom će brzo, do ispred hotela Mogren, a onda se lako stiže do Moderne galerije u Starom gradu. Prvi put u životu sijeda i vozi se motorom. Za tren stigoše, pa prijateljima koji su je čekali, reče:

“Stigla, letom na krilima ’tice!!”

U čast ljepote umjetničkog, poštovanja djela i veličine Riječi dama: historičarke umjetnosti, Ljiljane Zeković i supruge Cvetkove, Ljiljane Lainović, te organizatora izložbe JU „Muzeji i galerije Budve” kao i pjesnikinje Stanke Rađenović Stanojević koja je izražajno govorila stihove i poetske iskaze Cvetka Lainović, vrijedjelo je stići na vrijeme.

Zvonke su riječi Ljiljane Zeković: „slikarstvo Cvetka Lainovića budi kod posmatrača različite psihološke i emotivne reakcije pohranjene u njegovoj podsvijesti. Vraća ga u svijet djetinjstva kada je jednom linijom – pravom, kružnom, zamršenom, opisivao stvari koje su činile njegov mali, čisti i naivni svijet, a sa druge strane animira njegovu potrebu da otkrije tajne koje istovremeno u sebi pohranjuju naivnost, jednostavnost i duboko misaone sadržaje”. Na kraju svoje besjede Ljiljana je naglasila da nam se „pruža jedinstvena prilika da uživamo u neponovljivoj magiji Lainovićeog vrhunskog slikarstva koje je neiscrpna inspirativna riznica naših novih tumačenja i spoznaja”.

Dijeliti ovakav doživljaj ljepote uprkos nesnosnoj julskoj vrućini, gotovo istoj kao one 1991. bilo je nebeski široko. Što bi Lainović rekao „Nebo nam više puta ponovi sliku jedne iste stvari i – nestane”, a mi te slike, kao posebno dragocjene trenutke, čuvamo u fajlovima života.

RIJEČI SJEĆANJA

POEZIJA LIKOVNOSTI TIJANE DUJOVIĆ LIŠČEVIĆ

Odjekuje u meni riječ, i slika, i akordi koji ih prate. Jako kao gromobljesak kada se razlije po horizontu, pa traje u glasu memorije.

Eho mojih koraka iz Moderne galerije u Podgorici, odjekuje u tišini. Promiče mnoštvo skulptura, izraza, sjena. Autorska izložba Tijane Dujović Liščević. Manifestacija - „Decembar-ska umjetnička scena 2015”. Likovni poligon na kojem živo pulsiraju: poetika vremena, poezije i slike.

Bjelinom prostora intenzivno diše duhovnost. Tamo gdje linija zastaje, riječ dodaje; gdje riječ nedostaje – slika, njen odraz ili pokret ustaju. A kad se nađu na jednoj liniji – oni se jednače i suprotstavljaju; ne pristaju da se čuti, ni sada, kad je vrijeme ćutanju.

Samo onaj ko literaturu dobro kuša (a imalo joj i po kome i od koga doći) može odabrati Bašlarovu misao kao osmišljenu poruku svog izraza: **„Ta duša, ta sjenka, taj šum jedne sjenke koja želi svoje jedinstvo, ona se čuje spolja a da ne možemo izvjesno znati da se nalazi iznutra”.**

Skulpture Tijanine (izdvojene po ciklusima), rađene od prirodnih materijala kakvi su drvo, papir, glina, platno, kao i žica i providni klirit, i još dosta nađenih u prirodi, koje je umjetnica oživjela i darovala život, svjedoče neprolaz - njenu neraskidivu vezu sa majkom Zemljom.

U umjetničkom Davanju poznata, i svojim stvaralaštvom prisutna u brojnim muzejima u Zemlji i inostranstvu, galerijama i privatnim zbirkama. To umjetničko Biće čuva Tijanu od prolaznosti i od smrti. Naraslo do zrelosti, da samostalno egzistira.

Lijepo poređane priče stvaralačkih ciklusa: „Linije i one”, „Kotrljam kroz vrijeme”, „Plutovanja”, „Ćutanje sekunde”, „Šareno groblje duha i pomalo uma”, imaju poetski sažetak i umjetničko bilo. Ona poput planinske brzice veže sve svoje pritoke u snažnu rijeku sigurnog toka.

Čini se sve je isto, a nije. Glasno zbori i boli tišina.

Prozračne i hladne ploče klirita iz ciklusa „Šareno groblje duha i pomalo uma” na kojima gordo stoje stihovi oca joj, pjesnika iz moje čitanke, Jovana Dujovića, lelujaju u prostoru i nenametljivo poručuju. Ovo je posebna priča, zgusnuta emocija, snažna poruka. Tu je i čelični friz naslova njegovih objavljenih knjiga i poviše svega, umjetničko Biće Tijanino. Uspjela da od te dvije rascijepanosti, na istoj liniji, postavi dva harmonična svijeta koji se uzajamno dopunjuju. Jedan je njen, živ- likovni, a drugi besmrtni, poetski – njen i očev. Oba univerzalni – Naši.

Time je Tijana pokazala da je umjetnost negacija smrtnosti, a da mali čovjek - posmatrač, u izložbenom prostoru, bašlarovski osjeća da „pračovjek živi u njemu s nesmanjenom vitalnošću, da mu je izraz sažetak - linija i poezija”.

Ispisuje vrijeme kvalitet jednog postojanja, a Tijanino umjetničko Biće, simbolikom suprotnosti – koroziranog metala i prozirne lakoće ploča ukazaće na težinu nemira ovog svijeta duhovnosti, koji krvari kao rđa na platnu.

Na čistotnoj bjelini prostora vlada izraz svih čula: mirisa (duvana iz lule), ukusa (trag vina na čaši) i vida (stihova koji nijemo odjekuju). Odzvanja sklad pluralizma čulnog. Ima li veličanstvenijeg spomenika nego je pjesnička riječ u zagrljaju umjetničkog izraza?! Ima li bolje zaostavštine od poetskog utvrđenja na čijim temeljima se čvrsto, a opet izražajno-tanano, može graditi vlastiti svijet?!

Otac i sin na istoj ravni (očevi u Crnoj Gori kćeri oslovljavaju -“sine”) zajedno na umjetničkom tlu kao stvarnost i fikcija, kao juče i danas, bitišu u Jedno uzvišeno Sada. Uzdigla ga je kao što je Njegoš uzdigao Lovćen i dovela u besmrtnost, a vlastito umjetničko – nju samu.

Ovo nije odbrana od zaborava već raširene ruke u zagrljaju dvaju svjetova poezije: jedne - pisane na papiru, i druge - iskazane slikom i skulpturom u prostoru.

A što je sve to, do poezija vlastite likovnosti.

I sagrađi Tijana Dujović Liščević Svijet spajanjem ćutanja i tišine sa metafizičkim Bićem, onim što nazva „ukradeno vrijeme za sebe” u kojem zagospodari njen „usud, privilegija i oaza”. To nije, kako je znala reći za vrijeme posvećeno vlastitom stvaralaštvu, onaj „luksuz baviti se sobom”, već Njena suština, Bitak, koji će, kao nit biti utkan u sveobuhvatnu tkaninu Umjetnosti života, što, dugo, dugo, pokrivaće Biće vremena.

Sada, kada „ćuti sekunda“ traje prikaz ovog ovdje i onog tamo; ovog što je nestalo kao transmisija u ono što je umjetnost trajanja. Ona sada (od) „Kotrlja kroz vrijeme“ „i bi krug“ dospio u san, u Bitak bića umjetničkog.

Linijo bitisanja! Anđeo sna ti zatvori oči i svojim tananim krlima odnese, „onako kako djeca hvataju leptira sa dva prsta prikradajući se straga“ Liniji trajanja.

Čelična Linijo moja, čvrsta i tanana, riječi ove nemaju glasa. Skupile se kao „ševa“. (U jevrejskom pismu ševa je znak za gubitak samoglasnika). Danas prepoznajem kako moj jezik treba da govori bez jednog. Osjećam se kao to slovo koje mi okrenu glavu i ode, ljubomorna na snagu ovih koji ostadoše.

Bol koja prati odlaske traži gorak lijek koji će da nas liječi.

P.S. Kada u tebi ostane viđeno, pa traje, živi i postoji.

PRIČE RIJEČI
(FORMA KRATKE PRIČE)

LET

Kad je svanulo, ništa ne najavljivaše da bi se ovaj dan, po bilo čemu razlikovao od drugih, od onih vrelih ljetnjih, julskih dana, ljepljivih od omame, vlage i toplote. Čim otvori oči, bez imalo lijenosti ona ustade, kao da je čeka važan zadatak, a odmor je. Dugi. Onaj najmrtviji od kad zna za sebe. Nijednog trena, u vrijeme pandemije Korona virusa nije mogla valjano isplanirati, a kamoli ljeto, u kojem, trena je, i treptaja na pretek.

Namještanje kreveta je u znaku početka jutra, s namjerom da treba biti sve složeno, kako bi joj dan tekao kontinuitetom slaganja misli.

Za razliku od prostorija unutar doma, koje kao utrobe *čuvaju* svaki „organ“ na svom mjestu, terasa je (posebno ljeti, kada grije, a vjetar hladi) njen svijet, otvorenost u plus beskonačno, prostor širine svih čula.

Zvuci zrikavaca koji dopiru s vana su u neprestanoj utakmici sa zvukovima automobila koji izmiču cestom ispod, i u takvom natjecaju uvijek vode. Samo zvuk sirene auta hitne pomoći razbije taj sklad, a jeza joj svaki put, kao reakcija, prostruji cijelim tijelom; kao onda kada je sa ocem u takvim kolima jake sirene i rotacijom *jurila* do kotorske bolnice kako bi se spasio, ili za tren produžio se, život stvoritelja joj.

A onda zrikavci, u istom taktu stišavaju sjećanja i podsjećanja, i kao dobri simfonijski orkestar usklađuju akorde što se miješaju sa mirisom prve jutarnje kafe.

Sa balkona njenog stana puca pogled punoće onih neizgovorenih riječi što traže putovanje. To najljepše je mjesto komunikacije, kad misli nemaju ni fizičku zapreku, kad onako lepršave i nevine odlaze do morskog horizonta, dokle pogled seže. Ma gdje se nalazila, ma o čemu razmišljala, jedan dio njenog bića je uvijek znao na kojoj strani svijeta se nalazi njeno mjesto. U obličju Riječi je. Pa čim bi uspjela da odredi pravac, bivalo je lakše. Ne zato što je takva, slobodna, imala svoj put, već i stoga što ju je ona sila gravitacije kojom se dva tijela privlače uzajamnom, proporcionalnom silom, vukla. Energija njene Ja je bila u skladu umnoženoj masi njegovog Ja, a obrnuto proporcionalno kvadratu njihove međusobne udaljenosti.

„Ja sam danas na onoj tački, na kojoj ćeš Ti biti malo kasnije“. Kaže „da je prepoznaješ u sebi“. Da si je tražio na pogrešnim mjestima, „i kad bi stao na par minuta da pogledaš smjer“..., „Sunce izgrija“ - dodala bi, njegovom nizu.

„Nisam bio svjestan da si zapravo cijelo vrijeme bila tu. O, da, Sunce u tvom obliku dotaknu me. Tu si. Tu sam. Tu smo. Plima te nosi meni kao poruku u boci“, reče on.

Eto, zapažaju pojave koje se nameću našoj pažnji, oku i glasu, promišljeno, kao istančani vid istog čovjeka, istog putovanja od podnožja do vrha.

Riječi Njene, kao kakve ljepote lijepe su, i kad putuju, i kad miruju, i kad šute i kad spavaju. Nekađ, kao planinske brzice u proljeće, žubore, kao ono što vječno upozorava na Čudo. Čudo njenog postanka od izvorišta do ušća. One ljepote koja stanuje u grudima, kao rijeka ponornica.

I to je jasan utisak da su se riječi susrele nekim slučajem, nepredvidivim i nenadanim, a opet sretnim sticajem okolnosti.

To je ljepota njihovog niza, nastalog savršenstva, više kao ostvarenje jedne izuzetno rijetke slučajnosti.

Ništa nije bliže u ovom trenutku od njenih ambicija zapisivanja Riječi, imenovanje prha lastavice ili slike šarenog leptira koji odmara na listu grančice limuna, Njegovog budućeg doma, kuće na osami u kojoj stanuju oni snovi za koje nije važno hoće li se ostvariti ili ne, one šume iza nje, koja se zasigurno oslobodila duhova i daje fino osvjetljenje pejzažu kao beskrajno djelovanje, kao lična zasluga. Kao život i trajanje.

Zapisivati ih kao dah života što treba da ostanu putokaz Istini, kao latinske i grčke sentence koje dišu kroz vjekove. One što prolaze kilometre komunikacije, slažu se kao zid, cigla na ciglu one Riječi što su kao davanje poklona bez profita, izdanci, djeca njihova.

„Na balkonu si, u noći punog mjeseca“? upita.

„Da“.

„Mjesec mi je ogledalo“, reče, stotinama kilometara daleko, zagledan u njegovu punoću.

Ove riječi gledaju. Vide iz daljine. Osjećaju.

Razmišlja o tome kako se simbolizam Mjeseca očituje u njegovom odnosu sa Suncem, u onom značenju: prvo, to što je mjesec lišen vlastite svjetlosti i što je samo odraz sunca; a drugo, što prolazi kroz razne mijene i mijenja svoj oblik. Svjesna, da Mjesec simbolizira zavisnost o energiji i ženski princip, kao i periodičnost i obnovu, a Sunce, to vrelo snage, kupalo ju je sa svih strana, osvjetljavajući i onu podzemnu žicu njenog emotivnog rudnika. I čini se, kad je tako vedro i čisto, kao da je uzme za ruku i povede svim hodnicima svoga puta,

sjaja emocije, one transponovane snage u Riječ pretočene. U prekrasno Biće porasla! Zrela! Za život, ili smrt? A zasigurno, smrt je jedina izvjesnost čovjekova života.

I uvijek nanovo, ono pitanje: „Šta je to što je toliko silno mami k svjetlosti? Kad ugrije, kao da se sve boli operu i tame prosvijetle, u letu, do spajanja“.

Kao iz mita o Dedalu i Ikaru. Energija sunca i slobode je nosi visoko, ne uzimajući oprez - *ne letjeti previše visoko*, jer visine privlače, a sunce svojom toplotom topi *vosak* (onu Riječ, nespretno izgovorenu), da bi se tragično završio, kao Ikarov let.

Zapravo, i nije tragično. Tragičan je samo pad, a let je njena neograničena sloboda emocije, ono umjetničko biće koje porađa misao u obličju Riječi što oživje i živjeće svoj zaseban život.

Njenom glavom nije prošla niti jedna jedina misao, a da nije bila odraz slike izazvane njihovom igrom senzibilnosti, čulnog. Nije to samo pitanje fantazije ili potreba za mitosom Riječi, to je vlastita religija, vjerovanje u život i snagu Riječi. One, koja na putu lako stiže do sagovornika i predstavlja sadržaj svjetla svijesti. Stvarno je sve ono u šta vjerujemo da postoji, jer, sve što je jednom stvoreno, sve što je u jednom trenu i promišljeno, živi i živjeće, nepobitno u zajedničke tišine. One što imaju paperjast dodir i medni okus i ne daju, i ne uzimaju, već lijepo mogu stati u ugođenu tišinu datosti.

To su one riječi od kojih je i mladi Oto Vajninger pošao, strasno zaokupljen pitanjem dualizma, „da ne postoje čisti muškarci i žene, već samo muška i ženska osnovna supstanca, i da je svaka individua mješavina obeju supstanci data kroz darovitost i genijalnost, putem izrečenog“. I, ona zna da smo u

stvari samo onaj stvarni i izmaštani vid istog čovjeka, ishodna i krajnja tačka jednog putovanja na kojem se čuje riječizborje.

Pored onog Ja koje je relativno plemenito, smjesta nikne ono Ja koje dovodi u pitanje ovu plemenitost, kao krivicu, kao duvanje u zapaljenu vatru. Prepoznaje se brzo onaj momenat praznine koja se širi poput erozije, bezvremene i beskonačne. Odsustva ne možemo tražiti, ona su nemjerljiva.

Kroz otvorena vrata balkona uletjela je ptičica, sumanuto pokušavajući da leti omeđenim prostorom sobe. Kao slijepa, udari u jednu, pa drugu stranu zida dok nije pala na pod. Taj „grumen života“ zadrhta uplašeno. Kažu, kad ti ptica nenadano uđe u dom, dolazi dobar glas.

Gotovo pa nečujno joj priđe, uze je kao što se uzima drago, svoje, i nasloni na šaku, lagano ljuljuškajući je kao u kolijevci, da joj umiri strah.

Gleda je. Zbilja je lijepa. Nestvarno lijepa. Izuzetne fizičke ljepote, kao i izuzetna umjetnička ostvarenja, pobuđuju u nama poštovanje. Disala je u njenoj ruci, a kada se sasvim uvjerila da su joj, u miru njena dodira, krila ojačala, nakon samo par minuta sa balkona, otvori šaku i ptičica poletje.

Osmjeh se razli po njenom licu ko mjesečina. Ovaj *glas* - preobražen u let, Riječ je što ne miruje. On putuje Njemu. Vjeruje u dodir Riječi.

Moj duboki naklon i poštovanje svim riječima koje stanuju u Nama. Neka dubina naklona bude mjerilo visine njihova leta.

U doba Korone!

RIJEČ IZ KAMENA

Nezapisana riječ, u kamenu okovana. Zazidana. Ostavljena da tihuje. I boluje. Inficirana virusom koji se širi i traži anemičnu tačku organizma. Da napadne gdje je najslabije. Srce ili pluća?! Pa se taloži u vremenu. A kamen, kao element građenja, povezan je sa čovjekom riječju, nekim oblikom ciklične kristalizacije, odslikavanja poremećene ravnoteže, tog negdašnjeg, i ovog sadašnjeg.

Kamene krhotine kule Rizvan-bega, u gradu na obali zelenoga Lima, žubore i zbore priču nezapisanih riječi ljubavi, nemoći i smrti. Onih riječi, što poput ptica osjećaju bol svoga pada u zamahu krila i letu slobodne, nesputane misli. Danas, bez obilježja je i staranja, inficirana virusom nebrige, u beranskom naselju Hareme, ona zjapi u vremenu, usta otvorenih i glave okrenute nebu. Samotnica, bez ruku da zagrlji, nogu da pohita, glasa da dozove. Samo njeni prozori kao oči uprte u valovite brzake Lima, gledaju bistro i prkosno put trajanja. Sustižu riječi iz davnih dana beranskih mladosti, u inat i onom, i ovom vremenu.

Negdje oko podneva, kad se gusta magla razmakla, a sunce ogrijalo jugoistočnu stranu Berana, onu što je svakog jutra Lim umiva, Ivan, student arhitekture, doveo je druga sa fakulteta da ga ugosti i pokaže mu znamenitosti svoga grada o kojima su cimeri pričali u studentskoj sobi u Podgorici.

Razgovaraju tako, ispijajući na terasi hotela Berane prvu kafu. U pauzi između ispita, na nekoliko dana došli.

Sredina februara je kad se snijeg još bjelasa po obroncima, a u gradu se istopio. Mokre su ulice, što zbog vlage od rijeke, što magle koja se cijelo prijedodne ne diže. Lim, sivkasto modar, zamiče u pratnji zlatnih kristala sunca koje se ranjivo probija tog februarskog dana.

Izabran je trenutak ugođaja za priču, kad je malo ljudi u ovo (ne)vrijeme Korone, a po prostoru se razliše zvuci pjesme „Baby, baby, baby“ - Aretha Franklin. Tad prodorni tonovi melodije na tren i riječi utišaše. Ivanov pogled pođe ka ulazu, a od tamo, neviđeni prizor. „Nije to veliki plišani medo“, pomisli. „Živ je“! Naslonio glavu uz granu bora ispred zgrade hotela i uplašeno gleda, ne znajući gdje je. Tad ugleda i drugo meće, što, ko čovjek u izvidnici, ispitivački posmatra, stojeći na zadnjim, a prednjim nogama dodiruje staklo ulazne strane. Ko odbjegli, uplašena strepnja.

Djevojčica koja je za susjednim stolom sjedjela sa ocem i licala toplu čokoladu, prva je ugledala meće.

„Medo, medo, tata“!

Brzo je potrčala ka izlazu, otac za njom, a za njima još nekoliko radoznalih gostiju koji su u malograđanskoj želji za senzacijama pojurili naprijed. Djevojčica je vrištala, što od uzbuđenja, što od straha.

Mećići tad preplašeno pobjegoše put šume, a ljudi ostali u čudu. Otac je brisao suzice svojoj princezi govoreći joj:

„Mećići su pošli svojoj mami. Ne plači, anđele“.

Čulo se kako konobar objašnjava gostu da se mećka vjerovatno probudila iz zimskog mirovanja gladna i u potrazi za

hranom, u gustom magli, sa svojim mladuncima, zalutala do grada. Vjeruje da im je tu u blizini, jer majka ne napušta svoje mladunce.

Ivan plati račun te ćutke izađoše iz hotela da govor ne pokvari utisak prijašnjeg trenutka. Uputiše se tamo gdje su mećići umakli.

„Poći ćemo tu, do Harema, do Rizvan-begove kule“, Ivan reče svom drugu, prekidajući šutnju. Zamirisao mu zemlja na prošlost, razmakoše se u njemu neki prostori, sa svim svojim slikama, zvukovima i bojama, pod rascvjetalim nebesima ispod Jasikovca.

Usput mu je pričao o Rizvan-begu, (pripovijest iz predanja hroničara), o upravniku jednog od turskih vezira, arhitekti po struci i sorbonskom studentu. Ratni putevi su ga, po Ivanovom sudu, sa osvajačima doveli u Berane, početkom 19. vijeka, da gradi grad po mjeri svog umijeća. Prvo je sebi i svojoj lijepoj Albi sagradio kamenu kulu na Prosinama, mjestu koje se danas zove Hareme, ispod brda Jasikovac.

„Vidiš, zahvaljujući njemu, moj grad danas ima trgove i široke ulice poput bulevara. Donio nam je francuskog duha i kulture. Bio je zaljubljenik svog *zanata* i strastveni projektant, poput onog neimara iz Andrićeve pripovijetke „Most na Žepi“ - pričao je Ivan svom drugu iz Turske koji je bio sa njim na istoj studijskoj godini, a već dobro savladao naš jezik da lijepo razumije i priča.

Orhanu (što dobi ime po, omiljenom piscu i školskom drugu oca mu) bilo je zanimljivo ovo pričanje iz vremena njegovih dalekih predaka, o miješanju kultura i naroda, njihovim

davanjima i žrtvovanjima. Pričao je, da mu je otac često spominjao da treba oslušivati legende, raspoznavati i ići za tragovima pojedinačnih i kolektivnih svjedočenja prošlih svjetova. „Naša pojedinačna misao“, naglašavao je stavove oca, spisatelja, „može biti značajna jedino ukoliko je s poštovanjem upletemo sa tragovima kolektivnog pričanja i sjećanja“, te mu je legenda o Rizvan-begu i njegovoj lijepoj Albi bila posebno zanimljiva.

Ivan je bio stava da je zalud tražiti smislenu inspiraciju u događajima savremenih dešavanja, samo prividno važnim, koji u obilju žive svuda oko nas, već da ih treba nalaziti u taloženju i naslagama koje desetljeća, stoljeća i milenijumi stvaraju. Upravo je to ono interesovanje koje je spojilo dva mlada bića na izvorištu stvaralačke vode.

Stoje ispred kamenih ostataka kule Rizvanove, uspravno kao đaci kad ulazi profesor, čuvši nemušto da svaki zazidani kamen, ponavlja oblik onih zrna istine ispričane. Prenose tako Riječ, put cilja kojem su se dvojica mladića različitih vjera na istom putu našli.

Ivan mu je pričao o tome kako je ova kula i svjedok svih suza isplakanih od strane Albe, supruge Rizvan-begove, zatvorene i skrivene od očiju javnosti, čežnjive da upali ljubavni žar. Čežnjive za svojim izabranikom, koji je više bio obuzet poslovima projektovanja, gradnje i dalekim putovanjima, nego li trenucima emotivnog i fizičkog jedinstva sa svojom ljubom, lica bijela, u obrazima rumena, kako joj i ime govori.

„Dugo se spominjalo po Beranama“, priča Ivan, „kako je Rizvan-beg ostavljao samu svoju ljepoticu, s kojom nije imao vremena ni potomstvo stvoriti. A šta je žena bez djece, ljubavi

i zanimanja, ko drvo bez korijena u posnoj zemlji, što ga i najslabiji vjetar oduva. Ostavljao bi je pod prismotrom svog evnuha Hamze, a za čivčiju - onog što radi u vrtu, doveo je pravoslavca, mladića po imenu Prebil. Izabrao ga je zbog njegove čutljive naravi, nenametljivog, i čovjeka o svom poslu, koji nije bio iz čaršije, već iz potplaninskog mjesta Rudine. Bio je to krupan i staitit momak, poslušan i odan, bez puno priče i pitanja, te je svojim ponašanjem zadobio begovo povjerenje“, pripovijedao mu je Ivan na osnovu pročitanih svjedočenja darovitih pojedinaca koji su ovu legendu zapisali.

„Tu će nešto biti, osjećam“, dodade Orhan. „Žena mlada, lijepa, bez djece, sama u tuđini. Istina, da smo, uveliko obuzeti nekim svojim vidljivim i nevidljivim ciljevima, nekim profesionalnim strastima, da često, zaboravljamo da pogledamo koliko su, oni najbliži oko nas, samo čežnjive biljke u suvoj zemlji“.

Vrlo nadaren za pripovijedanje, praunuk tužbalice Rose, Ivan, nastavlja priču svog izvorišta, kao Lim što izvire iz plavskog jezera. Lagano žubore njegove riječi ulivajući se pitko do ušća znatiželje svog kolege.

„Jednog vrelog ljetnjeg dana, poslije napornog rada, Prebil je zatražio osvježenje u virovima Lima, kod mjesta što ga zovu Zelenika, valjda zato što je tu najdublji, pa i najzeleniji“, pristom desne ruke pokazuje to mjesto Ivan i nastavlja pričanje.

„Ne očekujući društvo, iz pune ugođe pri osvježenju od ljetnje žege, prekidoše ga ciktavi ženski glasovi. Bila je to lijepa Alba sa svojom drugaricom. Kupale su se opuštene, u vjeri da su tu zaštićene od tuđih pogleda. Ko poparen, iskoči iz vode i pobježe stasiti momak, a u glavi mu osta slika žene svijetle

puti i raskošne ljepote, njegove gospodarice. I Alba je vjerujem, ciknula u šoku, jer u to vrijeme bijaše sramota za ženu da je vidi tuđi muškarac. Poplaviše joj vidik njegove plave oči koje je prvi put jasno vidjela, iako je radio kod nje u dvorištu, al' uvijek pognut ka zemlji, za poslom. Ostale su tako slike u nizu i jednom i drugom, poput dugometražnog filma, koji se uvukao u glave oboma, pa nikako da izađe. Ni danju ni noću. U snovima, ni na javi. Nijema privlačnost govorila je nepodnošljivo glasno. Jasno je bilo da je buknuła ljubav, ona što nenajavljena dolazi, nezaustavljiva i dominantna kao epidemija. Borila se Alba: mišlju na svoga supruga, molitvama, željama da izbriše onaj tren kad mu se u oči zagledala, ali, sve bi uzaludno. Razum je poklekao pred srcem. Pozvala je svoju vjernu prijateljicu i rekla joj da doturi glas Prebilu da se sjutra več, kad noć sve zamračí, nađu u vrbacima pokraj Zelenike.

I bi ljubav. Žarka i plamena. Ona što stanovnik je njihovog bezgraničnog prostora i vremena. Neskriivena, kao biljeg na obrazu ili obilježje na čelu, između očiju Indijke.

Na nekoliko dana do očekivanog povratka Rizvan-bega, pojavio se na mjestu njihova sastajališta, niotkuda, u visokom šipražju, adum Hamza, čuvar kule. Vidio, *čudo neviđeno*, i zaprijetio da će sve reći gospodaru.

Jasno da je to bila sramota zbog preljube, i izdate vjere, i izigranog povjerenja, i udar na begov obraz. Zlo je zabasalo i zaigralo svoje. Pričalo se da je Prebil pobjegao bestraga. Prije toga, pošao je pod prozore Đulice, vjerne Albine drugarice, i po njoj poručio da im tu ostanka nema, da će je čekati tamo gdje je njihovo mjesto, da dođe, te da skupa bježe *nebu pod oblake*.

Hamza je čvrsto uhvatio Albu za ruku, da ne bi pobjegla na putu do kuće i zaključao je u sobi na vr' kule, gdje joj je pogled, kroz mali otvor puškarnice, mogao da uhvati samo ptice let.

Ni gospodar nije brzo došao, ni nebo se više nije plavilo jer su danima padale olovne kiše i mutile ga. Čula se samo huka nabujale rijeke, koja, kao da je izlila svoje korito u ponor njoj. A onda, kad je kiša prestala padati, molila je Alba čuvara da u njegovoj pratnji prošeta pored Lima, kako bi se nadisala svježim vazduha. Hamza se smilovao. Išao je iza nje, a ona, sva u bijelom, zanosna i lijepa, hitala je s vjetrom ukorak do starog sastajališta, Zelenike. Tu zastade. Onako ovlaš, saže se da zahvati vode, kao da umije bijelo lice i, skoči odlučno u dubine vira. Brzo nestade sa talasima sivomodra Lima, u vode njenih tajni i nadanja.

Slutila možda, a nije znala da ju je danima tu čekao njen Prebil, i kad je izgubio nadu, otišao preko granice, govorili su pastiri koji su ga vidjeli, a vir tu ispod hotela Berana i danas nazivaju *Albin vir*.“

„Hm, vaša i naša Alba, doživjela - i ljepotu, i bogatstvo smisla života, kao i njegovu pustotu i ništavnost. Nijesmo li, ovi isti mi, koji jesmo i kakvi jesmo, takođe bjegunci u svjetove svojih interesovanja, opsesija ili slabosti, a naše Alme i Anke, vile gorske, rođene da vječno žive koliko i ljudska riječ“, prozbori sablesjednik, nakon duge Ivanove pripovijesti.

U Orhanu oživi, na širokom polju susreta ljudskog razgovora, sve ovo što je maločas čuo, ponavljajući u sebi i ono o čemu je mislio da ga pita. Tad je prvi put poželio da zapiše sve ovo što je doživio.

Ova priča stotinama godina unazad, mladiće prenu na razmišljanje o tome koliko čovjek, uporno, po istom tragu, nosi svoj kamen, na svom putu smrtnih i besmrtnih, prenoseći teret pričanja, kao što ga pripovjedač penosi čitaocu.

„Na ovom je svijetu najvažnije da imamo nešto da ispričamo“, kaže jedan Sijarićev junak, i „nije važno je li ono što se priča istina – da pouči, ili izmišljeno – da zaboravi; nego da se pričajući i slušajući dva puta živi“, baš kao u ovoj legendi.

Ivan, svojim magličastim očima pogleda u nebo. Ono čisto, razapeto o vrhove, sa zapada Bjelasice, a istoka i jugoistoka Turjaka i Cmiljevice, što, kao uštačljena koža, gleda odozgo ponirući u dubine, i one psihološke, i ove narativne.

Kaže se u narodu: *Dobar glas brzo dolazi, loš, još brže*. Došavši kući, čuli su nemilu vijest na prvim vijestima RTCG da je usmrćena ženka medvjeda, koji su u Evropi zaštićena vrsta, jer im prijete izumiranje. Usmrtili su majku onim mećićima uplašanih pogleda i nijemog vapaja, ti, očiju krvopija što žednije su od vučijih. Moguće oni isti, što su, još juče, „pred likom boga svog“ iskali pravdu. Oni, što su i Malom Princu na drugoj planeti, ugazili i potrgali laticu Ruže. Njegove ruže.

U vazduhu prostorije svoga doma, Ivan je osjetio gustinu patnje. One patnje, ne od zla kojeg je oduvijek bio i biće pun svijet oko nas, nego od ove pandemije zla što se virusoidno širi, koju sad dijeli sa prijateljem, umjesto radosti i ljepote. Nevjerovatno koliko se ova dva svijeta mute i koliko su blizu jedan drugome kao banalnosti zla, da se, nerijetko, između njih nastane ono gađenje i gorčina, kao prazni označitelj. Ono, pred čim se često zaustavimo u nerazumijevanju i nijemoj žalosti.

Zasigurno da tjeskoba narasla u teret, koji, umjesto da savije do zemlje, u rukama mladića postaće, kao u rukama dizača tegova, onaj teret što će te ojačati da ga kao svoj vlastiti rekord podigneš visoko poput trofeja.

Ostaće slatka pomisao da je život ovaj trn prekrasna cvijeta pored druma, kojim gaze u stopu, ramenice poravnani, nevini trkači i pristojni grešnici, s naglašenom potrebom za punim pročišćenjem kroz, sva djela svoja.

A ove riječi, poput jata ptica, da li će prhnuti po vrbacima u zimomori, bez odzvuka i eha – ko kapljice vodene pare, što vidikom u drugom obličju bjelasaju?

RIJEČI - SPONE I MOSTOVI

Riječ je: trag, znak, spona, bljesak, život, živost, nada, spas, lijek, misao, putokaz, prolaz, vijest, iskra, usud, most, ubica, smiraj, predah, darje, usklik, jauk, voljena, glasnogovornica, visokonadzorna, umnokazujuća, dovoljna, tražena, pronađena, nadočekana, čežnjava, gorda, ponosita...

Riječ - uvijek spona dvaju davanja i uzimanja, dva znanja, dva tražena znamenja... Mnogih posebnosti, sa izraženim razlikama. Onako kako bi se pozvali na riječi pripovjedača iz romana „Derviš i smrt“, Meše Selimovića kojima govori o riječima kao mostovima: „Razgovor je spona među ljudima, možda i jedina... Gradio je između mene i sebe most od paučine, most od riječi, lepršale su iznad nas u luku, izvirivale i uvirale, on je izvor, ja ušće. Neka tajna se plela među nama, divna ludost što se zove govor, činila je čudo...“, što upućuje da most prestaje da bude prirodnojezički znak i postaje umjetnički simbol.

Kroz vjekove su, putem pričanih legendi i narodnih predanja, velike građevine poput mostova bile predmet pričanja. Znamo li da su među njima postojali mostovi spoticanja i razumijevanja?

Uzevši u obzir da je most centralni motiv romana *Na Drini ćuprija*, to je ona Riječ koja je istovremeno i temelj, onaj centralni noseći stub građe, tj. simbol kojim se iskazuje jasna piščeva poruka da su mostovi *spona među ljudima* i da baš taj most sa pričom o njegovoj sudbini i svojom vezanošću za tuđe sudbine, nameće misao o tome koliko je ljudski život trošan i ograničen s jedne strane, a uzdignut i veličanstven s druge.

Riječ kao književno-umjениčki organizam i ona narativna perspektiva, to je most koji povezuje ljudsko djelo borbe protiv brze smrti i prolaznosti. Ona je simbol stvaralačkih težnji i razmeđa života i smrti, čuvanja od životarenja, kao i neminovnog besmisla i prolaznosti. Andrić je zasigurno izrodio djela poput mostova koji će „služiti” ljudima, prostorima i vremenima onako kako je mislio Alihodža, lik iz njegovog romana, da svega može biti, ali ne može biti da će „posve i zauvijek nestati velikih i umnih, a duševnih ljudi koji će za božiju ljubav podizati trajne građevine, da bi zemlja bila lepša i čovek na njoj živio lakše i bolje.” (Na Drini ćuprija, str. 395).

Znači li to da će mostovi Riječi, tih velelepniх građevina, i ljudi, i njihovih riječi, bitisati i trajati, s namjerom da se život učini ljepšim i boljim. Njih će i biti, i nestajati u surovom ratu, sa zadržanom nadom da će čovjek graditi mostove Riječi, da stvaralačka moć i spasilačka uloga umjetnosti ne nestane. Ni autor romana ne vjeruje u tu sumnju, te njegov Alihodža u samrtnom ropcu izgovara da „to ne može biti”, a ni autorka ovih redova.

Činjenica da ovu izlokanost i nesigurnost životnih puteva koji se ukrštaju u stvaralačkim i rušilčkim tačkama premošćavamo samo stvaralačkim činom, ovim ispisanim redovima Riječi koji prolaze mostovima različitih trenutaka, rastanaka i sastanaka, znanja i neznanja, spletova okolnosti u kojima slučaj uživa, kad se dozove estetski doživljaj... Prekinuti lukovi mosta, sigurno bolno teže jedan ka drugom, i biće, sigurna sam, spojeni čim se stiša oluja nerazumijevanja i površnosti.

A mostovi Riječi su najčvršći. Oni pouzdano svjedoče.

O KNJIZI ZORICE JOKSIMOVIĆ „UZ(LET) RIJEČI“

*Raj sam oduvijek zamišljao
kao svojevrsnu biblioteku.*

Horhe Luis Borhes

Zorica Joksimović rođena je u Ivangradu 1963. godine. U periodu đачkih dana, kao članica gimnazijskog književnog kluba „Vukajlo Kukalj” pisala je poeziju. Njene pjesme objavljivane su u časopisima *Tokovi* i *Sloboda*, a 1980. godine literarnim radovima je predstavljala svoj grad i Republiku na pjesničkoj smotri „Majski susreti mladih pjesnika Jugoslavije” u Kikindi. Završila je Komparativnu književnost i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Radila je kao jedan od prvih novinara-saradnika Radio Budve, a 1990. bila u uredništvu časopisa *Krug*, koji je u Crnoj Gori bio prvi privatni kulturno-informativni magazin. Objavljeni su njeni razgovori u formi intervjua sa Milošem Šobajićem, Izetom Sarajlićem, Miloradom Ekmečićem i ostalim književnicima. Živi, radi i bavi se pedagoškim radom u Budvi već više od 30 godina.

Zajedno sa sestrom Sanjom priredila je knjigu *Naši pješćani zapisi – zbornik dječjih radova* (radovi nastali na radionicama Kreativnog pisanja koji su vodile nastavnice Sanja Pantović, niži uzrast od 2. do 5. razreda i Zorica Joksimović, uzrasta od 6. do 9. razreda), JU Narodna biblioteka Budve, NVO „Talas“, Budva, 2018. godine. „Zasigurno ovako osmišljene radionice“,

Stanka Stanojević je istakla u predgovoru ovom izdanju, „kao i teme poput diskriminacije, predrasuda, rodne ravnopravnosti, ljubavi prema gradu i domovini, motvišu djecu, informišu i edukuju, ali i usmjeravaju na put ljubavi, uvažavanja i poštovanja, i mogu se smatrati važnom i neophodnom dopunom prilično suvoparnim školskim programima; novom krvlju u tijelu vaskolikog stvaranja“.¹

S obzirom na to da radi u Drugoj osnovnoj školi u Budvi, autorka je pronašla vlastite motive traganja za univerzalnim životnim istinama i vrijednostima. Kao prosvjetna, pedagoška i kulturna poslenica, raskošnom, ali i zahtijevnom tematu literature, posvetila se s ljubavlju i topline nekoga ko se bavi jezikom i književnošću, edukativnim i vaspitnim svojstvima pričanja.

Njenu knjigu *Od vode i kamena do priče i pričanja (po motivima budvanskih legendi)* (2015), čine četrnaest priča nastalih po motivima budvanskih legendi, počev od mitske priče o nastanku grada do predanja vezanih za pojedine toponime, mjesta, ljude, za staru Budvu, Paštroviće, Grbalj, Maine... „Iako naznačava izvore koji su joj poslužili kao osnova ovih priča“, u predgovoru ovom ostvarenju naglasila je Božena Jelušić, „treba istaći da autorkin cilj nije da im priđe na kritičko-istraživački način, kroz provjeru i uporedna traganja. Zbog toga u tim pričama ima i elemenata savremenih intervencija, počev od umjetničke transpozicije budvanskog kruga mitova u prošlom i aktuelnom književnom stvaranju, do nekih proizvoljnih

1 Stanka Stanojević: *Da ne ponestane riječ!*, predgovor knjizi *Naši pješčani zapisi – zbornik dječjih radova*, radovi nastali na radionicama Kreativnog pisanja koji su vodile nastavnice Sanja Pantović, niži uzrast od 2. do 5. razreda i Zorica Joksimović, uzrasta od 6. do 9. razreda, JU Narodna biblioteka Budve, NVO „Talas“, Budva, 2018, str. 7.

mistifikacija nastalih primarno u svrhu turističke promocije kraja“.² Po kvalitetu obrade i porukama priloga, Jelušić posebno izdvaja književne obrade ostvarenja *Jegorov put*, kakav naziv nosi i drama Vide Ognjenović, *Kadmo* i *Miloš i Jagoda*.

Istančanim stvaralačkim senzibilitetom Joksimović odslikava iracionalne predstave junaka i njihovog načina života u jednom zaboravljenom vremenu. Elementi mitološkog vjerovanja mogu se i danas sresti u folkloru, običajima, narodnim pjesmama, gdje se još čuvaju i pamte, pa je objavljivanje i prevođenje ovakvih knjiga u cilju održanja naše kulture i tradicije i njenog eksponiranja savremenom svijetu - utoliko dragocjenije.

Drugo izdanje ove knjige na engleskom jeziku, preveo je prof. dr Dragan Vugdelić: *From Water and Stone to Story and Storytelling (After the Motifs of Budvan Legends)*, Public Library Budva/ NGO Talas Budva/ Associations of Literary Translators of Montenegro, Budva, 2017. „Zoričine priče“, istakla je Branka Bogavac, „koje potiču iz legendi, mitova i istorije su smještene u Budvi i njenoj okolini tako da je ona od tih svojih kratkih tekstova - malih romana, napravila prekrasni vijenac svom gradu. Svaki cvijet koji ukrašava tu krunu je različit, druge boje i mirisa, druge forme i ljepote. Očaravajuće. Frederik Begbde, u svijetu veoma popularni francuski pisac, kaže: ‘Pisati znači čitati iz sebe’”. Zorica je uspjela da iz sebe „iščita” bisere jezika, koji zaslužuju osobitu pažnju i analizu“.³

2 Božena Jelušić: *Jedno čitanje motiva budvanskih legendi*, predgovor knjizi Zorice Joksimović: *Od vode i kamena do priče i pričanja (po motivima budvanskih legendi)*, autorsko izdanje, Budva, 2015, str. 10.

3 Branka Bogavac: *Od vode i kamena, do priče i pričanja - Po motivima budvanskih legendi*, pogovor zbirci Zorice Joksimovic *Od vode i kamena do priče i pričanja (po motivima budvanskih legendi)*, autorsko izdanje, Budva, 2015, str. 91.

U uvodnom segmentu ovog ostvarenja, autorka je na uspion način uklopila citat Iva Andrića *Istorija i legenda* iz eseja *Beleška o rečima*: „Svi mi koji pišemo, u ovoj zemlji i ovim jezikom, od nepoznatog početnika do pisca iza kojeg stoji već manje ili više ostvareno delo, svi mi znamo važnost i ulogu reči. A ako ne znamo, ili ukoliko zaboravimo, potrebno je da se često na to podsećamo. Ukoliko to ne učinimo, reči će same požuriti da nas podsete. A jezik, to je život ljudi, svesni i nesvesni, vidljivi i skroviti. Izvan života postoji samo ćutanje. Nema te reči koja je bez veze sa životom, kao što nema biljke bez podloge koja je hrani”.⁴

Djeluje kao da je na osnovu Andrićeve misli Zorica koncipirala i „isplela” svoju prvu knjigu književne kritike i esejističke simbolično nazvanu *Už (let) riječi* (JU Narodna biblioteka Budve, Budva, 2022). Poetična igra riječima, sadržana u naslovnoj sintagmemi ove knjige, govori o autorkinom odnosu prema umjenosti riječi. I Zorica i njena knjiga odašilju nam poruku da je kako izgovorena, tako i pisana riječ za autorku ot-krovenje, uskrsnuće, duhovni uzlet, nanovno rođenje, smisao postojanja na ovom varljivom svijetu i u ovom promjenljivom i nestalnom životu obostranih ljudskih iskustava. *Už (let) riječi* simboliše ono što je onostrano, običnom i profanom opažaju nedostupno, što je - kako se u nekim ranijim vremenima duboko vjerovalo - dar odabranih i nadahnutih Božjom promišlju, jer je volja Svevišnjeg da upravo oni budu ti koji će nam prenositi smisao za ljepotu umjetnosti i umjetničkog.

Osim motivske i žanrovske raznovrsnosti, knjiga *Už (let) riječi* posjeduje izrazitu stilsku obojenost, koja je nerijetko

⁴ Citat Iva Andrića *Istorija i legenda*, iz eseja *Beleška o rečima*, naveden je po knjizi Zorice Joksimović: *Od vode i kamena do priče i pričanja (po motivima budvanskih legendi)*, Narodna biblioteka Budve, Budva, 2015, str. 10.

impresionistički orijentisana i obojena. Način umjetničkog izražavanja Zorice Joksimović raznovrstan je i pažljivo prilagođen predmetnoj lepezi ostvarenja koja obrađuje, pa njen vokabular nikada nije istovjetan. Ona pažljivo bira termine koji doprinose živopisnosti i uvjerljivosti njene kritičke obrade, čime tekstovi o pročitanim i proživljenim knjigama - poprimaju i sami elemente i primjese umjetničkog.

Osim autorskog uvoda, knjiga *Už (let) riječi* podijeljena je na dva segmenta: *Riječ - vidljivi trag u delu ljudskih ruku*, koji se sastoji od priloga: *Pohvala Njoj, Iz recenzije za knjigu „Sveska od maslinina lišća” Miraša Martinovića, Pohvala dvjema damama: Zorici i Dženet Ili kratak osvrt na pogovor knjiži „Sveska od maslinina lišća” Miraša Martinovića, Stijepo Mijović Kočan, U susret Riječima, „Susret je najveći dar” Branke Bogavac, Svjetlonoša, Branki Bogavac, Poetska Riječ života smrti, iz recenzije knjige „Grebeni od kostiju” Borisa Jovanovića Kastela, „Riječi sa dlanova” Sonje Tomović - Šundić, „Pjesnički jav i glas” Velimira Ralevića, Igra fantazije i zbilje Velimira Ralevića, „Dan i noć u Butui” Miraša Martinovića - poetikoriječje kao koprena kroz koju se odslikava život i nakon života, „Deset nobelovaca” Branke Bogavac u našim rukama, Jedno čitanje zbirke poezije Velimira Ralevića „Pišem joj verse ljuvene”, Pisati, kao disati - Poetikoriječje Stanke Radenović Stanojević, Bolnica je li liječilište - Už kafu balkansku Miša Gaćinovića?, Na razmeđu svjetova, u spoju suprotnosti nastaje pjesma i priča o pjesmi Borisa Jovanovića Kastela - „Zeus u budvanskom kazinu”, Na času čovječnosti; Bi-horci - Ćamil Sijarić i Branka Bogavac i Minervinim tragom nas vodi dr Sofija Kalezić.*

Druga cjelina *O riječima onih što riječi tvore*, sadrži radove: *Pjesma riječima - Santa Maria, duhovno i umjetničko, Gumna, mjesta sastajališta i odluka, Tren neprolazni - zapisi iz Perasta i Boke, Riječ i slika - združeni, Ilija Šoškić u godini novog milenijuma, Iz ogledala*

Riječi Marine Abramović, Tragovima ljepote Cvetka Lainovića, Riječi sjećanja - Poezija likovnosti Tijane Dujović Liščević, Priče riječi (Forma kratke priče), Riječ iz kamena i Spone i mostovi.

Zorica Joksimović je i ovom knjigom dokazala da treba biti blizak ljudima i njihovom životu, slušati njihov govor, upijati ga u sebe, čitati literaturu koju autori stvaraju i razmišljati o njoj, živjeti sa njom u svakom momentu postojanja... Tek tada možemo postići da ljudima njihovim i poznatim jezikom - ka-
žemo našu novu umjetničku istinu.

Ova kreativna dama, koja je radni vijek provodi u Budvi, poznata kulturnoj sredini, ponudila nam je analize savremene poetske riječi Crne Gore (Sonja Tomović - Šundić, Miraš Martinović, Boris Jovanović Kastel, Velimir Ralević, Stanka Rađenović Stanojević i drugi), onog što predstavlja klasiku u srpskoj (Laza Kostić) i crnogorskoj književnosti (Ćamil Sijarić), rada slikara (Cvetko Lainović), umjetnika modernog izraza i performansa (Marina Abramović), vrsnih publicista i novinara (Branka Bogavac), primijenjenih umjetnica (*Riječi sjećanja - Poezija likovnosti Tijane Dujović Liščević*), novih kritičkih ostvarenja (Sofija Kalezić: *Minervinim tragom - Prožno stvaralaštvo crnogorskih književnica*) i ostalih poslenika umjetničkog i kritičkog izraza domaćih prostora.

Knjigom *Už (let) riječi* Zorica Joksimović je čitaocima poručila da su riječi veliki putnici, a da svaka dobra knjiga nosi u sebi istinu svog autora i svijeta o kome govori. Jer, kako je sama autorka navela, upravo u posljednjem od spomenutih prikaza - *Knjige dolaze kao kad se djeca radaju, голуždrava i nejaka, ali sa snažnim vriskom koji označava objavu života.*

dr Sofija Kalezić

BIOGRAFIJA

Zorica Joksimović je rođena 1963. godine u Ivangradu. Završila je studij komparativne književnosti i filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Profesorica je Crnogorskog-srpskog, bosanskog i hrvatskog jezika i književnosti u JU „Druga osnovna škola“ u Budvi. Radi više od 30 godina u nastavi. Radila je kao jedan od prvih novinara Radio Budve, a 1990. bila u uredništvu časopisa „Krug“, koji je u Crnoj Gori bio prvi privatni kulturno-informativni magazin.

Autorka je knjige kratkih priča **„Od vode i kamena do priče i pričanja – po motivima budvanskih legendi“** (Budva, 2015.) koja je prevedena na engleski jezik **From water and stone to story and storytelling** Budva, 2017. god. objavljena od strane JU Narodna biblioteka Budve i NVO „Talas“, Budva.

Zastupljena u monografiji proznog stvaralaštva crnogorskih autorki *„Minervinim tragom“* dr Sofije Kalezić.

Priča „Kadmo“ je dio izabраниh u *Antologiji proznog stvaralaštva crnogorskih književnika* dr Sofije Kalezić.

Recezentkinja je knjiga: *Grebeni od kostiju*, Borisa Jovanovića Kastela, zbirke dječije poezije Velimira Ralevića *Zubatorepati stvor*, *Javke iz samoće*, zbirke lirskih zapisa Miraša Martinovića *Sveska od maslinina lišća* i *Dan i noć u Butui*, romana *Bolnica* Miša Gaćinovića.

Eseji su joj objavljivani u knjizi o Branki Bogavac - *Branka vitez umjetnosti I i II*, priređene od strane Jovane Došljak, u *Književnim novinama*, *Tokovima*, *Vijestima*, *Monitoru* kao i časopisima za njegovanje kulturne baštine *Odživi* i *Komuna*. Objavljuje tekstove na portalu za kulturu i kulturnu baštinu Crne Gore *Butua* i *montenegrina.net*

Suosnivač je NVO *Talas*, koja se bavi afirmacijom i publikovanjem dječijeg stvaralaštva, kao i razvijanjem medijske pismenosti kod djece, u sklopu kojeg su organizovane radionice Kreativnog pisanja.

Urednica je zbornika dječijih radova *Naši pješčani zapisi*, Budva 2018. *Bajka je majka* 2019. kao i autorka multimedijalnog projekta *Riječi i izrazi moga kraja*. Učestvuje u mnogim kulturnim međunarodnim projektima (*Kulturno-obrazovni međunarodni projekat – Balkan Kids Tube Fest 2021.*) U saradnji sa Narodnom bibliotekom Budve, realizovala je projekte *Bajka je majka* i *Čuvajmo narodni jezik*, *Gumna budvanskog kraja* i sl.

Živi i stvara u Budvi.

SADRŽAJ

Uvodnik - Riječ - vidljivi trag u delu ljudskih ruku..... 5

O RIJEČIMA ONIH ŠTO RIJEČI TVORE9

Pohvala Njoj, Iz recenzije za knjigu *Sveska od maslinina lišća*, Miraša Martinovića..... 11

Pohvala dvjema damama: Zorici i Dženet Ili
kratak osvrt na pogovor knjiži Sveska od maslinina lišća
Miraša Martinovića, Stjepo Mijović Kočan 17

U susret Riječima, Susret je najveći dar, Branka Bogavac... 22

Svjetlonoša, Branki Bogavac 28

Poetska Riječ života smrti, iz recenzije knjige
Grebeni od kostiju, B.J.Kastela 29

Riječi sa dlanova Sonje Tomović Šundić 33

Pjesnički jav i glas Velimira Ralevića 37

Igra fantazije i zbilje Velimira Ralevića 41

Dan i noć u Butui“ Miraša Martinovića -
Poetikoriječje kao koprena kroz koju se odslikava
život i nakon života..... 45

„Deset nobelovaca“ Branke Bogavac u našim rukama..... 50

Jedno čitanje zbirke poezije Velimira Ralevića

„Pišem joj verse ljuvene“ 54

Pisati, kao disati - Poetikoriječje Stanke Rađenović
Stanojević 57

„Bolnica“, je li liječilište „Uz kafu balkansku“?
(Djela autora Miša Gaćinovića)..... 61

Na razmeđu svjetova, u spoju suprotnosti nastaje
pjesma i priča o pjesmi (Boris Jovanović Kastel -
„Zeus u budvanskom kazinu”)..... 66

Na času čovječnosti: Bihorci – Ćamil Sijarić i Branka Bogavac	71
Minervinim tragom nas vodi dr Sofija Kalezić.....	75
RIJEČIMA	79
Santa Maria, duhovno i umjetničko.....	80
Gumna, mjesta sastajališta i odluka.....	84
Tren neprolazni – zapisi iz Perasta i Boke.....	89
RIJEČ I SLIKA - ZDRUŽENI.....	93
Ilija Šoškić u godini novog milenijuma.....	95
Iz ogledala Riječi Marine Abramović	98
Tragovima ljepote Cvetka Lainovića	102
RIJEČI SJEĆANJA.....	105
Poezija likovnosti Tijane Dujović Liščević.....	107
PRIČE RIJEČI (FORMA KRATKE PRIČE)	111
Let.....	113
Riječ iz kamena.....	118
RIJEČI, SPONE I MOSTOVI	127
Pogovor, dr Sofija Kalezić	129
Biografija.....	135

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-487-0275-3
COBISS.CG-ID 20406276

ISBN 978-9940-736-35-4

9 789940 736354 >